

LACZKÓ SÁNDOR

A DOLOG ÉS A SZÓ

Tanulmányok a magyar filozófiai hagyományról

A MAGYAR NYELVŰ
FILOZÓFIAI IRODALOM FORRÁSAI
XIV.

Sorozatszerkesztők
Laczkó Sándor
Tonk Márton

Laczkó Sándor

A DOLOG ÉS A SZÓ

Tanulmányok a magyar filozófiai hagyományról

PRO PHILOSOPHIA Kiadó
SZTE Klebeslberg Könyvtár
Társadalomelméleti Gyűjtemény
Kolozsvár – Szeged
2013

A kiadvány megjelenését támogatta:

© Pro Philosophia Kiadó, 2013

© SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény, 2013

© Laczkó Sándor, 2013

Kiadja a Pro Philosophia Kiadó (Kolozsvár) és az
SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény (Szeged)

Felelős kiadó: Tonk Márton

Szaklektor: Mester Béla

Borító: Gregus Zoltán

Korrektúra: Demeter Zsuzsa

Tipográfia: Könczey Elemér

Nyomdai előkészítés: Metaforma

Készült a kolozsvári Idea–Gloria nyomdában

Felelős vezető Nagy Péter igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

TARTALOM

Előszó	7
Mit ér a filozófia, ha magyar nyelven művelik?	7
„Boldog a nép, melynek kertjében nyílnak e rózsák.”	14
A magyar filozófiai szaknyelv kialakulása	24
Erdélyi János és a nemzeti filozófia eszméje	98
Böhm Károly és a <i>Magyar Philosophiai Szemle</i>	108
A századforduló magyar nyelvű filozófiai folyóiratairól	124
Nietzsche első magyar olvasatai	140
A századforduló liberalizmusképének színe és visszája	165
A filozófia gimnáziumi oktatása Magyarországon a 19. század végén	193
Brandenstein Béla és a Magyar Filozófiai Társaság vitaülései	203
Bartók György és a <i>Szellem és Élet</i>	212
Halasy-Nagy József a szegedi katedrán	230
A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai	245
A filozófiai élet jelene Magyarországon	258
A tanulmányok eredeti megjelenési adatai	285
Utószó – Percz László: Mit ér a filozófiatörténész, ha a magyar filozófia történetét műveli?	287
Névmutató	295

ELŐSZÓ

MIT ÉR A FILOZÓFIA, HA MAGYAR NYELVEN MŰVELIK?

A magyar filozófiai hagyományról értekezni hálátlan vállalkozás. Bölcséleti múltunk tematikus kutatása csak kevesek érdeklődését váltja ki, lévén a téma – sokak szerint – a nem létező, tudni sem érdemes dolgok tartományába tartozik. Nagy eredmények, a kortárs magyar filozófiai/szellemi életet jelentősen befolyásoló hatás valóban nem várható tőle, így talán akkor lennének a legkövetkezetesebbek, ha a téma kutatásától tárgy hiányában eltekintenénk. Mégsem tesszük. Mert ha nagy eredmények ténylegesen nem is várhatóak, mégis vannak érvek, amelyek a vizsgálódások mellett szólnak. Véleményünk szerint ugyanis a filozófiai eszmék recepciója, megnyilvánulása és lenyomata, mégoly esetleges megjelenése a magyar kulturális térben nagyon is lehet filozófiatörténeti vizsgálódás terepe. A filozófiai gondolatok befogadása, hatása és elterjedése hozzátartozik a filozófia referenciarendszeréhez. Nem az a releváns kérdés tehát, hogy van-e, volt-e magyar filozófiai hagyomány, – lehetséges, hogy az eleven hagyomány hiánya, nemléte maga a hagyomány –, hanem az, hogy milyen az? Nevezetesen hogyan hatottak, terjedtek a filozófiai eszmék a magyar nyelvi, kulturális közegben, a befogadó közeg hogyan reagált mindezekre, s a folyamat hogyan vezetett el a magyar filozófiai szaknyelv és intézményrendszer kialakulásáig, majd az autonóm filozófiai munkálkodásig? Másként fogalmazva, hogyan nyilvánult meg a filozófia univerzalitása egy partikuláris nemzeti közegben?

A DOLOG ÉS A SZÓ

Mindannyian szívesen hitetjük el önmagunkkal, hogy amikor filozófiával foglalkozunk, akkor voltaképpen univerzális módon gondolkodunk és teszünk diskurzus tárgyává valamilyen problémát. Bár a filozófia ezen univerzalitása elvitathatatlan, mégsem felejthetjük el, hogy amikor a filozófiát műveljük, filozófiai módon gondolkodunk, azt egyszersmint egy adott nyelvi, kulturális, társadalmi közegben tesszük, tehát valamilyen módon a partikularitásba ágyazottan végezzük, onnat beszélünk ki, oda pozicionáljuk önmagunkat. Az interpretációs közeg és viszonyrendszer, amelyben a filozófia megtörténik és végbemegy, partikuláris sajátságokkal rendelkezik, mint ahogyan a magyar filozófiai múlt is rendelkezik bizonyos partikuláris jellemvonásokkal. A történelmi, társadalmi és politikai cezúrák miatt ugyanis filozófiai kultúránk sohasem élhette meg saját hagyományát a folyamatosság jegyében, ennek következtében a magyar bölcseleti tradícióra sohasem a folyamatos építkezés, hanem az állandó újrakezdés volt a jellemző. A magyar filozófiai kultúra múltban gyökerező elmaradottságát többek közt nyelvi, intézményi, személyi, társadalmi, politikai, kulturális és mentális okokra szokás visszavezetni. Megkésetttség, receptivitás (követő, befogadó jelleg), megszakítottság, töredezettség, elszigeteltség, a filozófia műveléséhez nélkülözhetetlen intézményrendszer és szaknyelv kései és lassú kialakulása, filozófiai iskolák és iskolateremtő személyiségek hiánya, felekezeti megosztottság, valamint a művelt olvasóközönség hiánya egyaránt jellemzi bölcseleti múltunkat. A modernizációs kihívásokra az önmaga megteremtésével elfoglalt filozófiai kultúránk érdemben csak kevésbé tudott választ adni. Emellett máig érvényesnek tekinthető egy hagyományos (le)értékelési szempont, miszerint érdemi produktuma alig lévén a magyar filozófiai

Mit ér a filozófia, ha magyar nyelven művelik?

tradíciónak, ezért hazai művelésének történetére nem is érdemes odafigyelni, mert nem része az európai filozófia történetének, nem hatott arra, s nem járult hozzá a filozófia egyetemes sorsának alakításához.

Ezen jellemvonások figyelembe vételével magyar filozófia alatt nem egy tartalmi értelemben specifikusan magyar filozófiai rendszert vagy nézőpontot, egy par excellence nemzeti bölcseletet, netán a sajátos magyar észjárást és gondolkodásmódot szintetizáló és megfogalmazó teljesítményt értünk. Magyar filozófián, illetve annak a 19. század végéig terjedő szórványos és töredezett hagyományán elsősorban a filozófia magyar kultúrán belüli megjelenését, hatását és elterjedését értjük, azt az esetleges módot, ahogyan az európai filozófiai hagyomány megnyilvánult és befogadására kísérletek történtek. Ezzel együtt nem pusztán magyarországi, tehát a változó földrajzi határok között művelt filozófiára gondolunk a magyar filozófia megjelölés alatt, ami nem lehet kizárólagosan azonos a magyar nyelven művelt filozófiával sem. A földrajzi határok és a nyelviség kizárólagossága egyaránt korlátozó kritérium lenne, noha mindkettő mellett komoly érvek szólnak¹. Álláspontunk szerint a

1 Mester Béla megállapításaival kell itt egyetértenünk. Mester megközelítésében a 'magyar', illetve a 'magyarországi' elnevezésű filozófiai hagyomány ismérveit, kritériumait és problémáit is vizsgálja, megállapítva, hogy a magyar filozófiatörténet-írásban mindkettő megjelenik, s mindkettőnek van relevanciája. Végül soron Mester maga is a tágran megvont határok (nyelvi-intézményi, illetve territoriális) mellett érvel. Lásd: Mester Béla: A magyar, magyarországi és a nemzeti filozófia fogalmai a filozófiatörténet-írásban, in: Mester Béla: *Magyar philosophia*. (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai 9.) Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár – Szeged, 2006, 22–28. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

két megközelítési mód egységesítésével juthatunk legközelebb a magyar filozófiai hagyomány leírásához és körülhatárolásához. A magyar szerzők magyar és idegen nyelvű filozófiai tevékenysége éppúgy része a magyar bölcséleti tradíciónak, mint a Magyarországon magyar nyelven (és a magyar filozófiai intézményrendszer keretei között, vagy éppen azon kívül), de nem magyar szerzőtől megjelent művek és gondolatok, illetve bárhol, bármilyen nyelven megfogalmazott művek és gondolatok, amelyek magyar vonatkozásokat tartalmaznak. Véleményünk szerint ebben a tekintetben nem lehetséges éles és szűk határokat vonni.

Nos, a magyar filozófiai gondolkodás ily módon felfogott hagyományának a kutatása kikerülhetetlen filozófiatörténeti feladat. A vizsgálódások ugyanakkor nem pusztán filozófiai, filozófiatörténeti, hanem kultúr- és művelődéstörténeti dimenziókat is megnyitnak. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a magyar filozófiai múlthoz és annak kutatásához való viszony rendkívül problematikus. A magyar bölcséleti hagyomány nem eleven hagyomány, teljesítményei talán sok esetben feledhetőek, ám interpretációs viszonyunk kialakítása során a fentiekben jelzett szempontokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Már csak amiatt sem, mert szellemi életünk és kultúránk ma sem nevezhető filozofikusnak, a filozófia által meghatározottnak, így a kérdés, hogy mit vár a magyar kultúra a filozófia árnyalt és reflexív gondolatiságától, kritikus habitusától, régóta megválaszoltnak tűnik. Nagyon úgy tűnik, hogy hagyományosan nem túl sokat, sőt olykor lehangolóan keveset. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a 'van-e magyar filozófiai hagyomány' kérdése felveti a 'milyen a mai magyar filozófiai kultúra' kérdését is. S valljuk meg, kínosan feszengünk az ilyen kérdés

Mit ér a filozófia, ha magyar nyelven művelik?

hallasán. De vajon remélhetjük-e, hogy egyszer a magyar kulturális térben is megélhetjük, amint a filozófia valódi és eleven kultúraformáló esemény lesz.

* * *

Jelen kötet a szerző elmúlt bő tíz esztendőben különböző folyóiratokban vagy kötetekben megjelent magyar filozófiatörténeti témájú tanulmányait tartalmazza. Ennek megfelelően – mint gyűjteményes kötet – nem nyújtja a magyar bölcséleti múlt összefoglaló áttekintését. Pusztán felidézi annak töredékességét.

A tanulmányok eredeti megjelenési adatait, születésük körülményeit mindig jelöljük az adott szöveg nyitó lábjegyzetében. A szövegek eredeti tartalma lényegében változatlan maradt, csak kisebb-nagyobb stiláris és strukturális módosításokra került sor ott, ahol az adott szöveg mai megjelenésének az igénye mindezt megkövetelte. A tanulmányok közötti kisebb-nagyobb átfedések szintén érintetlenek maradtak.

Az itt megjelenő tanulmányok sajátos mozaikkockái azon nyomoknak, amelyek a filozófia magyar(országi) művelése során keletkeztek. Tanulmánykötetünk középpontjában a magyar filozófiai szaknyelv és intézményrendszer kialakulási, megszilárdulási folyamatának a vizsgálata áll. Igyekszik bemutatni azokat a recepció mechanizmusokat és a mögöttük meghúzódó gondolati attitűdöket, amelyek által a filozófia különös magyar(országi) sorsa tárulkozik fel előttünk. Kiindulási pontként megvizsgáljuk, hogy milyen feltételek mellett beszélhetünk magyar filozófiáról és a nemzeti filozófia milyen összefüggést mutat a filozófia egyetemes referenciarendszerével. Vizsgálódásaink során igyekszünk értékelni és

A DOLOG ÉS A SZÓ

nyomon követni a magyar filozófiai/eszmetörténeti múlt meghatározó szellemi alakzatait és törekvéseit, nyelvi és intézményes rajzolatát, alakulásának stációit és gondolati hozadékát, illetve a személyes filozófusi sorsok néhány fontos és jellemző mozzanatát. A tanulmányok egyúttal arra is rávilágítanak, hogy milyen összefüggések mutatkoznak a filozófiai eszmék megjelenése, a magyar filozófusok személyes sorsa, a történelmi és társadalmi cezúrák, illetve a filozófia művelésének hazai gyakorlata között. Indirekt módon arra a kérdésre is választ keresünk tehát, hogy mi az oka a filozófia magyar kultúrán belüli súlytalanságának, hiányos beágyazódásának, miért volt oly csekély hatással a magyar közgondolkodásra, s ennek milyen máig ható következményei vannak.

Kötetünk legnagyobb terjedelmű tanulmánya a magyar filozófiai szaknyelv kialakulásának folyamatáról értekezik. Megfogalmazott álláspontunk szerint a magyar filozófiai hagyomány 19. század végéig terjedő szakasza lényegét tekintve nem más, mint recepció, vagyis az európai minta nyomon követésére, interpretációjára és beiktatására tett kísérlet. Ennek egyik legfontosabb mozzanata a filozófia infrastruktúrájának és magyar nyelvének a megteremtésére irányuló törekvés, amely az egyik legnagyobb akadálya volt annak, hogy a szélesebb hazai kulturális és tudományos közeg megnyílhasson a filozófiai eszmék és gondolatok előtt. A filozófia szaknyelvének és infrastruktúrájának létrejötte ugyanis feltétele annak, hogy a filozófia művelése, a nemzeti kultúrát is gazdagító klasszikus filozófiai eszmék recepciója, egyáltalában véve bármilyen autonóm és eredeti filozófiai tevékenység megtörténhessen. A mintegy harmadfél évszázados folyamat eredményeként a 19–20. század fordulójának évtizedeire alakul ki és szilárdul meg az egységes magyar bölcséleti szaknyelv

Mit ér a filozófia, ha magyar nyelven művelik?

és egy működőképes intézményrendszer. Ezt a filozófiai infrastruktúrát kapja örököl az utókor, s – talán ennek is köszönhetően – a 20. században már valóban eredeti és autonóm filozófiai interakciókkal, jelentékenyebb filozófiai teljesítményekkel is találkozhatunk.

Gyűjteményes tanulmánykötetünkben olyan tanulmányok is helyet kapnak, amelyek a magyar filozófiatörténeti múlt egy-egy szereplőjének valamilyen jelentős kérdéskörben elfoglalt alapállását, illetve intézményteremtői, folyóirat-szerkesztői, oktatói tevékenységét vizsgálják, vagy éppen egy-egy filozófiai folyóirat, vitasorozat vagy intézmény működését teszik elemzés tárgyává. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásait bemutató tanulmányunk pedig a filozófiai szakirodalom bibliográfiai, illetve adatbázis-szintű regisztereinek a létrejöttéről értekezik. Ugyancsak helyet kapnak a kötetben olyan tanulmányok, amelyek a 19–20. század fordulóján megjelenő eszme- és recepciótörténeti alakzatokat vizsgálják.

A kötet – mintegy az intézményesült magyar filozófiatörténeti múlt kontrasztjaként – a mai magyar filozófiai élet infrastruktúráját bemutató tanulmánnyal zárul, nyitva hagyva a kérdést, hogy a kortárs magyar filozófiai élet hogyan tud élni a számára jelenleg rendelkezésre álló és egyre szűkülő intézményes lehetőségekkel? A kérdés azonban ennél messzebbre vezet. A filozófia egyetemes identitását, ha úgy tetszik, mirevalóságát érinti.

**„BOLDOG A NÉP,
MELYNEK KERTJÉBEN
NYÍLNAK E RÓZSÁK.”^{1,2}**

A magyar filozófiai múltra bármily okból visszatekintő érdeklődő általában lehangoló és elfedni való hiátusként éli meg, hogy a hazai bölcséleti hagyomány nem eredeti teljesítmények gazdag tárházaként tárul elé. Eredendően nem filozófiai kultúra a magyar, kertjében a filozófia rózsái valóban nem nyíltak túl gazdagon, bár túlzás lenne teljes filozófiátlansággal vádolni.

A hazai filozófiai munkálkodás múltjának a kezdetektől toposzszerűen ismétlődő tétele filozófiai kultúránk elmaradottsága és eszköztelensége. Sokáig hiányzik a filozófia műveléséhez nélkülözhetetlen intézményrendszer, lassan és megkésve alakul ki a szaknyelv, nem kedveznek a társadalmi és kulturális feltételek, alig vannak iskolateremtő személyiségek, hogy csak néhányat említsünk az elmaradottság okai közül. Ugyanakkor az is tagadhatatlan, hogy a 19. század végére megteremtődnek a filozófia műveléséhez, a klasszikus filozófiai hagyomány befogadásához szükséges nyelvi, intézményes és kulturális feltételek. Önálló filozófiai fórumok jönnek létre, filozófiai folyóiratok és könyvsorozatok jelennek meg, bölcséleti társaságok alakulnak, beérik és megkezdik működését egy, a filozófiai műveltséget külföldi egyetemeken elsajátító filozófus generáció. Mindezzel együtt

-
- 1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: „Boldog nép, melynek kertjében nyílnak e rózsák”, in: *Iskolakultúra*, XII. 2002, 11. 107–110. o. Az itt közölt szöveg változatlan újraközlés.
 - 2 Percz László: *Szép rendbe foglalva*, Ister, Budapest, 2001, 312. o.

„Boldog a nép, melynek kertjében nyílnak e rózsák.”,

a magyar filozófiai múlt teljesítményére általában mint gondolkodástörténeti, művelődéstörténeti stúdiumra szokás visszatekinteni, amely mindössze a magyar művelődés, illetve tudományosság múltjáról kialakult képünket pontosíthatja, s amely – néhány fontos kivételtől eltekintve – nem befolyásolja eleven módon (bölcseleti) kultúránk jelenét. Így az sem lehet véletlen, hogy szinte folyamatosan az esetlegesség és az elégedetlenség jellemzi a magyar filozófiai kultúra viszonyát saját tradíciójához. (Miért is? Mert kevés az eredeti teljesítmény, mert magyar filozófia, mint olyan, nem létezik, vagy mert nem a folytonosság, hanem a megszakítottság és az örökös újrakezdés a jellemző hazai sorsának alakulására?) Mindennek köszönhetően a hazai filozófiai gondolkodás története – az utóbbi évtizedek örömteli változásaitól eltekintve – csak alig vált ki érdeklődést. Éppen ezért összegző, a kérdéskört és a múltat a maga teljességében feldolgozó, használható filozófiatörténeti művek, illetve a filozófia művelésének magyarországi sorsát bemutató alkotások is jobbára csak az utóbbi időben születtek, sőt, adott esetben nem is magyar nyelven vagy nem Magyarországon.³ Következésképp filozófiai múltunk nem állt, nem állhatott össze egységes történetté, nem szervesült,

3 Larry Steindler: *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*, Freiburg-München, Alber, 1988, 450. o.

Tibor Hanak: *Geschichte der Philosophie in Ungarn*. München, Ungarisches Institut, 1990. 258. o.

Mészáros András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a XIX. század végéig*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2000, 220. o.

Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században*, 1. Budapest, Áron, 2000, 322. o.

Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században*, 2. Budapest, Áron, 2001, 340. o.

nem kanonizálódott és nem válhatott folytatható hagyománnyá. Fontos alap kutatások hiányoznak, életművek maradtak feldolgozatlanul, s a hazai könyvkiadói gyakorlat alig tekinti feladatának régebbi magyar filozófiai művek kiadását.

Ilyen előzmények után önkéntelenül adódik a kérdés, hogy milyen vizsgálati terepen működik a hazai filozófiai múltat vizsgáló kutató, ha sokan még tárgyának létét is elvitatják. Régóta folyik meddő vita arról, hogy létezik-e magyar filozófiai hagyomány. A különböző álláspontok jól ismertek, s mindegyik nézetnek megvan a maga létjogosultsága. A valódi kérdés azonban az, hogy mihez viszonyítjuk a hazai hagyományt, milyen elvárásaink vannak vele szemben. Magyar filozófia nincs, mert nem része az európai filozófia történetének, amennyiben nincs hatással arra, mindössze az európai filozófia leképezése, adaptálása történik meg, nincsenek önálló, az európai bölcséleti gondolkodást jelentősen befolyásoló nagy teljesítmények – hangzik az egyik állítás. Ezen álláspont képviselői a nagy európai mintához viszonyítva marasztalják el a magyar hagyományt. Ám ha nem is része, mert valóban alig beszélhetünk kölcsönhatásról, hanem szinte kizárólag egyirányú befogadásról, a filozófia művelésének hazai nyomait mégis felfedezhetjük – hangzik a másik állítás. Az évszázadok folyamán ugyanis egyre hangsúlyosabb megfogalmazást nyer az igény, hogy az európai bölcsélet közkinccseiből a magyar kultúrának is részesülnie kell, mert az gazdagodását szolgálja. Ennek megfelelően találkozhatunk az európai filozófiai hagyomány és gondolkodás mind erőteljesebb recepciójával, filozófiai nyelv- és intézményteremtési kísérletekkel, rendszeralkotási próbálkozásokkal, sőt eredeti gondolatok megfogalmazására törekvő filozófusokat is lelhetünk.

„Boldog a nép, melynek kertjében nyílnak e rózsák.”,

Ezen álláspont szerint nem csupán a(z európai) filozófiai gondolatok megszületése, megfogalmazása tartozik a filozófia körébe, annak referenciarendszerébe, hanem azok elterjedése és hatása is. A magyar bölcseleti múlttal kapcsolatosan így elsősorban arra kell reflektálnunk, hogy hogyan megy végbe a filozófia recepciója, s hogyan történik meg művelése az adott magyar nyelvi, kulturális és társadalmi közegben. A filozófia mint kozmopolita tudomány és/vagy gondolkodásmód mit teljesít befelé, mit hoz a magyar nyelvi, kulturális közeg számára, s milyen eredetinek mondható teljesítményei születnek. A folyamat a filozófia sajátos magyarországi sorsát mutatja, amelynek kétségkívül megvan a maga értelmezhető története, megvannak a maga szereplői, sőt megvan a maga gondolkodás- és művelődéstörténeti jelentősége.

A címként szereplő, s Apáczai Csere János tollából származó idézet éppenséggel arra utal, hogy szerencsétlen az a nép, amely mindent idegen nyelvből kölcsönöz, s hogy magyarhonban kínzóan hiányoznak az anyanyelven művelt tudomány (filozófia) feltételei. A baj súlyos, orvos és orvosság kell a nyavalyásnak, mint írja *Magyar Encyclopaedia* című művének, az első magyar nyelvű filozófiai alkotásnak a bevezetésében.⁴ A kezdet nehéz, az út hosszú és gyötrelmes, tehetjük hozzá mi magunk. A kései utókor gyermekeiként számtalan kérdést örököltünk. Apáczai 17. századi úttörését követően mire jutott az immáron jó ideje magyar nyelven művelt filozófia? Miféle rózsái teremtek a filozófiának idehaza? Jól tudjuk, a magyar filozófiának nem születtek kanti, hegeli nagyságai, nietzschei, heideggeri hatású egyéniségei, de ha alaposan

4 Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959, 39. o.

körülnézünk találhatunk valódi teljesítményeket és jelentős gondolkodókat. Kik ők, és hol a helyük a magyar filozófiai kultúra múltjában, s hol a helyük a magyar gondolkodás- és művelődéstörténetben?

Percz László *Szép rendbe foglalva* című kötetében, hogy végre rátérjünk arra, ami apropóját adja mondanónknak, a *kik ők?* kérdésre mindenképpen megadja a maga vállaltan szubjektív, ámde megalapozott választát. Sőt még ennél is többet ad. Kánont alkot. Tizenkét magyar filozófiai gondolkodót mutat be a portréesszé műfajának segítségével. Véleménye szerint, amint azt művének előszavában rögzíti, a tizenkét személyiség a magyar bölcséleti hagyomány tizenkét legjelentősebb szereplője. Ők tehát a kánon: Temesvári Pelbárt, Apáczai Csere János, Erdélyi János, Eötvös József, Böhm Károly, Alexander Bernát, Pauler Ákos, Lukács György, Mannheim Károly, Prohászka Lajos, Hamvas Béla, Bibó István. A portrékhoz utószóként egy rövid tanulmányt csatol, vázlatos, ám korrekt áttekintését a magyar bölcséleti hagyománynak, amely áttekintés szándéka szerint megteremti a kapcsolatot az egyes portrék között. Bár a szövegek nagyobbik hányada korábban folyóiratok, emlékkötetek oldalain már megjelent, mégis itt, egymás mellé kerülve, egymást erősítve, egymásra épülve kerülnek igazán a helyükre. Mintha nem is ugyanazok a szövegek lennének, mint amelyek korábban elszórtan napvilágot láttak. Kötetbe rendezve több olvasható ki belőlük. Ez a többlet nem más, mint a kánonképzés szándéka és igénye. Mindeddig ugyanis a magyar filozófiai kultúrára kevésbé volt jellemző a saját hagyományára reflektáló tudatos tradícióépítés és kánonképzés, helyette hagyományosan a negatív, leki-csinyló álláspont dominált. Percz művéből viszont egyértelműen kiolvashatjuk, hogy hangsúlyosan törekszik a

„Boldog a nép, melynek kertjében nyílnak e rózsák.”

tradícióépítésre és kánonalkotásra. Nem érdemes azon vitatkozni, hogy valóban a jelzett gondolkodók alkotják-e a kánont, vagy esetleg valaki kimaradt, netán méltatlanul került be. Ízlés és beállítottság szerint találhatnánk erre példákat, ám a lényeg másutt van. A kötetben szereplők életművének jelentősége nem vitatható, velük, általuk bemutatható a magyar filozófiai hagyomány, a filozófia magyarországi sorsának alakulása. Gondolati teljesítményeik valóban érthetővé, értelmezhetővé teszik a hagyomány egészét, felvillantják annak szinte összes lényeges momentumát és problémáját, s ebben az esetben ez a fontos.

Perecz mondhatni egy nem szokványos filozófiatörténeti művet tesz közzé. Nem szokványos sem műfaját, sem hangvételét tekintve, sem pedig a hiányzó teljes történeti feldolgozás igénye tekintetében. Maga választotta utat követ, ami nem engedi meg számára, hogy a magyar filozófia történetének írójaként teljességre törekedjen, ugyanakkor nagyon is lehetővé teszi, hogy személyes hangon szóljon kedves gondolkodóiról, kánonjának szereplőiről. Ezzel együtt sikerül nyomon követnie a magyar filozófiai múlt szellemi alakzatait, intézményes rajzolatát, alakulásának stációit és gondolati hozadékát. Portréi érzékletesek, jellemábrázolásai erőteljesek. Az alakok, az életművek, a gondolkodói habitusok és a filozófusok mint hétköznapi emberek egyaránt bemutatásra kerülnek. Közelebb visz bennünket a gondolkodó emberhez, a gondolatok születésének háttérköörülményeihez, miközben plasztikus módon bemutatásra kerülnek az életművek és a gondolati teljesítmények.

Óhatatlan, hogy ilyen tárgyalási mód esetében ne vesszen el valami lényeges. Ám amit Perecz felmutat, az mégis felidézi, sejteti az egészet, a teljességet, utal a

magyar filozófiai gondolkodás történetének és az életműveknek a teljességére, még ha konkrétan a teljes história bemutatását nem is eszközli. Erre alkalmas a portréesszé idehaza (főként hasonló tárgyban) ritkán alkalmazott műfaja, s ezt műveli jól Percz, aki kitűnő ismerője a magyar bölcséleti múltnak.⁵ Szubjektív műfaj a portréesszé, amely képes megszólaltatni, megeleveníteni olyan rétegeket és gondolati tartományokat, amelyek más tárgyalási mód esetében érintetlenül maradnának. Percz sem csupán száraz adalékokat nyújt a magyar filozófiai múltból, hanem elevenné teszi azt. Szándékát előszavában jelzi: a filozófusok életének és művének valamiféle vízióját kívánja nyújtani. Az arcképek személyessége és élettelisége a múltat is elevenné és élettelivé teszi. A jó portréesszé fel tudja kelteni a tágabb közönség érdeklődését. Az olvasó úgy érezheti, hogy számára ismeretlenségükben sem idegenek az esszék szereplői, hogy köze van ezekhez a gondolkodókhöz. Ezt szolgálja az elbeszélésmód jelenidejűsége is mint eszköz. Jelen idejű múltidézés ez, utalással a múlt folytatólágosságára, lezáratlanságára és egyúttal folytathatatlanságára. Szövegszerkesztési, szövegkonstrukciós elvei egységesek. Nem használ évszámokat, nem közöl műcímeket, minden szöveg egy ívnyi terjedelmű. Esszénként kilenc jól kiválasztott idézetet hoz, ezekre reflektálva, felépítve mutatja be az életműveket, jellemeket és teljesítményeket. Az idézetek minden esetben az életművek jellemző alkotásaiból

5 Percz érdemei a magyar filozófiai hagyomány kutatása terén rendkívül jelentősek. Számtalan publikációja tanúskodik arról, hogy a magyar filozófiai hagyomány avatott szakértőjével van dolgunk, aki nem pusztán ismeri, hanem közvetíti is eme hagyományt.

„Boldog a nép, melynek kertjében nyílnak e rózsák.”,

származnak, válogatásuk ugyancsak szubjektív, de koncepciózus, amennyiben valóban általuk, értelmezésük által visz közelebb bennünket az adott gondolkodóhoz.

Érett és nyugodt hangvétel Pereczé, egyenletes és kifinomult. Megtalálta a témájához (és a műfajhoz) legalkalmasabb hanghordozást, amivel szándéka szerint a legtöbbet tudja elmondani kedves szerzőiről és a magyar filozófiai hagyományról. A tárgyhoz való viszonyát is jelzi mindez. Az emelkedett és rezignált hangnem magával ragadja a befogadót, a szerző vele együtt kíván újra útrakelni. Perecz birtokolja tárgyát, s most, a portrék készítése alkalmával mintegy újra birtokba kívánja venni szívének kedves gondolkodóit, s az olvasót is erre csábítja. Szeretettel, mégis tárgyilagosan beszél filozófusairól. Bírálatukat sem a számonkérés motiválja. Midegyikőjüknél igyekszik meglelni azt, ami miatt fontosságuk, teljesítményük elvitathatatlan, kitapintja és érvekké támasztja alá azt, ami miatt az egyes gondolkodók kitüntetett szerepe – így kánontagságuk – megkérdőjelezhetetlen. Az olvasó így olyan kötetet tarthat a kezében, amely egyszerre vezet be, és egyszerre állít emléket azáltal, hogy közelünkbe hozza a hagyományt és annak szereplőit. Értékelései vitathatatlanul szubjektívek, de hitelesek és érzékletesek. Rezignált hangvételének komolysága azt a képzetet kelteti az olvasóban, hogy minden esetlegessége ellenére mégsem oly szegényes a magyar filozófiai hagyomány.

Bár a kötetben egymástól nagyon eltérő gondolkodásmódok képviselői kerülnek bemutatásra, mégis van valami, ami közös bennük. A sajátos egyéni sorsok különbözőségétől függetlenül erőteljes eszmék befolyásolják őket, eszményeik vannak, amelyek nevében, amelyek érdekében és céljából tevékenykednek. (A filozófiától is majd mindegyikőjük eszmék megfogalmazását és közvetítését

várja.) Eszményeik persze különbözőek. Lehet az a magyar nyelvű tudományosság (filozófia) megteremtése, a magyar társadalom és kultúra elmaradottságának a felszámolása, nagy bölcséleti rendszer megalkotása, vagy egyszerűen az európai filozófiai hagyomány közkinccsének hazai adaptálásához szükséges intézményes feltételek megteremtése. Ám eszményeik mindenképpen vannak. Ez lehet a kapocs az eltérő életművek között. Valamint az, hogy eszményeik megvalósítása, de legalább megfogalmazása terén valódi teljesítményeket mutatnak fel. Ezért lehetnek Percz kánonjának szereplői.

Percz László kötete annak adja kitűnő példáját, hogy lehetséges izgalmas módon értekezni a többnyire elfelejtett magyar filozófiai hagyományról, s hogy lehetséges jelentős teljesítmények közönséghez való eljuttatása. Kedvet teremt az olvasónak ahhoz, hogy megismerkedjen a magyar filozófiai múlt néhány jelesével. Nem elriaszt, hanem közelebb hív. Nem siránkozik, nem az elmaradottságot kárhoztatja, hanem számba vesz és bemutat. Teszi azt, ami a dolga lehet egy filozófiatörténésznek. Abból az alapanyagból, illetve azzal az örökséggel dolgozik, amely adott a számára, s talál benne értékelhető teljesítményeket, érdekes gondolatokat, relatíve eredeti gondolkodásokat, jelentős személyiségeket.

Percznek egyértelmű, még ha nem is problémátlan a viszonya a magyar filozófiai múlthoz. A mai magyar filozófiai közgondolkodásnak viszont korántsem egyértelmű eme hagyományhoz való viszonya. Mintha nem igazán tudná eldönteni hogyan viszonyuljon önnön előzményeihez. Önmagában még az is kérdéses, hogy a saját múlthoz való viszony rendezése hozzátartozik-e filozófiai kultúránk jövőbeli alakulásához? Lehet, hogy egyáltalán nem. Ha azonban mégis, akkor Percz könyve

„Boldog a nép, melynek kertjében nyílnak e rózsák.”,

és példája segíthet abban, hogy elfogadható és ápolható viszony alakuljon ki filozófiai kultúránk jelene és a hazai filozófiai munkálkodás múltja között. Több ez a múltat pusztán lebecsülő mentális problémánál. A filozofálás természetének és irányultságának alakulásával összefüggő kérdés ez.

Nos, a magyar filozófiai hagyomány ezen rózsáiról számol be Perecz. E múltat reflektálva ritkán adódik, hogy egy frissen megjelenő könyvről maradéktalanul elmondhassuk: egy kitűnő kötetet vehetünk a kezünkbe, amely elevenné tesz egy hagyományt, tradíciót épít és kánonot alkot, valamint a szó nemes értelmében vett ismeret-terjesztő műként az olvasó megszólítására is képes. Nem vitathatjuk el szerzőjétől, hogy vállalkozása sikeres. Még akkor sem, ha a történet – amelynek szereplőiről a kötet szól – nem sikertörténet.

Vagy mégis gazdagok volnánk?

A MAGYAR FILOZÓFIAI SZAKNYELV KIALAKULÁSA¹

Apáczaitól a 19–20. század fordulójáig

„...világosan kezdém látni, mi légyen az oka, hogy minket egyéb nemzetek a tanultságnak dolgában annyira fellyülhaladnak. Tudniillik sokkal rövidebb és könnyebb útjuk vagyon a tudományokra, mivelhogy azokat az anyjok tejével szopott nyelven hallják, olvassák, közlik.”

Apáczai Csere János

*„A magyar nyelvnek igen nagy bölcsészeti hajlama van ...
A baj, úgy tartom, nem a nyelvben van, hanem a felfogásban.”*

Erdélyi János

A magyar mint bölcsészeti nyelv ürügyén I.

A magyar bölcséleti szaknyelv kialakulásának folyamatát, a filozófia művelésének magyarországi sorsát és fejlődésének állomásait vizsgálva számtalan megválaszolatlan kérdésbe ütközünk. Nevezetesen: a filozófia hazai 'jóraivaló

1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: A magyar filozófiai műnyelv kialakulása. Apáczaitól a 19–20. század fordulójáig, in: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*, Áron Kiadó, Budapest, 2004, 75–121. o. (Recepció és kreativitás – Nyitott magyar kultúra című könyvsorozat)

Az itt közölt szöveg tartalmi tekintetben az eredetihez képest lényegében változatlan. Csupán az utolsó fejezete, a magyar filozófiai szaknyelv és intézményrendszer megszilárdulását tárgyaló rész egészült ki néhány bekezdéssel. Emellett csak kisebb stílári és szerkezeti módosításokra, illetve néhány hivatkozás pontosítására került sor.

közmunkásai' a kezdetektől milyen (nyelvi) eszmények nevében, milyen intézményes keretek között, milyen formában és milyen filozófia-fogalom nevében kívánták a 'böltesség szeretésének tudományát' a magyar kultúra részévé tenni, mit jelentett számukra a filozófia, és milyen kultúrateremtő elvárásaik voltak vele szemben? Továbbá milyen szándékok és törekvések húzódtak meg honosítása mögött, miért tartották szükségesnek és lehetségesnek magyar nyelven történő művelését, a magyar terminológia megteremtése terén milyen tevékenységet fejtettek ki, s hogyan vezetett el a folyamat a szélesebb hazai nyilvánosság számára is érthető és használható egységes magyar filozófiai szaknyelv megszilárdulásáig?

A magyar filozófiai múlt vizsgálatának szüntelenül ismétlődő tétele filozófiai kultúránk elmaradottsága, megkésettisége és eszköztelensége. Sokáig hiányzik a filozófia műveléséhez nélkülözhetetlen intézményrendszer, lassan és megkésve alakul ki a szaknyelv, nem kedveznek a társadalmi, politikai és kulturális feltételek, alig vannak iskolateremtő személyiségek. A magyar filozófiai hagyományhoz történő közelítés kapcsán számtalan metodológiai és koncepcionális javaslat született,² s a különböző álláspontok keresztszövetében lassacskán a konszenzus jelei mutatkoznak. Eszerint a hazai filozófiai munkálkodás múltjára elsősorban mint eszme-, gondolkodás- és

2 Noha a magyar filozófiai hagyománnyal kapcsolatos kutatások rendkívül intenzívvé váltak az utóbbi évtizedekben, a válaszok további pontosítása, a folyamatok, életművek és problémakörök részletes feltárása, illetve az ennek során feltáruló hagyományhoz való viszonyunk módosulásai lezáratlanná, lezárhatatlanná teszik a vizsgálódásokat. Ez derül ki a *Magyar Tudomány* című folyóirat 2000, 8. számából, amelyben *Üres-e a kamra?* címmel *Perecz László* intéz körkérdést a magyar filozófiai hagyomány kutatásával fog

A DOLOG ÉS A SZÓ

művelődéstörténeti stúdiumra tekinthetünk vissza, amely kiegészíti és pontosítja a magyar művelődés és tudományosság történetéről kialakult képünket. A kérdéskör művelődés-, eszme- és gondolkodástörténeti beágyazottságát támasztja alá az a pusztán tény is, miszerint az európai filozófiai gondolkodás menetét lényegében nem befolyásolta a magyar filozófiai munkálkodás, amelynek irányultságát alapvetően a követő, befogadó, receptív jellege határozta meg.

A valódi kérdés tehát az, hogy mihez viszonyítjuk a hazai bölcséleti hagyományt, illetve milyen elvárásaink vannak, lehetnek vele szemben? Az egyik tipikus álláspont képviselői szerint magyar filozófia nincs, (nem volt), mert nem része az európai filozófia történetének, amennyiben nincs, (nem volt) hatással arra, mindössze az európai filozófia gondolati teljesítményeinek a leképezése, adaptálása történik meg, s nincsenek, (nem születtek) önálló, az európai bölcséleti gondolkodást jelentősen befolyásolni képes nagy teljesítményei. Ezen álláspont képviselői a nagy európai mintához viszonyítva marasztalják el a magyar hagyományt. Ám ha nem is része, mert valóban alig beszélhetünk kölcsönhatásról, hanem szinte kizárólag egyirányú befogadásról, a filozófia művelésének hazai nyomait mégis felfedezhetjük – érvelnek a másik álláspont képviselői. Az évszázadok folyamán ugyanis egyre hangsúlyosabb

lalkozó szakemberekhez. Bár a válaszokból egymástól eltérő megközelítési módokra derül fény, a különböző álláspontok képviselői között konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy a filozófia magyarországi, illetve magyar nyelvű és magyar vonatkozású megnyilvánulásainak a dokumentálása, értelmezése és felelevenítése, a filozófiai gondolatok és eszmék hazai hatásának és elterjedésének vizsgálata, valamint a személyes teljesítmények értékelése a magyar filozófiatörténet-írás mások által el nem végezhető feladata lenne.

megfogalmazást nyer a filozófia honi művelői részéről az az igény, hogy az európai bölcsélet közkinccseiből a magyar kultúrának is részesülnie kell, mert az gazdagodását szolgálja. Ennek megfelelően találkozhatunk az európai filozófiai hagyomány gondolati teljesítményeinek mind erőteljesebb recepciójával, (magyar) filozófiai (mű)nyelv- és intézményteremtési kísérletekkel, rendszeralkotási próbálkozásokkal, sőt eredeti gondolatok megfogalmazására törekvő filozófusokat is lelhetünk. Ezen másik álláspont képviselői szerint ugyanis nem pusztán a filozófiai gondolatok megszületése, az alkotó módon művelt bölcsélet tartozik a filozófiai gondolkodás terebélyesedésébe, hanem a filozófiai eszmék és gondolatok hatása és elterjedése is. Így legalább annyira fontos filozófiai kérdés az is, hogy milyen bölcséleti eszmék és hogyan kerülnek közvetítésre a befogadó nemzeti kultúra irányába, annak milyen elvárásai vannak ezen eszmékkel szemben, az eredeti gondolatoknak milyen módosulásai mennek végbe.³ Amennyiben a filozófiának egy adott kultúrán, nemzeti közegen belüli megjelenését és működését kívánjuk vizsgálódásaink tárgyává tenni, akkor a lehető legtágabb értelemben vett filozófia-fogalomból kell kiindulnunk. Ebben az esetben a filozófia történetéhez, illetve referenciarendszeréhez, annak alkotó művelése – kreatív gondolatisága – mellett valóban hozzátartozik a filozófiai eszmék és gondolatok hatása és elterjedése, illetve egy adott nemzeti, nyelvi és kulturális közegen belüli valamennyi megnyilvánulása, a különböző

3 Mert minden értelmezés egyben módosulás is, sokszor annak függvényében, hogy mi az igénye, szükséglete és hangoltsága az adott befogadó nemzeti kulturális közegnek. A történet folyamán mindvégig zajlik a modernizációs vita arról, hogy a filozófia eszméi mennyiben és hogyan tudnak segíteni a nemzeti kulturális, társadalmi és gazdasági közeg elmaradottságán.

A DOLOG ÉS A SZÓ

bölcseleti alapállások nevében véghezvitt (adaptáló, reflektáló vagy éppen autonóm) filozófiai tevékenység is.⁴

A filozófia mint racionális kritikai tevékenység mindig kötődik egy közösség társadalmi, történelmi, politikai és kulturális sajátosságaihoz, hagyományaihoz. A magyar filozófiai kultúra esetében is így van ez, ennek megfelelően a magyar bölcseleti múlt vizsgálata során elsősorban arra kell reflektálnunk, hogy hogyan megy végbe a filozófia Magyarországon, hogyan történik művelése, s hogyan alakul a klasszikus hagyomány és a kurrens filozófiai eszmék recepciója az adott (magyar) nyelvi, kulturális és társadalmi közegben? Azt kell tehát megvizsgálnunk, hogy a befogadó közeg hogyan viszonyul az európai filozófiai mintához, hogyan viszonyul önmagához, az eredeti gondolatok hogyan változnak, illetve milyen önálló produktumok születnek az adott társadalmi, történelmi, politikai, kulturális és nyelvi feltételrendszer között? Az európai minta gondolati teljesítményeinek közvetítése, a velük való dialógus, amelynek során közös nyelv teremődik, kulturális és gondolati hatásrendszer épül ki, infrastruktúra képződik, s az önállóság és eredetiség igényével fellépő gondolkodók jelennek meg (stb.) – ez az, ami a magyar filozófiai hagyományhoz való viszonyulásunk mércéje lehet. A folyamat a filozófia sajátos magyarországi sorsát mutatja, amelynek megvan a maga értelmezhető története, megvannak a maga szereplői, s megvan a maga gondolkodás- és művelődéstörténeti jelentősége.

4 Csak a filozófia mibenlétének és határainak ilyenén tág értelmezése teszi lehetővé, hogy a bölcselet egy adott nemzeti kultúrán belüli recepcióját is a filozófia történetéhez és referenciarendszeréhez tartozónak ismerjük el. Ebben az esetben lehetséges és szükséges a filozófia ezen partikularitásba ágyazott történetének a kutatása.

A 19–20. század fordulójáig, a magyar filozófiai szaknyelv és intézményrendszer megszilárdulásának korszakáig a legkevésbé sem beszélhetünk az európai filozófiai hagyománnyal meglévő szerves kölcsönhatásról, csakis befogadásról, az európai tradíció recepciójáról és az arra történő reflektálásról. Ennek megfelelően értelmezésünkben a magyar filozófiai hagyomány alapvetően nem más, mint recepció, vagyis az európai minta nyomonkövetésére, értelmezésére és beiktatására tett kísérlet. Ennek egyik legfontosabb mozzanata a filozófia infrastruktúrájának és magyar nyelvének megteremtésére irányuló törekvés, vagyis a nyelvi, terminológiai probléma feloldásának a kísérlete, amely az egyik legnagyobb akadálya volt annak, hogy a magyar filozófiai tudományosság intézményesülhessen, illetve a szélesebb hazai kulturális és tudományos közeg megnyílhasson a filozófiai eszmék és gondolatok előtt.

A magyar filozófiai kultúra alakulási folyamata hosszú, szerves fejlődés hiányáról, sőt lemaradásról adhatunk számot, ám nyelvi és intézményesülési szempontból a 19–20. század fordulójára jelentős eredményeket tudhat magáénak. S kétségtelen, hogy a magyar bölcséleti szaknyelv kialakulási folyamata szoros összefüggést mutat a tartalmi kérdésekkel, illetve a filozófia hazai infrastruktúrájának létrejöttével.

Mind a magyar bölcséleti szaknyelv, mind pedig a magyar filozófiai kultúra intézményrendszere három szakaszban alakul ki:

- *Korai szakasz:* 17. század közepe
- *A nyitás korszaka:* 18. század vége, 19. század első fele
- *A megszilárdulás korszaka:* 19–20. század fordulójának évtizedei.

Apáczai Csere Jánostól, majd Sartori Bernáttól kezdődően, a felvilágosodás eszméinek magyar recepcióján, a Kant- és Hegel-vitán, illetve a magyar filozófiai szaknyelv és a nyelvújítás érintkezési pontjain, valamint az Akadémia filozófiai életet és nyelvet szervező szerepén és a Philosophiai Múzeumán, továbbá Erdélyi János tevékenységén át az önálló magyar nyelvű filozófiai periodikák és a Filozófiai Írók Tára című könyvsorozat megjelenéséig, a filozófia civil intézményeinek létrejöttéig és felsőoktatáson belüli pozícióinak megerősödéséig, vagyis összességében a filozófiai szaknyelv és intézményrendszer 19–20. század fordulóján bekövetkezett megszilárdulásáig vezet a folyamat.⁵ Másként fogalmazva, a magyar nyelvű tudományosság eszméjének 17. század közepi megszületésétől, az egymástól elszigetelt gondolkodók közötti bölcséleti diskurzusok nyelvi zűrzavarán, illetve az Akadémia révén intézményesülő tudományosságon át vezet az út a filozófiai működési tereinek kiszélesedéséig, a filozófiai nyilvánosság kialakulásáig, a szaknyelv és intézményrendszer megszilárdulásáig.

5 Mészáros András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a XIX. század végéig* című, (Pozsony, Kalligram, 2000. 220. o.), a magyar(országi) filozófiai gondolkodás történetét feldolgozó hiánypótló művében számot ad a magyar filozófiai múlt periodizációs kísérleteiről. Mészáros a 19. század végét nevezi korszakhatárnak, mert addigra alakul ki a magyar filozófiai kultúra intézményes háttere, s véleménye szerint ettől az időszaktól kezdődően önállósult, autonóm filozófiai mozgással számolhatunk. (13. o.) A magyar filozófiai tudományosság történetéről, intézményesülési folyamatáról és periodizációjáról lásd még Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században*, (Első rész) Budapest, Áron Kiadó, 2000, 320. o.

Hangsúlyoznunk kell a magyar bölcseleti szaknyelv és intézményrendszer kialakulásának folyamatjellegét, amely folyamat egyúttal megszakításokkal és konfliktusokkal terhelt. A szerves fejlődés hiányáról árulkodó történetnek ugyanakkor megvannak a maga fő- és mellékszereplői.⁶ Végigtekintve eme mintegy 250 éves történeten láthatjuk, hogy a főszereplők néhány dologban döntő részt egyetértenek. A magyar nyelvet alapvetően gazdagnak, ám bölcseleti szempontból kiműveletlennek tartják, így a magyar filozófiai szaknyelvet kialakulatlanak és fejletlennek tételezik. Ugyanakkor a magyar nyelvet éppen gazdagsága révén tartják feltétlenül alkalmasnak filozófiai gondolatok kifejezésére, csak – ahogyan azt megállapítják –, dolgozni, alakítani kell rajta. Mindebben egyetértenek, noha nyelvfilozófiai álláspontjuk, terminusalkotói módszerük és nyelvi eszményük nagyon is különböző.

Tanulmányunk elsősorban a fentebb említett kérdések és szempontok figyelembe vételével igyekszik bemutatni a magyar filozófiai szaknyelv kialakulásának és megszilárdulásának a folyamatát és kölcsönhatását a filozófia művelésének tartalmi vonatkozásaival. Ennyiben tehát nem pusztán nyelvészeti, nyelvelméleti, illetve

6 Nem kívánjuk elvitatni, hogy a magyar filozófiai múlt szereplőinek mindegyike kisebb-nagyobb mértékben hozzájárult a magyar bölcseleti szaknyelv alakításához, a filozófiai terminusok elterjedéséhez és közvetítéséhez, amennyiben részesei voltak bizonyos hazai filozófiai diskurzusoknak. Tanulmányunkban elsősorban a történet vezérfonalát képező stációkon, a szaknyelv alakulásának kikristályosodási pontjain kívánunk haladni, néhány fontosabb szereplő nyelvi és intézményteremtési törekvésének és alapállásának a bemutatásával, illetve a terminusfejlődés folyamatának ábrázolásával.

fogalom- és intézménytörténeti elemzés tárgyává kívánja tenni a magyar bölcséleti szaknyelv létrejöttét, hanem a kialakulás és megszilárdulás folyamatát egyúttal igyekszik értelmezni is.⁷ A filozófia infrastruktúrájának létrejötte ugyanis feltétele annak, hogy a filozófia művelése, filozófiai eszmék befogadása, illetve bármilyen autonóm és eredeti filozófiai tevékenység megtörténhesen. S ebben az esetben a szaknyelv is az infrastruktúra részét képezi.

7 A magyar bölcséleti szaknyelv kialakulásának történetéről, a hazai filozófiai gondolkodók terminusalkotási eljárásairól és szakszavairól Kornis Gyula írt 1907-ben egy alapvető összefoglaló tanulmányt. Kornis ebben nyelvfilozófiai, fogalomtörténeti szempontból értékeli az egyes gondolkodói törekvéseket. Lásd: Kornis Gyula: A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése, in: *Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából*, Veszprém, Comitatus, 1994, 269–314. o. A tanulmányt jelen munka készítése közben sem kerülhették meg. Míg Kornis főként fogalomtörténeti vizsgálatokat végez, s az általa legjelentősebbnek vélt hazai gondolkodók szakszavait értékeli, addig tanulmányunk a szaknyelv kialakulási folyamatát fémjelző stációkat, attitűdöket és szándékokat, illetve ezek következményeit szeretné láttatni. Kornis magáévá tette a 19. század organikus nyelvtörténeti szemléletét, amit szerinte csak kis mértékben lehet alkalmazni a magyar bölcséleti hagyomány esetében, mert az csak nagyon rövid történetre tekint vissza. Kornis tanulmányának bevezető oldalain fogalmazza meg alapállását: „... az élőszevek folyton alkalmazkodnak a lét állapotához, ... hasonlóképp van a nyelv (esetében is)... A szavaknak is van küzdelmük létükért, van természetes kiválogatódásuk, van hosszabb-rövidebb fejlődéstörténetük., ...bölcséleti nyelvünk ... a nyelvújításnak lett áldozata, ... Csak az utolsó négy évtized mutat föl értékesebb bölcséleti irodalmat. Csak ekkor ... kezd megszilárdulni műnyelvünk. ... ugyanott vagyunk, ahol a nyelvújítás előtt, az idegen szavak feneketlen használatá ellen kell küzdenünk.”

„Orvos és orvosság kell a nyavalyásnak”

Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája

„...az oly szerencsétlen nép, melyre a tudományok csak idegen nyelv által szivárkodnak avagy későn avagy inkább soha sem emelkedik a tudománynak tökéletességére ... De mi haszna, ha távolról csak henyélve nézem a kedves hazámnak síránkozásra méltó állapotját? Orvos és orvosság kell a nyavalyásnak. ... A fő indítékom ez vala: hogy a magyar nyelven írt tudományos könyvek nélkül szűkölködő nemzetemen tőlem kitelhetőképpen segítenék s oly könyvet adnék a magyar ifjúságnak kezébe, melyben az anyai nyelvén többire minden szép és hasznos tudományokat olvashatnak. ... Oly dolgokat, amelyeket tudni szükséges és hasznos, a legjobb könyvekből kiírtam, illő rendbe szedtem s a szabad igazságnak zászlaja alatt közlöttem a hazám fiaival, ...”⁸ Apáczai Csere János az imént idézett gondolatokkal indokolja *Magyar Encyclopaedia (avagy minden eddig feltalált igaz és hasznos bölcseségnek szép rendbe foglalása és magyar nyelven világra bocsátása)* című művének előszavában vállalkozását, amelyben amellet, hogy kísérletet tesz a filozófia magyar nyelvének megalkotására, illetve a nemzeti nyelven művelt tudományosság megteremtésére, többek közt *Descartes*, *Ramus* és *Kopernikusz* eszméinek a közvetítésére is vállalkozott. Az *Encyclopaedia* az első magyar nyelven született filozófiai alkotás.

Amint az a fenti sorokból kiderül, Apáczai nagy fontosságot tulajdonított műve magyar nyelven történő

8 Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959, 39., 43. o. A mű 1653-ban Utrechtben jelent meg, s Apáczai legjelentősebb alkotása.

közlésének, hogy „a tanuló ifjúság magyar nyelven szoktathassa magát a tudományokhoz”, mert az elmaradottság legfőbb okát a nemzeti nyelvű műveltség és tudományosság hiányában, az anyanyelv elhanyagolásában látta. „...világosan kezdém látni, mi légyen az oka, hogy minket egyéb nemzetek a tanultságnak dolgában annyira fellyülhaladnak. Tudniillik sokkal rövidebb és könnyebb útjuk vagyon a tudományokra, mivelhogy azokat az anyjok tejével szoptott nyelven hallják, olvassák, közlik.”⁹ Az *Encyclopaedia* előszavában *Apáczai* részletesen beszámol terveiről. Eszerint arra az elhatározásra jutott, hogy magyar nyelven fogja közölni valamennyi tudomány legfontosabb ismeretanyagát a magyarokkal. Ennek megfelelően magyar nyelven írt könyvében a legfontosabb tudományok egybefüggő, rendszerbe foglalt ismertetését kívánja adni. Műve nyelvének megválasztásában és rendszerező felépítésében¹⁰ is *Descartes* szemléletét követi, s a munkája során alapul vett művek és szerzőik döntő részt ugyancsak a 17. századi tudományosság új szellemiségét képviselő gondolkodók.

Előszavában tanácsokkal látja el olvasóit, leendő diákjait, hiszen művét elsősorban iskolai kézikönyvnek szánja, éppen ezért bevallottan nem törekszik az eredetiségre, fontosabb volt számára a tudományos ismeretek (filozófiai gondolatok) magyar nyelven történő közvetítése. Véleménye szerint az anyanyelv mellett a görög, a latin, a héber és

9 Uo., 39. o. *Apáczai*, mint látható, *Descartes* példáján felbuzdulva követni igyekszik a nemzeti nyelven művelt tudományok eszményét.

10 Az *Encyclopaedia* 11 fejezetre épül. Ezekben az ismeretelmélet, logika, aritmetika, geometria, mechanika, csillagászat, fizika, kémia, földrajz, biológia, fiziológia, pszichológia, orvostudomány, állattan, növénytan, mezőgazdaságtan, ásványtan, városépítészet, történelem, erkölcsstan, államtan, vallások, iskolaügy és teológia alapvető kérdésköreit tárgyalja.

az arab nyelv elsajátítása is fontos a tudományok műveléséhez, egyáltalában véve ahhoz, hogy a hazai alapozás után az európai egyetemeken is helyt állhasson a tudományokban való elmélyülés terén a magyar peregrinus, aki jól teszi, ha sohasem tartózkodik hosszú ideig egy egyetemi városban, hanem vándorol és minél több ismeretet szív magába, s ezen ismeretek birtokában tér haza.¹¹

Műve előszavának sorai szerint, amint elhatározza, hogy magyar nyelven kívánja közvetíteni a magyar ifjúság számára a korszerű tudományokat, azonnal kétségbe is esik a magyar nyelv szegényessége és kiműveletlensége miatt. Theodoros Gaza görög humanista műfordító példája segíti őt ki abban, hogy milyen eljárást kövessen munkája során. Gaza szerint lehetséges, sőt szükséges azon dolgoknak, amelyeknek még nincs neve, nevet adni.¹² A névadás a tudós (filozófus) feladata. Ha magyar nyelvű tudományosság nincs, meg kell hát teremteni. Új szakszavak alkotása tehát velejárója annak, hogy magyar nyelven közvetíthesse a tudományokat. Nem kell tehát visszariadni – értelmezi mintegy biztatásként *Gaza* tevékenységét –, hanem nyelvet, fogalmakat kell teremteni, a dolgoknak nevet kell adni. *Apáczai* következetes purista, így kerülni igyekszik mindenféle idegen kifejezést, illetve szóalakat. A magyar filozófiai szaknyelv megalkotása során a görög és latin terminológiából kiindulva elsősorban barcasági

11 A korabeli magyar tudományossághoz szervesen hozzátartozó európai iskolajárási gyakorlat magában hordja a kódját a magyar kultúra adaptáló jellegének. Az elmenni-megtanulni-hazahozni peregrinációs ritmusa alpművelete a tárgyalt évszázadok magyar kultúrájának.

12 *Encyclopaedia*, 79. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

szülőföldjének tájszavait hasznosítja, az új szakszavakat is ezek figyelembe vételével alkotja. A tájnyelvi szavakra történő alapozás viszont szakszavainak többértelműségét eredményezi, minek következtében elkerülhetetlenek voltak a későbbi megértési nehézségek.¹³

Az enciklopedikus művektől a kortársak nem vártak el eredetiséget, így az Apáczai által követett kompiláló eljárás elfogadottnak volt tekinthető. Az *Encyclopaedia* az első tudománytár volt magyar nyelven. Apáczai művének jelentőségét nem eredetiségében kell keresnünk, hanem abban, ahogyan magyar nyelven felépíti, rendszerbe foglalja, feldolgozza, illetve tolmácsolja, (kivonatossal visszaadja) korának legkiválóbb gondolkodóinak nézeteit. Nyelvbölcseleti szempontból pedig azért jelentős, mert alapelvévé válik az a felfogás, miszerint a világot megérteni, s magunkat másokkal megértetni legjobban csak anyanyelven lehet.

Apáczai törekvése a tudományok, illetve a bölcselet magyar nyelven történő művelésére korainak bizonyult. Ennek okát könnyedén felfedhetjük a korabeli társadalmi és szellemi viszonyokban, amelyek nem tették lehetővé az általa jelzett igények beteljesülését, s amely viszonyokkal Apáczainak rövid élete során súlyosan szembesülnie kellett. A magyar filozófiai szakszókinccset a semmiből kellett (volna) megteremtenie, s ezen a teljességgel járatlan úton alig volt számára viszonyítási pont. A szegényes magyar köznyelv és a tudományos nyelv között nem volt közvetlen átmenet, mégsem adta fel buzgólkodását, hogy magyar

13 Néhány példa Apáczai szakszavaira: *subjectum* – alája vetett dolog, *conclusio* – bérekesztés, *synthesis* – egyberakás, *attributum* – hozzáadottsági tekintet, *definitio* – meghatározás, *intellectus* – értelem, értés.

filozófiai terminológiát alkosson.¹⁴ Művelődéstörténeti jelentősége elvitathatatlan, amennyiben anyanyelvén igyekszik visszaadni a kortárs tudományos gondolkodás leglényegét. Igaz ugyan, hogy szakszavainak többsége, illetve művének nyelvezete csak nehezen érthető, ennek megfelelően szakszavainak későbbi használata is problémás. Terminusai közül végül csak kevés maradt meg, s a következő századok szaknyelvi fejlődésében ezek sem játszottak lényeges szerepet. Törekvése (magyar nyelvű tudományos szakszavak megalkotása és beiktatása) mégis óriási jelentőségű, mert első a sorban. Még akkor is elvitathatatlan a jelentősége, ha műve és tevékenysége sokáig feledésbe merült.

„Magyar Nyelven Philosophia [...]”

Apáczai Csere János kezdeményezése olyannyira korainak bizonyult, hogy amikor majd 120 évvel később, 1772-ben Sartori Bernárd minorita rendi filozófiatanár Egerben kiadta a *Magyar Nyelven Philosophia, az az a böltsesség szeretésének tudományából némelly jelesebb kérdések* című munkáját, még csak nem is említette Apáczai nevét. Sartori magáénak tudta az érdemet, hogy ő írta az első magyar nyelvű filozófiai művet. Apáczaira sem ebben, sem más művében nem utalt, vélhetően nem is tudott róla. Semmilyen viszonyítási pontot nem jelentett számára az *Encyclopaedia*, így arra vonatkozóan is alig volt elképzelése, hogy hogyan kell a filozófiát magyar nyelven művelni. A körülmények még ekkor sem kedveztek a filozófia magyar nyelven történő művelésé-

14 Bán Imre: *Apáczai Csere János*, Budapest, 1958, 163. o. (Bán művében felsorolja az Apáczai által használt szakszavakat.)

A DOLOG ÉS A SZÓ

nek.¹⁵ Vállalkozását *A kegyes olvasóhoz* címzett bevezetőjében a következőkkel indokolta: „Olvassuk a magyar nyelvnek hajdani üdőkben való nagy hírét, nevét, virágzó bötsületét, most ellenben annyira-való elhagyatását tapasztaljuk: hogy tulajdon fiai el-hagyván született magyar nyelveket a külső nyelveken kapkodnak mervén állítani: hogy a magyar nyelv sovány, magtalan, és jeles tudományok megtanulására elégtelen...” Ezért „...kívántam azon magyar ifjuságnak tulajdon nyelvére fordított Filozofiával kedveskedni...”¹⁶

Ha Sartori művének tartalma nem is érdemel túl sok figyelmet, mert jobbára elavult filozófiai, teológiai nézetek alacsony színvonalú megfogalmazásait tartalmazza, jelzésértékű, hogy a szerző reményei szerint „... látván ezen Munkámat a Magyarok, azonnal vérszemet kapnak, és Nemzeteknek ditsőségére újabb, és az elmaradott kérdésekvel tetemesen rakott Magyar Filozofiát botsátani fognak ...” Művét Sartori elsősorban hazafias cselekedetnek tekintette, s gondolatvilága leginkább a skolasztikával mutat rokonságot. Jellemző szemléletére, hogy a filozófiát Istentől eredezteti, s meghatározása szerint „az emberi, és Isteni dolgokat természet-szerént-való okok, és eredetek- által vizsgáló tudomány,¹⁷ melynek jótéteményeiből ha nem részesednénk,

15 Még Sartori a maga művét tudta az elsőnek, s fennen hirdeti is ezt, addig a tudományos közvélemény úgy tudja, hogy Apáczai műve után ez a második bölcséleti mű magyar nyelven. Vélhetően azonban ez sem igaz. Sartori művének majd kétharmada ugyanis plágium. Bertalanffi Pál: *A Világnak Két rend-beli Rövid Ismerete* című 1757-ben Nagyszombaton megjelent munkájának másolata. A furcsa ebben az, hogy a lopás abban a korban nem tűnt fel senkinek.

16 Sartori Bernárd: *Magyar Nyelven Filozofia (...)*, Eger, Püspöki Nyomda, 1772, 2. o.

17 Uo., 2. o.

„tudatlanságban vakoskodna az egész emberi nemzet”. A filozófiaterminust „bölcsesség szeretésének tudománya”-ként adja vissza, s jellemző módon, ha művének egy oldalán sűrű egymásutánban fordul is elő, mindannyiszor így írja le, meglehetősen terjengőssé téve ezzel a leírást és esetlegessé a megértést.

Bár Sartori különösebb nyelvi eszménnyel nem rendelkezett, mégis ráértett arra, hogy megteremtődőben van a magyar nyelven művelt filozófia (tudomány) iránti igény. A magyar nyelvet ugyanakkor feltétlenül alkalmasnak tartotta a bölcselkedésre, (a tudományok művelésére). Véleménye szerint az önálló filozófiai fejlődés hiányának az oka a nyelv fejletlensége, amely ugyan gazdagsága révén valóban alkalmas volna a tudományok művelésére, de nincs kellőképp kicsiszolva. Mint írja, „a Magyar Nyelv egyik az elsők közül, szaporaságára, bőségére, természetességére nézve minden nyelvek között helyt áll, ...”¹⁸ S ha ez így van, mondja, akkor nem szorul idegen nyelvre az, aki a tudományokat kívánja művelni, ehhez pedig szerinte „nem kíván-

18 Amint műve, *A kegyes olvasóhoz* címzett előbeszédében írja, sokáig gondolkodott azon, hogy milyen munkával lehetne kedvére a tudományos világnak, s arra jutott, hogy egy magyar nyelven írt filozófiai művet készít. Bár munkáját eredetileg latinul kívánta megírni, úgy látta, hogy ezen a nyelven már túl sok tökéletes munka született, ezért a magyar nyelv mellett döntött. Bizonyos értelemben tehát a véletlennek (Sartori hiúságának) köszönhető, hogy magyar nyelven született meg az értekezés. A kortársak közül sokan fogadták el Sartori álláspontját, miszerint ez az első magyar nyelvű filozófiai alkotás. Vállalkozásáról műve elején így ír a szerző: „mivel a deák nyelven való filozófia is nem vala kezdetében olly bőv, hanem sokaknak okoskodásaiból üdővel szüntelen szaporodott, én ebben szerentsésnek tartom magamat, hogy a jég-törést elkezdhettem.” S valljuk meg, jelentősége valóban mindössze annyi, hogy tétova kísérletet tett a magyar bölcséleti szaknyelv megalapozására.

A DOLOG ÉS A SZÓ

tatik egyéb a gyakorlásnál”. Műve megírásával szándéka mindössze ennek bizonyítása volt. Ugyanakkor sem kortársai, sem pedig az utókor részéről nem kap különösebb elismerést. Talán nem is érdemel.

Tünetértéke van annak, hogy Sartori nem ismerte Apáczai művét, mert általában jellemző volt a 18–19. század fordulója előtti és utáni évtizedeiben, hogy nem alakult ki párbeszéd a böltsesség szeretésének tudománya hazai művelői közt, jobbra nem is tudtak egymásról, vagy ha mégis, akkor egymás mellett beszéltek el. Sartorit követően pedig nagyban akadályozta a közös nyelv teremtését célzó filozófiai diskurzust a felekezeti hovatartozás által meghatározott irányvétel, amely nagyrészt meghatározta és befolyásolta a filozófia művelésének szempontjait és minőségét is. A társadalmi közeg és az intézményrendszer volt eszköztelen és fejletlen, így a nyelvi, terminológiai probléma feloldásához is hiányoztak a feltételek. Sartori jégtörése mégis fontos állomás a magyar szakterminológia megteremtésének folyamatában, még akkor is, ha szakszavai jobbra nehézkesek, terjedelmesek, illetve leíró, körülíró jellegűek voltak. Ajánlott filozófiai terminusai – melyeket maga is következtelenül használ – s amelyeknek műve 3–4. fejezetében *Némelly Filozofia-béli neveknek, terminusoknak és szóllások módjának eredetéről, osztályáról és magyarázattjáról*¹⁹ címen önálló részt szentelt, alig lesznek használatosak a későbbiekben.

19 Néhány Sartori által körülírt filozófiai szakszó: „Relatio – egy dolognak a másik dologhoz olyan szövetsége és alkalmazossága, a melly szövetség miatt egymásnak ellenében tétetnek (...)” „Syllogismus – okokkal való rendelt beszéd, melynek bizonyos részei vagynak, kik ha helyesek, a dolgok belőlük nyilván, és bizonyosan következnek.” „Sophisma – Alattomban csaló mester-séges, és fortélyos beszéd.” in: Sartori Bernárd: *Magyar Nyelven Filozofia (...)*, Eger, Püspöki Nyomda, 1772, 11., 15. o.

Sartori hamarosan követőkre talált, sőt rövidesen a filozófia magyar nyelvű oktatásának az ügye is előtérbe került. Benyák Bernát volt az első, aki már 1777-ben magyar nyelven oktatta a filozófiát a pesti piarista líceumban.²⁰ Benyák a magyar nyelvű (filozófia)oktatás bevezetését rendkívüli fontosságúnak tartotta, véleménye szerint ezen a téren 'a holt deák nyelvet fel kell váltani a magyarral'. Tervezetet is készített ezzel kapcsolatosan, emellett ő maga is írt magyar nyelven filozófiai értekezést.²¹ Sartorihoz képest nagyobb nyelvérzéssel bírt és merészebben lépett fel, mint szaknyelv-teremtő. Felfogását és törekvését jól jellemzik a következő sorok: „Ne-is emlékeztessen engem valaki ama régi, s már megtáfolt előítéletre, hogy szűk, s elégtelen nyelvünk a böltsesség iskolájának folytatására, ... mert igen-is tapasztalt dolog előttem, hogy sem görög, sem deák, sem frantzia, sem más szóra nem kell szorulnunk akarván hazai nyelvünkön írni”.²² Ennek megfelelően kezdett új magyar szakszavak alkotásába, illetve azok értelmének elmagyarázásába. Nyomtatásban történő közlésüket pedig azért tartotta fontosnak és kívánatosnak, mert így juthatnak el

20 Benyák valóban a magyar nyelvű filozófiaoktatás úttörője. Készített egy, a magyar iskolarendszert megreformáló tervezetet is. (*Theoria Scholarum...* 1790, kézirat). Véleménye szerint a filozófia hazai oktatása rosszul van kidolgozva, amennyiben túl sok tárgyat foglal magában, s nem eléggé koncentrálna a gyakorlatiaságra. Figyelemre méltó, hogy szerinte a teológiának nem szabad akadályoznia a filozófiai és természettudományos kutatásokat, sőt téziseit össze kellene egyeztetnie a filozófia vonatkozó téziseivel. (*Ratiocinium philosophicum...* 1784, kézirat)

21 Benyák Bernát: *Egész logikából és oktatófizikából válogatott cikkek*, Kalocsa, 1777.

22 Benyák Bernát: *Okos elmének mulatozásai*, Pest, 1783.

a gondolatok az olvasókhoz, akik „a terminusok értelmét felvévén” elterjesztik azokat. Noha művei nagyrészt kéziratban maradtak (vagyis szándékával ellentétben szakszavai mégsem váltak széles körben ismertté), érdemei mégis tagadhatatlanok. Tudatosan törekedett magyar nyelvű filozófiai fogalmak alkotására, amelyek közül néhány életben is marad.²³

A magyar bölcséleti szaknyelv és a nyelvújítás

A magyar filozófiai szaknyelv létrehozásának az ügye a 18. század végétől a felvilágosodás eszméinek és a nyelvújítási mozgalomnak köszönhetően egyre nagyobb lendületet vett. A 18. század második fele a magyar felvilágosodás és a magyar anyanyelv kiművelésére irányuló törekvések megjelenésének a kezdete.²⁴ A Sartori Bernárdot és Benyák Bernátot követő évtizedekben már egyre többen írtak magyar nyelven filozófiai művet, de ezek többségéről a kortársak is úgy tartották, hogy gyenge, „idegenből vett compilatiók.” Ám kezdetét vette egy egyre erőteljesebb folyamat. A filozófia kortárs

23 Benyák a filozófia magyar nyelven történő oktatását kiváló eszköznek tartotta, hogy bemutathassa, elmagyarázhassa terminusait. Ugyanakkor szakszavainak későbbi sorsát nagyrészt eldönti az a tény, hogy magyar nyelven született filozófiai műveit (illetve kézirateit) nem vették figyelembe a szerkesztők a *Philosophiai Műszótár* (1834) összeállításánál.

24 Lásd Bessenyei György programadó röpiratát (*Magyarság*, 1778), amelyben új nyelvi eszményt fogalmaz meg: „...egy nemzet sem tehette magáévá a bölcsességet, valameddig a tudományokat a maga nyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem...”

hazai művelői az európai szellemi, filozófiai áramlatok adaptálásába, s ezzel együtt lázas terminusalkotásba kezdtek. Magyar műszavakat minden áron! Ez a jelszó jellemezte a kortársak szemléletét a 19. század első évtizedeiben, következésképpen óriási nyelvi zűrzavar alakult alig ki néhány évtized alatt. Valószínűleg helytálló Kornis Gyula megállapítása, miszerint „A csecsemőkorát élő magyar filozófiai nyelv még éppen fejletlen és alkalmatlan volt, ... a fordulatok kifejezésére. Így páratlanul érthetetlen műnyelv kapott lábra Fichte, Schelling és főképp Hegel magyar hívei között.”²⁵ Ugyanakkor a filozófia magyar nyelvének megteremtését célzó szándék a nyelvi nyitás programjaként jelenik meg bölcseleink részéről, annak felismeréseként, hogy a magyar kulturális közeget alkalmassá kell tenni a filozófiai eszmék és gondolatok befogadására, ennek pedig a nyelv a legfőbb eszköze és kritériuma, terminológiai fejletlensége pedig a legfőbb akadálya. Ennek leküzdése pedig a siker záloga. Ám a terminológiai probléma leküzdése, egy hatékony, közvetítésre és diskurzusra képes szaknyelv létrejötte feltételezi egy hatékony és működőképes filozófiai intézményrendszer létrejöttét is.

A filozófia magyar nyelvének megteremtésére irányuló igyekezetek összefüggést és sok esetben párhuzamot mutatnak a magyar felvilágosodás és reformkor nyelvújítási törekvéseivel, ám nem feltétlenül vannak szinkronban azzal, amennyiben fáziskésést és jelentős eltéréseket is mutatnak. Ezekben az évtizedekben első sorban az irodalmi és köznyelv megújítása, létrehozása

25 Kornis Gyula: *A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia*, Budapest, 1930, 22. o.

van napirenden, a filozófia nyelvének ügye csak másod-sorban kerül a figyelem homlokterébe. A filozófia hazai képviselői alig ismerték és értették egymást, nagyrészt egymástól elszigetelten, különböző iskolai központokban tevékenykedtek. Ennek megfelelően nem létezett, s nem is alakulhatott ki egységes terminológia. A magyar filozófiai szaknyelv megalkotása során kevésbé lehetett támaszkodni a köznyelvre (s még kevésbé a tájnyelvre), így a filozófia nyelvének megteremtése lemaradásban volt az irodalmi nyelv megújításához képest, bár szoros a kapcsolata a magyar felvilágosodás és reformkor nemzeti nyelv megújítására irányuló programjával.²⁶ A nemzeti nyelven művelt filozófia ugyanakkor még sokáig nem alkalmas az eszmék hatékony közvetítésére.

A kortárs magyar filozófiai gondolkodók egyik legalapvetőbb kérdése, hogy a tudományos (filozófiai) szakszavakat szükséges-e magyar szakszóval kifejezni – s ha igen, akkor hogyan? –, vagy eredeti formájukban kell átvenni, s csupán a magyar nyelvi közeg és gondolkodás számára is érthető tartalommal kell megtölteni?²⁷ A kérdés rövid idő alatt eldőlt. A kialakuló túl-

26 Kazinczy Ferenc, a nyelvújítási mozgalom első korszakának meghatározó alakja szerint a nyelv gondolatkövetítő, kommunikatív funkciókat szolgáló eszköz, s a magyar nyelv megújítása során is arra törekszik, hogy ennek az eszközjellegnek jobban megfelelhessen. Kazinczyra nagy hatást gyakoroltak Kant nézetei. Mint mondja, Kant jól forgatható fegyverként a nyelvszokás híveivel szemben. A Kant-vita során Márton István kantianus nézeteinek védelmében kér szót. A nyelvújítás küzdelmeiről lásd Csetri Lajos kitűnő monográfiáját: *Egység vagy különbözőség. Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 374. o.

27 Balázs János: *Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987, 588–611. o.

zó purista álláspont szerint az idegen szavak mintegy bemocskolják az átvevő nyelvet, ezért meg kell tisztítani tőlük az anyanyelvet. A nyelvújítási harcok nem maradtak hatás nélkül a filozófia hazai művelőinek szemléletére sem. A kor magyar bölcseleinek kiindulási pontja, igénye közös annyiban, amennyiben majd' mindegyikükre jellemző, hogy lehetőleg minden filozófiai terminust magyar szóval kívánnak kifejezni. Véleményük szerint a nyelv fejlődését önmaga törvényei határozzák meg. Különbözőségük abban van, ahogyan a magyar terminológia megteremtését elképzelik, illetve abban, hogy tartalmi tekintetben milyen filozófiai eszmék és gondolatok képviselőjében lépnek fel, s milyen terminusalkotási gyakorlatot követnek. A lehetséges eljárási módok eszerint: létező archaikus szavak felújítása, tájnyelvi szavak beemelése és általános használatúvá tétele, kizárólagosan új szavak teremtése, illetve internacionális szakszavak változatlan átvétele. Ezen utóbbtól zárkóznak el a leginkább. A kortársak sem tudnak meggyezni az egyedüli üdvözítő megoldásban, jobbra az első három valamelyikét vagy kombinációját alkalmazzák, s a tükörfordítás vagy körülírás során tájnyelvi és archaikus magyar szavakat juttatnak szerephez, miközben igyekeznek új szavakat teremteni.²⁸ Az eltérő alapállásoknak és módszereknek lesz köszönhető az a nyelvi zűrzavar,²⁹ ami abban az időszakban a magyar filozófiai

28 A nyelvújítás különböző álláspontjai tükröződnek a magyar filozófiai szaknyelv kialakítása mögött meghúzódó eltérő módszerekben. (Lásd erről Csetri Lajos említett kötetét.)

29 Ennek a zűrzavarnak természetesen sok más oka is van, ám itt csak említést teszünk a felekezeti megosztottság által előidézett kommunikációs nehézségekről, illetve az oktatási intézmények által követett tanmenetek eltérő voltáról.

szaknyelvet, s ezáltal a teljességgel esetleges hazai filozófiai diskurzusokat jellemzi.

A nyelv fejlődéséről vallott nézeteik különbözősége határozza meg filozófusaink részéről, hogy óvatosabb nyelvújítókként lépnek-e fel, vagy a maguk merész módján alkotnak új magyar filozófiai terminusokat. Herder organikus nyelvfejlődés-elméletének történeti szemléletmódja által felvetett dilemma – nevezetesen, hogy a nyelv belső evolúcióját, vagy inkább külső mintát kell-e alapul venni a nyelvújítás (szaknyelvteremtés) során – nem marad hatás nélkül a magyar bölcselethez sem.³⁰ A nyelv eredetét leíró elméletben is változás állt be.³¹ Eszerint a hagyományosnak tekinthető, s a nyelvet isteni eredetre visszavezető felfogással szemben mind inkább érvényre jut az a nézet, amely szerint a nyelv emberi alkotás, így létrejötté és alakulása az ember tevékenységének köszönhető. E felfogás következtében a nyelv és gondolkodás viszonyának értelmezése, a nemzeti nyelv fejlődésének, illetve a tökéletes nyelv megalkotásának problematikája ugyancsak vizsgált kérdéssé válik.

Bölcseleink részéről alapvető kérdésként fogalmazódott meg az is, hogy eléggé gazdag-e a magyar nyelv a filozófia absztrakciós gondolatainak kifejezésére? Legtöbbjük véleménye szerint igen, köszönhetően annak, hogy

30 J. G. Herder: *Értekezések a nyelv eredetéről*, in: Herder: *Értekezések, levelek*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983, 169–346. o. A hazai filozófusok ebben a korszakban jobbra a nyelv belső evolúciójának figyelembe vételére hajlanak akkor, amikor idegenkednek az új szavak alkotásától, s inkább meglévő magyar (tájnyelvi) szavakat emelnek be és látnak el képzőkkel és ragokkal.

31 Sartori még a filozófiát és a nyelvet is isteni eredetűnek tételezi, Márton István viszont már az ember nyelvalkító szerepét és tevékenységét emeli ki.

képzőkben nem szenved hiányt. Sartori Bernárd, Benyák Bernát terminológia-teremtési tevékenységét azonban még kevésbé vagy egyáltalán nem befolyásolta a nyelvújítás mozgalma. Ők még félenk újítók. Nem kívánnak a nyelv fejlődésébe beavatkozni, pusztán kifejezőkészségét gazdagítanak. Ruszek Józsefre, Márton Istvánra és Imre Jánosra viszont már egyértelműen hatottak a nyelvújítás eszméi, s véleményük szerint a nyelv fejlődését az új szavak, terminusok alkotása egyenesen elősegíti, sőt Márton az idegen szóalakok használatát sem vetette el. Míg előbbieket – tendencia tekintetében – jobbra tükörfordítást és körülírást alkalmaznak, illetve archaikus és nyelvjárási szavakat látnak el képzőkkel és ragokkal, amikor egy-egy filozófiai terminust magyar nyelven kívánnak visszaadni, addig utóbbiak nem riadnak vissza a teljesen új szavak alkotásától sem.³²

Mindezzel együtt is igaz, hogy a filozófiai (illetve a filozófusok) érdemben alig tud(nak) hozzájárulni a nemzeti modernizáció programjához. A magyar filozófiai élet a reformkorig mindössze néhány jelentősebb személyiség kevesek által ismert, hatását tekintve pedig szűk körre kiterjedő (sokszor egy-egy iskola falain belül maradó) tevékenységére korlátozódott.³³

32 Kérdés, hogy a nyelvújítással összhangban milyen elvárásokat lehet megfogalmazni a szakterminológia megalkotása során. A kikristályosodó és megfolalmazódó nézetek szerint az új (mű) szót bőség, szép hangzás, határozottság, rövideg, tisztaság és szabályosság kell, hogy jellemezze. (A magyar nyelvújítás ideológiájáról lásd még Balázs János említett művét. 588–611. o.)

33 A filozófia magyar nyelvű oktatása és a magyar bölcseleti szaknyelv kialakulása között szoros összefüggés mutatkozik, ám erről a viszonyról tanulmányunkban nem értekezünk. A magyar nyelv megjelenése a filozófia oktatásában több évtizedes, sőt év

A Kant-vita és a Hegel-pör³⁴

A magyar filozófiai szaknyelv alakulási folyamata szempontjából a legkevésbé sem lényegtelen, hogy milyen gondolatok nevében történik, illetve mely filozófusok eszméi húzódnak meg a háttérben. A 18–19. század fordulójának az évtizedeiben a magyar nyelvű filozófiát döntően a francia felvilágosodás eszméi és Kant filozófiája befolyásolták, amelyek egyben az elmaradottság leküzdésének eszközeiként jelentek meg. Ám a filozófia hazai közmunkásainak szellemi hatása és befolyása néhány kivételtől eltekintve elenyésző volt, bár méltánylandó igyekezetük, hogy magyar nyelven próbáltak filozófiáról értekezni és vitákat folytatni.

százados küzdelem eredménye. Itt mindössze megemlítjük azt az ellenérvet, amely főként a hivatalos állami érvrendszerben tartotta magát nagyon sokáig, miszerint a tudományok oktatási nyelvének meg kellene maradnia a 'csiszolt' latinnak a 'palléroztatlan' magyarral szemben.

Az 'iskolai filozófia' mibenlétéről, magyarországi megnyilvánulásairól, a filozófia oktatási nyelvről és irányultságáról lásd Mészáros András: *Iskolai filozófia Felső-Magyarországon* című tanulmányát. (in: *Fórum*, 2002, 4. 2002, 2, 17–34. o.), illetve az *Iskolai filozófia Magyarországon a 16–19. században* című kötetet. (Szerk. Mészáros András, Pozsony, Kalligram, 2003, 176. o.), valamint Mészáros András: *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona* című kötetét. (Pozsony, Kalligram, 2003, 287. o.)

- 34 Mindkettő a viszonylag jól feldolgozott problémák közé tartozik, így itt eltekintünk alaposabb feldolgozásuktól. Lásd például: Horkay László: A hegeli viták szerepe az egységes magyar filozófiai műnyelv kialakulásában, in: *Magyar Filozófiai Szemle* 14., 1970, 925–935. o., illetve Horkay László: Kant első magyar követői, in: Szauder József, Tarnai Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás*, Budapest, Gondolat, 1974, 201–228. o.

Kant filozófiáját német egyetemekről hazatérő protestáns paptanárok közvetítették, a hazai Kant-vita pedig főként politikai és etikai síkon zajlott, aminek következtében Kant magyar recepciója csak nagyon torz formában valósult meg. Az intézményrendszer és a terminológia fejletlensége, illetve a társadalmi-politikai közeg nem tették lehetővé, hogy Kant nézeteinek szerves recepciója jöhessen létre. Kant hazai hívei és ellenfelei³⁵ között zajló vita azonban mégis jelentős, lévén magyar nyelven zajlott. Ennek köszönhetően a szélesebb nyilvánosság figyelmét is a filozófiára irányította.³⁶

A vita egyik állandó szereplője, Márton István, Kant híve, aki szerint a magyar filozófiai szaknyelvet csak tudatos gondolkodói tevékenység eredményezheti, alakulásának törvényei nem azonosak a népnyelv fejlődésének törvényeivel. Nem kell tehát attól félni, mint mondja, hogy idegen terminusokat vegyen át a magyar nyelv. Véleménye szerint a filozófusoknak éppen az a feladata, hogy a sokértelmű szavakat egy meghatározott értelemhez kössék.³⁷

35 Márton István, Sárvári Pál, Köteles Sámuel, illetve Rozgonyi József és Budai Ferenc.

36 A Kant-vita az első olyan hazai filozófiai vita, amely magyar nyelven zajlik, ám hiányzik hozzá a fejlett és alkalmas filozófiai közeg. Még nincs filozófiai élet, jobbára csak elszigetelt filozófus paptanárok tevékenykednek. Élénk és reflexióra képes filozófiai élet hiányában pedig a filozófiai szakszavak magyar nyelvi közegben történő használata – ezáltal egy filozófiai vita hatékonysága – problematikus. A szervesen fejlődő filozófiai kultúra és a bölcséleti szaknyelv alakulása ugyanis kölcsönösen feltételezik egymást.

37 „Márton korában még nem volt magyar nyelvű tudományos irodalmunk, ha meg is jelenik egy-egy philosophiai könyv, csak iskolai célú szolgálat.” Kornis Gyula mindezek tudatában érté

A DOLOG ÉS A SZÓ

A reformkortól kezdődően nyilvánvalóvá vált, hogy az eszmék befogadásának sokkal kedvezőbb terepet biztosít az irodalom, amely nem utolsósorban a nyelvújításnak köszönhetően szélesebb társadalmi rétegekhez jutott el. A filozófiáról nem mondható el ugyanez, mert kevesek ügye volt, és sokáig leküzdhetetlennek tűnő nyelvi, terminológiai és intézményes akadályokkal kellett szembenéznie.

A Kant-vita lezárulását követően a magyar filozófiai nyelv az 1830-as évektől a különböző fórumokon zajló Hegel-vitában alakult tovább, amely a filozófiai szaknyelv csiszolása terén jelentős eredményeket hozott. A vita során válaszok születtek arra a kérdésre is, hogy milyen alapokon épüljön tovább az önálló magyar filozófia. A korábbiakhoz képest a bölcsélet egyre inkább közüggé vált. A nemzeti filozófia eszménye, a nyelvben és tartalmában is magyar filozófia, vagyis a nemzeti sajtóságok kifejezésére és képviselésére alapozó filozófia gondolata is ekkor született meg. A nemzeti filozófia ideájával kapcsolatos tennivalókról Szontagh Gusztáv, az ún. egyezményes filozófia egyik vezéralakja a következőket fogalmazta meg: „Ha ... philosophiai literatúránkban haladni és saját philosophiához jutni akarunk,” akkor elhagyva a külföldi mintákat „önálló philosophiára kell emelkednünk, mert puszta compilatióval semmi féle tudományt elébb nem lehet vinni. ... Ki tudományi

keli nagyra Márton tevékenységét. Mint írja, Márton a magyar bölcséleti műnyelv egyik első apostola, hivatásos nyelvújító. Néhány példa műszavaira: ethica – kötelességtudomány, absolutus – általános, substantia – állóalóság, abstractus – elvont, hyphoteticus – feltételes (Kornis Gyula: A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése, in: *Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából*. Veszprém, Comitatus, 1994, 283–285. o.)

pályán hazájának használni akar egy részről a tudománya álláspontját a világliteratúrában kell ismernie, másról nemzeti literatúrájának körülményeit és szükségait, mert munkásságának feladata nem más, mint népe műveltségi szükségének, a tudomány elért fokában lehetőségileg mért kielégítése.”³⁸ Mint írja, a magyar filozófiai nyelv még messze van a tökéletestől, (az irodalmi nyelv ügye jobban áll), ezért „egyezésre kell törekedni”, s „jobb írőinkat és legújabb szótárainkat” kell követni, „ha végre megállapodott műnyelvre akarunk szert tenni.”

A Hegel körül zajló vita két táborra osztotta a feleket. Közös volt a szándékuk abban, hogy kivezessék a magyar filozófiát (és a bölcelet magyar nyelvét) elesett és zűrzavaros állapotából, ám ehhez eltérő utakat javasoltak. A hegelisták szerint erre a legalkalmasabb eszköz Hegel filozófiájának az átvétele, mert a bölcelet adott állása szerint a hegeli teljesítmény a legjobb.³⁹ Hegel szellemében állították, hogy csak akkor lehetséges, ahogyan

38 In: Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*, Buda, 1839, Bevezetés.

39 Hegel filozófiája a 19. század középső harmadában volt nagy hatással Magyarországon, s ennek nyomán filozófiai jellegű problematikák először hatottak a magyar szellemi élet szélesebb rétegeiben. A Hegel-pőr vitáiban leginkább az a gyakorlati-politikai motívum érdekelte a feleket, hogy a különböző gondolatok mennyire állíthatóak a nemzeti reformtörekvések szolgálatába. A hegelisták főbb képviselői, így Tarczy Lajos, Taubner Károly és Warga János az általános összefüggéseket, az állandó mozgást, az ellentétek harcát hangsúlyozták. Az ellentét meghatározó tényező számukra a történelemben, illetve az egyén és a társadalom életében, valamint a filozófiában is. A társadalom fejlődését hegeli alapokon képzelték el, s Hegel filozófiájára támaszkodva igyekeztek a magyar filozófiai megújulás alapjait lerakni. Ezzel azonban kiváltották az egyezményes filozófia képviselőinek nemtetszését.

fogalmaztak, a „philosophiának népre hatását várni”, ha az ellentétben álló rendszerek szabadon művelhetőek, taníthatóak és artikulálhatóak.

A hegelisták álláspontját tagadó egyezményes filozófia (harmóniafilozófia) ugyancsak az elmaradottságtudat terméke. Szontagh Gusztáv (és Hetényi János) szerint nem szabad az önálló magyar filozófiát csupán egy filozófus (Hegel) eszméihez kötni, hanem szélesebb eszmei alapokon kell állni. Át kell nézni és meg kell ismerni a filozófia egész történetét, „a már eddig fenlévő philosophusokból az igazit józan criticával ki kell emelnünk”, s a tájékozódást követően kell létrehozni a „tárgyra ugyan nem, de szellemre s előadásra a többi művelt nemzetekéitől különböző” magyar szellemű, magyar sajátosságokhoz és igényekhez igazodó filozófiát.⁴⁰ Az egyezményesek következtetése szerint a filozófiát a magyar társadalom és kultúra szükségleteihez kell igazítani. A polgári nemzet létrehozásában szerintük a filozófia eszközjelleggel kell, hogy segédkezzen. Így a filozófia mint nemzetépítő tudomány jelenik meg számukra, amelynek ennek megfelelően természetes velejárója, hogy művelése is nemzeti nyelven történik. Úgy gondolják, hogy a filozófiát mint nemzeti filozófiát, vagyis mint nemzeti alapokon nyugvó s nemzeti nyelven működő tudományt kell művelni. Az általuk képviselt nemzeti filozófia nyelvében és nemzetépítő szándékában sajátosan magyar.

40 Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*, Buda, 1839, 165., 280. o. (Jellemző a korabeli viszonyokra, illetve a magyar bölcséleti szaknyelv akkori állapotára, hogy műve legelején – elkerülendő a félreértéseket – Szontagh közli az általa használt és javasolt műszavakat.)

A vita első szakasza (1834–1844) Hegel híveinek átmeneti vereségével ér véget, majd Erdélyi János révén Hegel hazai híveinek nézetei kerekednek felül. A Hegel-vita jelentőségét abban láthatjuk, hogy ha elvi szinten nem is született egyetértés, de nagyban szolgálta a magyar filozófiai szaknyelv egységesülésének ügyét. A Hegel-pör a Kant-vitánál jóval nagyobb nyilvánosság előtt zajlott, noha autonóm filozófiai közegről továbbra sem beszélhetünk. A viták során azonban kiderült, hogy a magyar filozófiai kultúra fejlődésének ügyét, a magyar bölcséleti szaknyelv kialakulását a filozófiai viták nagyban elősegíthetik. Ezekben az esetekben ugyanis már nem pusztán egymástól elszigetelt, hanem egymásra figyelő, egymásra reflektáló szereplői jelennek meg a magyar bölcséleti életnek. A filozófiai viták csökkentik az elszigeteltséget, az ellentáborok képviselőit összeköti, s ennek során óhatatlanul fejlődik és csiszolódik a közösen használt (szak) nyelv, ezáltal alakul a filozófiai nyilvánosság. Egymás nézeteinek a kritikája, s azok közlése szaknyelvet teremt, illetve erősíti azon társasági fórumokat (elsősorban folyóiratokat),⁴¹ amelyekben a viták zajlanak. A társasági lapok megjelenése, a társadalmi nyilvánosság fokozatos bővülése egyúttal azt is jelentette, hogy egyre nagyobb számban lesznek publikációs fórumai a filozófiai gondolatoknak.

A Philosophiai Műszótár és az Akadémia

Minden nehézség ellenére volt, aki már a reformkor idején úgy látta, hogy nem hiábavalóak, sőt egyenesen

41 *Tudományos Gyűjtemény, Athenaeum, Figyelmező.*

sikeresek a fáradozások mind a nemzeti filozófia, mind pedig az ezzel összefüggést mutató magyar filozófiai szaknyelv megteremtése terén. Hetényi János az egyezményes filozófia képviselője 1837-ben a következőket írta: „Egyébiránt ne csüggedjünk! Szépen hajnallik a bölcselkedés ege nálunk, és hálátlanok volnánk, ha az élet filosofiájának szép virágait és kellemes gyümölcsseit el nem ismernők ... most van még nemzetünknek virágkora, mely ha valamilyen fürgeteg meg nem szomorít, ezután jönnek elő a bölcselkedő századok ...”⁴² Márpedig, ahogyan fogalmazott, fürgeteg mindig adódott, a folyamatos és szerves fejlődésnek mindig megvoltak a maga akadályai.

Hetényi János véleményétől függetlenül a magyar filozófiai kultúra, illetve szaknyelv és intézményrendszer ügye a legkevésbé sem állt jól. Egy kifinomult és letisztult magyar filozófiai terminológia általánosan elfogadott alkalmazásáig és elterjedéséig, illetve egy hatékony intézményrendszer létrejöttéig még hosszú út vezet. A magyar bölcséleti szaknyelv és intézményrendszer kialakítási folyamatában az egyik legjelentősebb állomás a Magyar Tudományos Akadémia⁴³ által

42 Hetényi János: *A magyar philosophia történetírásának alaprajza*, Tudománytár, 1937, 28. o.

43 Az Akadémia Filozófiai Osztálya 1830-ban jött létre, s mindössze négy tag alapította. Imre János, Szilasy János, Márton István és Fejér György szándékát jól tükrözik Szilasy János 1827-ben elmondott székfoglaló előadásának sorai: „Talán itt az idő, hogy a magyar önállóság nagy tárgyáról, jól, magyarul, helyes renddel bölcselkedjék”. (*Akadémiai Évkönyv*, 1827, 97. o.) A Filozófiai Osztály taglétszáma a harmincas években alig emelkedett, s az általa szervezett üléseken elhangzott értekezések eleinte pusztán a filozófia céljáról és jelentőségéről szóltak általánosságban, illetve az ezzel kapcsolatos hazai teendőkről.

1834-ben kiadott *Philosophiai Műszótár*⁴⁴ volt. A vállalkozás indokoltsága nem lehetett kétséges, hiszen az a csekély számú filozófiai munka, ami azt megelőzően magyar nyelven megjelent, teljes nyelvi anarchiát mutatott. A korabeli hazai filozófusok el voltak foglalva a magyar nyelvű terminusok gyártásával, s kezdetben a legkevésbé sem törekedtek az egységesítésre. A *Műszótár* Döbrentei Gábor titoknok által jegyzett *Előbeszéde* csak nagyon szerény célokat fogalmazott meg. Eszerint a *Műszótár* inkább csak leltárba kívánja venni, nem pedig jóváhagyni a megalkotott magyar szakszókinestet. Fel kívánja mutatni, hogy az akkori állás szerint milyen szakszavak vannak használatban, s buzdítani akar újabb és jobb terminusok megalkotására, illetve jelzi egy majdani nagyszótár megalkotásának tervét, amelynek a *Műszótár* csak előzménye lenne.⁴⁵ Mint írja, a *Műszótár* annak rögzítésére törekszik, hogy „... mi, hogyan, hányféleképp ‘s kik által fejeztetett ki eddig ... Látni fogja a közönség, hogy a társaság nem kíván akármily új szót rögtön elfogadni, hanem azoknak nagy szótárában csak úgy adat helyet, ha azokat nyelvünk belső alkatja szerint levőknek, ‘s észképet és dolgot értelmesen kifejezőknek találandja.”⁴⁶ Ugyanakkor a szótár szerkesztőinek aggodalma is egyértelműen kitűnik, miszerint félő, hogy a filozófia (magyar terminológiájának fejlet-

44 *Philosophiai Műszótár. Közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság Budán, 1834, 212. o.* A *Műszótár* elkészítésének közvetlen előzménye, hogy 1831-ben az Akadémia minden osztályának kiadja a feladatot, hogy a saját tudományterületük műszavait gyűjtsék össze. A Filozófiai Osztály azonnal munkához lát, s kijelöli azon magyar nyelvű filozófiai művek körét, amelyek figyelembe vehetőek a *Műszótár* összeállítása során. 1834-ben, a matematikai szótár megjelentetését követően másodikként látott napvilágot a *Philosophiai Műszótár*.

45 A tervezett nagyszótár sohasem készült el.

46 In. *Philosophiai Műszótár. Előbeszéd. IV-V. o.*

lensége, illetve nyelvi zűrzavara miatt) nem fog, illetve nem tud hozzájárulni a nemzeti modernizáció programjához.

Maga a *Műszótár* nem előzmény nélküli, amennyiben 1796-ban már megjelent Márton István *Erköltsi szótára*, 1826-ban Verseghy Ferenc *Tudományos mesterszókönyve*, illetve 1831-ben elkészült Imre János *Philosophiai kisszótárának* kézírata. Ezen műveket is magában foglalja a *Műszótár*, amely 44 magyar nyelven megjelent filozófiai művet, illetve folyóiratot vesz alapul, így például Apáczai Csere János, Sartori Bernárd, Barczafalvi Szabó Dávid, Ertsei Dániel, Ruszek József és Köteles Sámuel műveiben, illetve az *Erdélyi Múzeum* és a *Tudományos Gyűjtemény* évfolyamaiban megjelent filozófiai cikkeket.⁴⁷ A *Műszótár* az ezen művekben előforduló fogalmak lajstromát adja, rögzíti, hogy egy-egy terminusnak milyen fordítási kísérleteit javasolják alapul vett művekben a különböző szerzők.⁴⁸ A *Műszótár* egyik javasolt, illetve lefordított terminus mellett sem teszi le a voksot, csupán regisztrál, lajstromba vesz, felsorol és bemutat.

A nagyszabású vállalkozás érzékeltetésére érdemes néhány jellemző példa által bemutatni, hogy egy-egy filozófiai terminus fordításaként milyen magyar mesterszavak szerepelnek, illetve hogyan történik meg egy-egy fogalom esetében értelmének elmagyarázása és leírása a *Műszótárban*:

47 A szerkesztők felsorolják azt a 44 művet, amelyek alapján összeállították kiadványukat. Az egyes terminusok mellett megadott fordítási javaslatok után mindig pontosan közlik, hogy kinek a fordításáról van szó. A *Műszótárban* hozott szakszavak legnagyobb hányada latin eredetű, részben görög, s csak kisrészt német vagy francia, illetve elvétve angol.

48 A *Műszótár* összeállításában részt vett: Imre János, Berzsenyi Dániel, Szilasy János, Szalay Imre, Dóhovichs Bazil, Ertsei Dániel és Fábíán Gábor.

A magyar filozófiai szaknyelv kialakulása

– *atheismus* – istent nem ismerés, isten nélkül valóság, istentagadás (Márton, Ertsei)

– *attribútum* – sajátosság, tulajdonítmány, tulajdonság (Barczafalvi, Sartori, Imre, Ruszek)

– *categoricus imperativus* – feltétlen vagy egyenes észparancs, okvetlen parancs, az eredeti

észfogásokból származó parancs (Berzsenyi, Szilasy)

– *causa* – ügy, dolog, ok (Apáczai, Köteles, Imre)

– *empírea* – tapasztalás, tapasztalat, tapasztalék (Imre)

– *existentia* – létel, lettség, létezés, lételkedés, létlés (Apáczai, Sartori, Imre, Barczafalvi)

– *liberalismus* – szabadkozás, szabadoskodás, szabad gondolkozás (Imre, Csapó)

– *logica* – észtudomány, gondolattudomány, elmélkedéstudomány, észfogások tudománya (Lánghy, Pauly, Köteles, Imre, Szilasy)

– *metaphisica* – mélyeszmélkedéstudomány, tapasztalás feletti dolgok tudománya, talptudomány, észméret-tudomány (Lánghy, Ertsei, Ruszek, Imre, Szilasy)

– *philosophia* – böltsesség szeretésének tudománya, bölcselkedmény, észelvtudomány, bölcsességtudomány, bölcseszmélkedés (Sartori, Ruszek, Barczafalvi, Imre, Lánghy)

– *philosophia critica* – bíráló bölcseszmélkedés (Lánghy)

– *philosophia fundamentalis* – fenéktudomány (Szilasy)

– *rationalismus* – tiszta észvitatás, észkövetés, észhivatkozás (Verseggy, Imre)

– *sophista* – bölcselkedő, álbölcs, fortélyos beszédű (Derhám, Imre, Puky)

– *veritas* – igazság, igazságosság, bizonyosság (Ruszek, Verseggy)

Amint a felsorolt példákból is látható, a *Műszótár* által hozott magyar fogalmak alkotói a magyar terminológia

megteremtése, illetve érthetővé tétele során a legkülönbé-
lébb eljárási módokat követték. Tükörfordítás, körülírás,
új szavak alkotása, tájnyelvi szavak beemelése, illetve kép-
zős és ragos szerkezetek létrehozása éppúgy alkalmazást
nyer részükről, mint a szóösszetétel és a szóösszevonás.
Apáczai Csere János a népnyelvet, (a barcasági tájnyelvet)
veszi alapul, Sartori Bernárd a körülírás és szóösszevo-
nás módszerét alkalmazza, Márton István tükörfordítás-
hoz folyamodik (s ha rajta áll, elfogadja az idegen nyelvi
alakokat), Imre János mint következetes purista képzős
és ragos alakokat és szóösszevonást alkalmaz előszere-
tettel, s ugyanazon teminusra több javaslata is van, míg
Szilasy János ugyancsak a tükörfordítást kedveli. Mind-
ez egyben eltérő nyelvi eszményüket, terminológiaalko-
tási módszerüket és szándékukat is jelzi. De bármelyik
eljárást is alkalmazzák, a magyar filozófiai terminológia
megalkotására tett kísérletük lényegét tekintve heroikus
vállalkozás. Egy járatlan úton kell mindenki számára ér-
telmezhető kódokat, navigációs pontokat elhelyezniük, s
ehhez sok idő kell. A *Műszótár* ebben a folyamatban lesz
fontos segítség.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a szaktermi-
nológia megalkotása, kikristályosodása és a szakszavak
kodifikálása terén kiemelkedően fontos szerepet tölt be
a *Műszótár*. Még akkor is, ha a fogalmak anarchiáját, il-
letve a nyelvi, kommunikációs zűrzavart nem szüntette
meg, s nem tetőzte be a terminológiai fejlődést.⁴⁹ Mégis

49 Talán éppen ezért túlságosan alulértékelt. A 19. század középső
harmadában még sokszor szerepel különböző filozófiai szövegek
terminológiai hivatkozásaiban. Ezt követően viszont már nem vagy
alig. A terminológiai fejlődés túllépett rajta, elavult, de ezzel együtt
is tőle telhetően beteljesítette hivatását, amennyiben évtizedeken át
segítette a filozófia hazai művelői közötti kommunikációt.

nélkülözhetetlen állomás, sőt mérföldkő a magyar filozófiai szaknyelv (és intézményrendszer) kialakulási folyamatában, amennyiben egyengette az utat a mesterszavak általánosan elfogadott használata, alkalmazása és terjedése előtt. Támpontot jelentett, segítette az eligazodást, a filozófia hazai művelői közötti elszigeteltség felszámolásában pedig elvitathatatlan érdemei vannak.⁵⁰

Tagadhatatlan hibája azonban, hogy megalégedett az addig kialakult szakszókinccs összeállításával és rögzítésével, s egységes eligazítást nem adott. Szerkesztői szerint ugyanis diktálni a szakszavak alkotása, alkalmazása terén nem lehetséges. Úgy gondolták, hogy a magyar nyelv természetéből adódóan idővel kiforrják majd magukat a fogalmak, s ezt a *Műszótár* csak elősegítheti, de nem döntheti el, nem irányíthatja. Hibája a *Műszótár*-nak az is, hogy nem nyújtja egységes koncepcióját a magyar filozófiai műszavak alkotásának és használatának. Nem értékel, pusztán felsorol. Igaz, a hazai filozófiai kultúra adott fejlettségi állapotában alig tehetett volna többet, mint hogy lajstromba gyűjti a már létező magyar nyelvű filozófiai kifejezéseket, segíti ezek megismerését és elterjedését, ezáltal megkönnyíti további használatukat, alakulásukat. Ezzel mintegy a filozófia hazai művelőire és a magyar nyelv természetére bízva, hogy mely fogalmak lesznek magyar szóalakkal kifejezve, s melyek maradnak meg idegen nyelvű alakjukban, s válnak részévé a magyar (filozófiai mű)nyelv szókinccsének.

50 A *Műszótár* előbeszédében arról is említés esik, hogy a művet nem csupán a Tudós Testület tagjai kapják meg, hanem minden olyan érdeklődőnek ingyenesen eljuttatják, aki a magyar bölcseleti műnyelv további csiszolása terén kíván tevékenykedni.

Végső soron indirekt módon éppen ezáltal jelöli ki a magyar filozófiai szaknyelv további fejlődésének útját.

Az Akadémia Filozófiai Osztálya a filozófiai szaknyelv kérdését a későbbiekben is folyamatosan napirenden tartotta, viszont a Műszótár megjelenését követően már azzal az igénnyel tette mindezt, hogy az általa jóváhagyott műszavak használata általánosan kötelező erejű legyen. Hatalma ennek garantálására azonban nem volt, legfeljebb tekintélye. Talán ennek köszönhető, hogy az Osztály 1847-ben több fogalom használatát is jóváhagyta, s ezek körül a későbbiekben már nem lesznek viták. Így megtörtént a bölcsel, bölcselő, bölcselet, bölcselettan, illetve bölcsész, bölcsészet terminusok jóváhagyása és beiktatása, egyengetve az utat általánosan elfogadott használatuk előtt.

Az Akadémia filozófiai életet szervező szerepe a Műszótáron és a filozófiai könyvkiadás támogatásán túl más vonatkozásban is nélkülözhetetlen volt. Ennek egyik fontos megnyilvánulása, amikor a Filozófiai Osztály 1831-ben pályázatot írt ki a következő témára: „Tudományos művelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a philosophia állapota iránt, és tekintvén a philosophát, miben, s mi okra nézve vagyunk hátrébb némely nemzeteknél?” A pályázaton Almási Balogh Pál pályamunkája nyert, aki a magyar szellemi és filozófiai élet mérlegét minden előzmény ellenére rendkívül pesszimistán vonta meg.⁵¹ Művét Almási öt cikkelyre tagolja. Az első részben a magyar filozófiatörténet vázlatos áttekintését adja, s öt okot említ a magyar filozófia fejletlenségének magyarázataként. A nemzeti és személyes szabadság hiányát (1.), az alacsony

51 *Philosophiai Pályamunkák* I. 1835.

életszínvonalat és nehéz gazdasági helyzetet (2.), a latin nyelv uralmát és a magyar nyelv késői bevezetését (3.), valamint a fejletlen iskolarendszert és az értelmiségiek alacsony számát (4.), végül pedig a békés időszakok hiányát, a gyakori háborús viszonyok okozta megrázó kódtatások miatt hiányzó nyugodt fejlődést (5.), amely mindegyike nélkülözhetetlen *Almási* szerint a filozófia fejlődéséhez. Megállapítása szerint más nemzetekkel összehasonlítva a magyar filozófiai élet csak nagyon csekély előrehaladásról adhat számot.⁵² Úgy látta, hogy a korabeli magyar filozófiai műveltség kizárólag külföldi, főleg német mintákat követ, ugyanakkor az egyik legnagyobb probléma, hogy szinte egyetlen klasszikusnak számító filozófus műve sincsen magyar nyelvre lefordítva.⁵³ Sajnálatosnak tartja, hogy a latin nyelv ellenében csak későn került bevezetésre a magyar, mint a tudományok nyelve. Mint írja, mindezeknek köszönhetően alapjában fejletlen a magyar tudományos (filozófiai) terminológia, szegényes a magyar filozófiai kultúra.

52 Larry Steindler: *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung* című, a magyar filozófiatörténeti múltat feldolgozó figyelemre méltó művében kifejti (Freiburg-München, Alber, 1988, 55. o.), hogy az elmaradottság tételének állandó ismételtetése, illetve okainak vizsgálata a magyar filozófiai gondolkodás állandóan visszatérő motívuma. *Steindler* a nemzeti filozófiatörténet kutatását, az elmaradottságtoposz kiiktatását és az előítéletesség leküzdését szorgalmazza. (Uo., 6–7., 41–43. o.)

53 A 18–19. század fordulóján már több filozófiai mű magyar nyelvű fordításával is próbálkoztak, noha a művek szisztematikus fordítására és megjelentetésére még sokáig kellett várni. Példaként említhetjük, hogy az OSZK Kézirattárában Quant. Hung. 1370 jelzettel, ismeretlen fordító kéziratot munkájaként, *Tiszta értelem kritikája* címen, 1799-es dátummal őrzik Kant főműve egy részének magyar nyelvű kivonatát.

Véleménye szerint alapos filozófiai műveltség nélkül a többi tudomány sem művelhető, mert a filozófia az alapköve minden tudománynak. Úgy gondolta, hogy a filozófia művelése azért is fontos nemzeti feladat, mert a polgári rendnek, a társadalom egész életének átformálása mindig filozófiai eszmék nyomán indul meg. Mindezzel együtt Almási a hazai filozófiai élet sivár képe ellenére sem esett kétségbe, mert úgy látta, hogy „világos jelei vannak annak, hogy nemzetünkben az értelmi felemelkedés magvai megvannak.”⁵⁴

**„Míveljük csak a bölcsészetet,
lesz bölcsészeti nyelv”**

Azt, hogy az egyezményes filozófia nézetei túl homályosan vannak kidolgozva, a kortársak már elég hamar észrevételezték. Legfeljebb csak mint olyan filozófiai alapállást toleráltak, amely igényt támaszt az önálló gondolkodásra, s a meglehetősen vérszegény magyar filozófiai kultúrán belül igyekszik ellensúlyozni a túlzott külföldi, főleg német hatást. A hegelisták időleges elnémulása után legélénkebben – a vita lezárásaként –, a magyar filozófiai szaknyelv csiszolása terén is karakteres álláspontot képviselő Erdélyi János tiltakozott a sajátos és kizárólagos nemzeti bölcsélet ellen.

Erdélyi a magyar bölcsészeti gondolkodás múltján végigtekintve kutatta a magyar szellemi élet törvényszerűen kialakult vonásait, és ezekkel összefüggésben a bölcsészet hazai lehetőségeit, a magyar nyelv filozófiai

54 *Philosophiai Pályamunkák* I. 1835, 189. o.

hajlamait vizsgálta.⁵⁵ Az organikus hazai fejlődést az európai szellemi áramlatokba ágyazva, azokhoz szorosan kapcsolódva képzelte el. Úgy látta, hogy korábban sem volt végzetes a lemaradás, a magyar karteziánusok éppúgy nyomon követték az európai szellemi fejlődést, mint a 19. századi hegelianusok. Ugyanakkor tiltakozott az ellen, hogy a bölcséletet mint az egyetemesség tudományát a napi élet szükségleteinek a kielégítésére használják fel. Mindez részéről nem a nemzeti meggondolások teljes lehetetlenségét jelentette, csupán azt állította, hogy a nemzeti jelleg mindinkább háttérbe szorul a filozófiában, ahogy közelítünk az univerzális kérdések felé. Van nemzeti költészet, nemzeti irodalom és nemzeti nyelv, de nem lehetséges nemzeti filozófia, mondja. Az igazság független a nemzeti különbségektől, mert egyetemes, ezért nem kritériuma a nemzetisége. „Az egyetemes igazság, a lényeges tartalom egy és ugyanazon minden egyénben, nemzetben, s ez világfilozófiai is. A bölcsészet, mint egyetemes igazságok tudománya a tiszta gondolattal foglalkozik, melyeket az egy és oszthatatlan ész nevében a föld

55 Erdélyi János: *A bölcsészet Magyarországon*, Budapest, Franklin 1885, 9. o. Erdélyi a magyar filozófiai gondolkodás múltjának egyik első feltárója. Megállapítja, hogy a mostoha történelmi körülmények miatt a bölcsélet Magyarországon nem tudott olyan mély gyökeret verni, ami szerves továbbfejlődését biztosíthatta volna. „Mondják, mondogatják, hogy a bölcsészet egyike azon tudományoknak, melyek irodalmunkban legkevésbé vannak művelve, ápolva”, írja 1857-ben *A hazai bölcsészet jelene* című munkája első mondataiban, majd a következő oldalakon így folytatja: „Ha mégis elmaradt, mi lehet annak valódi oka? ... Politikai vagy magánkörülmények? Faj vagy égalji sajátság? Véralkat vagy neveltetés? Tudományos intézetek s pártolók hiánya? Hanyagság vagy velőbeli szegénység? ... A baj fekvését ... nem kell egészen a múltban keresni, hanem közelebb és mélyebben.”

népei ... egyformán fogadnak el.”⁵⁶ Véleménye szerint, ha a magyar karakterhez igazodó és az idegen hatástól elzárkózó nemzeti filozófia, mint olyan, nem is lehetséges, a filozófia magyar nyelven történő művelése viszont lehetséges, kívánatos, sőt szükséges.

Erdélyi elmélyülten foglalkozott a magyar filozófiai szaknyelv problémáival, vizsgálta annak kifejezőképességét és szókincsét. Mint mondja, a bölcséleti képzettség a nyelvhez igazodik, a filozófia bölcsője a nyelv, a magyar nyelv pedig kiváltképp alkalmas a bölcselkedésre. „A magyar nyelvnek igen nagy bölcsészeti hajlama van. ... A baj, úgy tartom, nem a nyelvben van, hanem a felfogásban.”⁵⁷ Mint írja, felesleges latin vagy akár német szóra hagyatkozni, ha van az „eszme belső mozgását kifejezni képes” legalább annyira jó magyar szó is az adott dolog kifejezésére. Álláspontja szerint nem szabad hagyni magunkat elbűvölni más nyelvek kifejezőképességétől. Ezzel erőteljesen szembeszáll azzal a magát makacsul tartó korabeli nézettel, amely szerint a magyar nyelv nagy absztrakciós képességet igénylő filozófiai problémák megfogalmazására alkalmatlan volna. A magyar filozófiai kultúra elmaradottságának szerinte nem a magyar nyelv fejletlensége az oka, hanem a magyar értelmiség passzivitása és érdektelensége. Úgy gondolta, hogy sem filozófiai kultúra, sem pedig filozófiai nyelv nem jöhet létre aktív filozofálás, a filozófia alkotó művelése nélkül. Mint mondja: „... nem a nyelv, hanem az elme itt a fő,

56 Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene, Sárospatak, 1857. in: *Erdélyi János válogatott művei*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 780., ill. 796. o.

57 Erdélyi János: A magyar, mint bölcsészeti, nyelv ügyében, in: *Galagonya magyarok*, Comitatus, Veszprém, 1992, 268. o.

és a szó is csak annak tiszta és mély, aki érti a dolgot, melynek képe a szó. ... Míveljük csak a bölcsészetet, lesz bölcsészeti nyelv.”⁵⁸

Nem tagadta ugyanakkor, hogy nincs fejlett magyar filozófiai szaknyelv, de a nyelv megteremtése szerinte nem előzheti meg a tudomány (filozófia) megteremtését, mert csak akkor lesz alkalmas és gazdag filozófiai nyelv, ha vannak tartalmas filozófiai gondolatok, ha van fejlett filozófiai kultúra, annak intézményeivel, s ha van alkotó módon művelt bölcsélet. Erdélyi álláspontja szerint a kettő szorosan összetartozik és kölcsönösen feltételezi egymást. „Nemzeti nyelvünkben van annyi bölcsészeti elem ... mint a németben, csak hogy mi el vagyunk babonázva, mint a mesék elátkozott hercegei a mozdulatlanságra, ... észre kell venni ebbéli gazdagságunkat.”⁵⁹

A magyar nyelv bölcsészeti elemeinek megtalálásában szerinte a népdalok, a népköltészet, valamint a közmondások szófordulatainak a vizsgálata segíthet, ám ezekhez nem nyelvészként, hanem elsősorban filozófusként kell közelíteni, sőt – ahogyan írja – éppen az a baj, hogy a magyar nyelv nem volt még bölcsész (filozófus) kezében. A népnyelv vizsgálata során arra a következtetésre jut, hogy a magyar nyelv nagy hajlandóságot mutat az elméleti bölcséletre, teoretikus hajlamai és készségei óriásiak, ám kiaknázatlanok. Ugyanakkor nem számol a naiv népnyelv, a köznyelv és az absztrakt filozófia nyelve közötti nagy különbséggel. A magyar elmejárást a közmondások alapján vizsgálva igyekszik

58 Uo.

59 Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene*, Sárospatak, 1857, in: *Erdélyi János válogatott művei*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 782. o.

bizonyítani, hogy a magyar nyelvet elvont és spekulatív ismeretek kifejezésére való nagy-nagy képesség jellemzi. A magyar népnyelv bölcseleti szempontból értékelhető mélységeit sikerült ugyan bizonyítani, de azt már kevésbé, hogy a magyar filozófiai szakszavakat is a népnyelvből kellene venni. Terminusalkotó tevékenysége során minden bizonnyal tévedett, amikor a népnyelvből indult ki, következésképp szakszavainak a későbbi alkalmazása szinte lehetetlenné vált.⁶⁰

A magyar filozófiai szaknyelv és intézményrendszer megszilárdulása

A 19. század utolsó harmadában érkezett el egy szervezettebb korszakához a magyar filozófiai kultúra. Erre az időszakra mint az intézményrendszer és a szaknyelv megszilárdulásának a korszakára tekinthetünk vissza. A magyar filozófiai hagyománynak talán éppen az az egyik legfontosabb produktuma, hogy a 19–20. század fordulójának évtizedeire kialakult egy autonóm filozófiai közeg feltételrendszere, megteremtődtek a filozófia

60 Kornis Gyula korábban hivatkozott tanulmányában különbséget tesz Erdélyi elmélete és gyakorlata közt. Szerinte Erdélyi szakszavai nem igazolják, hogy lehetséges volna a népnyelvet beleoltani a filozófia szaknyelvébe. Néhány példa Erdélyi terminusaira: *dynamismus* – erőzet, *existentia* – létiség, *inductio* – ráhozás, *speculatio* – elmélődés, *scholasticus* – iskolász, *empirismus* – tapasztalatiság, *a priori* – előleges, *reál* – valárd. (300. o.)

Horkay László másként értékeli. „Erdélyi János mestere volt a megújult, egységes magyar filozófiai nyelvnek. Joggal tekinthetjük őt az önálló magyar filozófia atyjának.” (In: Horkay László: A hegeli viták szerepe az egységes magyar filozófiai műnyelv kialakulásában, in: *Magyar Filozófiai Szemle*, 14. 1970, 935. o.)

alkotó művelésének és oktatásának, valamint a klasszikus és kurrens bölcséleti áramlatok hazai recepciójának nyelvi, intézményes, személyi és kulturális feltételei. A filozófiai műveltség terjesztését hagyományosan feladatának tekintő Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Osztálya mellett (annak keretein kívül) a filozófia önálló fórumai jöttek létre, civil bölcséleti társaságok alakultak és élénk filozófiai viták zajlottak. A tudományegyetemeken egyre nagyobb teret hódítottak a magyar nyelvű filozófiai stúdiumok, beérett és megkezdte működését egy külföldi egyetemeken végzett filozófus generáció,⁶¹ s ami a szaknyelv megszilárdulása tekintetében talán a legfontosabb mozzanat, önálló filozófiai folyóiratok és könyvsorozatok jelentek meg, klasszikus művek láttak napvilágot magyar nyelvű fordításban. A fokozatosan előtérbe kerülő generáció képviselői szerint a magyar filozófiai kultúra szervesebb fejlődése, a filozófia magyar nyelvének megerősödése elsősorban intézmények alapításának a függvénye. Ezek létrehozásához megvolt a szükséges energiájuk és felkészültségük, ugyanakkor a társadalmi és kulturális körülmények is kedvezőbbek voltak a korábbiaknál.

61 Ezen generáció tagja többek közt Alexander Bernát, Bánóczi József, Böhm Károly, Medveczky Frigyes és Pauler Ákos. A kiindulópont az említett fiatal generáció tagjai számára az elmaradottság toposza volt, s ennek leküzdésére szerintük fejlett filozófiai intézményrendszerre, vagyis filozófiai lapokra, könyvkiadásra, hatékony oktatásra és társasági fórumokra, valamint a magyar bölcséleti szaknyelv megszilárdulására van szükség. Böhm Károly, a generáció egyik meghatározó egyénisége önálló bölcséleti rendszer létrehozásával is próbálkozott. Körülötte alakult ki az ún. Kolozsvári Iskola, amelynek tagjai évtizedekig meghatározó szerepet játszottak a hazai filozófiai életben.

A DOLOG ÉS A SZÓ

A 19. század folyamán a magyar filozófiai élet számára a társadalmi és politikai körülmények természetesen szabtak határt. A korabeli magyar filozófustársadalom segíteni akart a bölcsélet honi ügyén, s feladatának tekintette az intézményi struktúra szélesítését. Filozófusaink részéről megfogalmazódó igény fontosságát – nevezetesen, hogy legyen magyar nyelvű fordításirodalom, s legyenek publikációs és vitafórumok, egyáltalában véve a filozófiai eszmék közvetítése révén segítsék a nemzeti modernizációs programot – nehéz lenne elvitatni. A meglévő szellemi és kulturális igény mellett azonban annak lehetőségi feltételeire is szükség volt. A feltételek pedig a 19. század utolsó harmadában, illetve a századforduló évtizedeiben teremtődtek meg. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés megkötésével a magyar társadalom hosszú ideig vissza nem térő lehetőséget kapott arra, hogy átfogó modernizációs lépéseket tegyen az Európához való felzárkózás érdekében. A dualizmus kori magyar társadalom szerkezeti sajátosságai azonban továbbra is eltérést mutatnak az európai normáktól.

Természetesen a dualizmus korszaka sem mentes bizonyos cezúráktól és ellentmondásoktól. Az első évtizedek békés és egyenletes társadalmi fejlődése után a századforduló környékén társadalmi és politikai válságtünetek jelentkeztek, majd pedig a századfordulót követő évtizedben alapvetően új történelmi válságszituáció állt elő. Mindemelllett a társadalmi és gazdasági fejlődés jelei egyértelműen kitapinthatóak, és a szellemi/kulturális élet terén is pezsgést tapasztalhatunk. A Monarchia keretei között a magyar uralkodó elit némi áldozatok árán megőrizhette hatalmát, s a kurzus kedvező feltételeket biztosított a nemzeti fejlődés számára, ám mindez nem jelentette a modernizációs problémák teljes körű megoldását. A modern

magyar polgári kultúra és társadalom alapjainak a lerakása a század utolsó harmadában megtörtént ugyan, de a társadalmi struktúrában gyökerező problémák továbbra is megmaradtak, s ezek nem maradnak következmények nélkül.

Néhány adat beszédesen árulkodik a hazai filozófiai (szellemi) élet közvetlen háttérországáról. A 19. század közepén éves átlagban csupán néhány száz, illetve ezer egyetemista volt az országban, míg 1892-ben már 6700 hallgatót regisztráltak, 1905-ben pedig 13 000-et. A bölcsészettudományi karokon 1892-ben összesen 421-en tanultak, 1900-ban már 1 116-an, 1905-ben pedig 1763-an. Annak jelzésére, hogy az elmaradottság nem specifikusan a bölcsészetre jellemző jelenség, álljon itt néhány adat az orvostudományra vonatkozóan. Az 1867-et megelőző közel egy évszázadban mindössze 14 000 orvost képeztek Magyarországon, míg a kiegyezést követő 20 évben már több mint 21 000-et. A tudományos művek kiadási példányszáma is ennek megfelelő növekedést mutat.⁶²

A 19. század végéig nemcsak a filozófiai, hanem a tudományos élet szinte minden területén hiányoztak a színvonalas teljesítmények előfeltételei. A filozófiai kultúra fejletlenségének az oka nem a magyar nép filozófiától való mentális idegenkedése, ahogyan azt a kortársak egy része még mindig vélelmezi, hanem a szervesen fejlődő polgári társadalom hiánya. Egy olyan országban, ahol a társadalom és a gazdaság alapvetően modernizációra szorul, ahol az ország döntő többsége paraszti sorba él, s ahol a társadalomnak még 1870-ben is csak 0.7%-át teszi ki a szellemi foglalkozásúak aránya, ott (a tehetséges

62 Horváth Zoltán: *Magyar századforduló*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1974, 272. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

gondolkodók jelenléte ellenére is) hiábavaló próbálkozás fejlett tudományos életet, hatékony és prosperáló tudományos intézményrendszert, vagy akár nagyszámú, filozófiailag iskolázott olvasóközönséget, ad abszurd nagy filozófiai teljesítményeket keresni. A századforduló évtizedei ezen a téren is némi változást hoznak.

A századfordulóra a hazai filozófiai életnek immáron nagy tradícióval rendelkező intézményének számított az Akadémia Filozófiai Osztálya, amelynek tevékenysége hagyományosan a filozófiai műveltség terjesztésére, a filozófiai tudományosság működtetésére irányult. Az Akadémia II., úgynevezett Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya változatlanul fontos feladatának tekintette a filozófiai élet szervezését és támogatását, s ezt a tevékenységét, ha nehézkesen is, de ellátta. Anyagilag támogatta az induló filozófiai lapok és könyvsorozatok megjelenését, pályázatokat, pályadíjakat írt ki, filozófiai vitákat kezdeményezett, művek kiadását segítette anyagilag. Az Akadémia II. Osztályának 1900-ban 8 tiszteleti, 12 rendes és 27 levelező tagja volt. A filozófia professzionális művelői közül azonban csak kevesen voltak tagjai az Akadémiának, ők is jobbára levelező tagok, míg a tiszteleti és rendes tagok nagyobbik hányada társadalmi vagy egyházi méltóság volt. Talán éppen ebben kereshető a bölcséleti alosztály – kortársak szerint is – nehézkes működésének egyik oka. Mindettől függetlenül azonban Kornis Gyula jogosan állapíthatta meg, hogy a 20. század elejéig csak kevés magyar filozófiai gondolkodó fejtette ki munkásságát úgy, hogy ehhez valamilyen formában ne lett volna köze az Akadémiának.⁶³ Az Akadémia a

63 Kornis Gyula: *A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia*, Budapest, 1930, 56. o.

századfordulón ugyan szükséges és nélkülözhetetlen, ugyanakkor immáron nem elégséges intézményi háttér és támasza volt a hazai filozófiai életnek. Keretein kívül, tőle függetlenül civil filozófiai intézmények jöttek létre a századfordulón. Emellett a filozófia felsőoktatáson belül elfoglalt helye tekintetében ugyancsak erőteljes pozíció-szerzésnek lehetünk tanúi.

Ezekben az évtizedekben merült fel az önálló civil filozófiai intézményteremtés gondolata is. 1901. május 25-én tartotta meg alakuló közgyűlését a Magyar Filozófiai Társaság.⁶⁴ Az elfogadott alapszabály szerint a Társaság célja: „A filozófiai tudományoknak a művelése és terjesztése, a filozófiai felfogásnak a tudományok más köreiből is meghonosítása és megszilárdítása, az etikai érzék ébrentartása és fokozása, a magyar filozofálás történelmi nyomainak feltárása és összegyűjtése, a közéletben felmerülő elvi kérdéseknek filozófiai szempontból tárgyalása.” A megfogalmazott célok elérését négy eszköz által látta biztosítottak a Társaság: nyilvános felolvasások és

64 A Magyar Filozófiai Társaság létrejötte nem előzmények nélküli. Először 1870-ben merült fel egy civil szervezet létrehozásának gondolata, ám az akkor létrejött Filozófiai Társaskör alig egyéves formális működés után megszűnt. 1876. októberében Harrach József esztéta, az előző próbálkozás kezdeményezője újból összehívta a korszak filozófiai, tudományos és irodalmi életének néhány ismert képviselőjét, hogy ismét létrehozzák a Filozófiai Társaskört. A megbeszélésen lezajlott vitában két koncepció ütközött. Harrach József és Böhm Károly szerint a Társaskörnek nem pusztán a fővárosból kellene tagokat toboroznia, s a vitaestek szervezésén kívül a filozófiai folyóirat- és könyvkiadást is támogatnia kellene. Kármán Mór viszont csak fővárosi tagokra és vitaestekre gondolt. A két koncepció közül az utóbbi győzött, és a társaság másfél éves működése során mindössze a szűk tagsági kört megmozgató szóbeli vitákat szervezett.

viták rendezése, ismeretterjesztő előadások és tanfolyamok szervezése, a folyóirat és könyvkiadás támogatása, illetve egy filozófiai könyvtár felállítása.⁶⁵

A Magyar Filozófiai Társaság mellett sok más társaság, magánegylet, tudományos kör is alakult a jelzett időszakban.⁶⁶ Ezek ugyan nem feltétlenül határozták meg önmagukat önálló civil filozófiai intézményként, ám részben ugyancsak feladatuknak tekintették a filozófiai műveltség terjesztését. Példaként említhetjük az 1892-ben alapított Aquinói Szent Tamás Társaságot, amely szintén szervez filozófiai jellegű felolvasó-üléseket, de ezek szellemiségét nagyrészt az egyházi, neoskolasztikus befolyás határozza meg. A Szent Tamás Társaság a keresztény bölcselet terjesztésében látta feladatát, s 1895-től hivatalos közlönyeként jelenteti meg az 1886-ban alapított *Bölcseleti Folyóiratot*.

65 A Magyar Filozófiai Társaság tagjainak túlnyomó többsége nem volt aktív művelője a filozófiának, csupán lelkes műkedvelőként kapcsolódott a munkába. Az első közzétett névjegyzék 171 egyénit tagról, többek közt Böhm Károly, Alexander Bernát, Fináczy Ernő, Jászi Oszkár, Palágyi Menyhért, Somló Bódog, Schmidt Jenő és Pauler Ákos tagságáról számol be. (Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, 1902. 35. o.) 1907-ben Medveczky Frigyes választották meg elnöknek, s ezt követően kap a Társaság szakmai legitimitást. Medveczky halála után 1915-től Alexander Bernát került a Társaság élére. Az egyesületi élet ezt követően megélénkül. A Társaság 1915-ben átvette az Akadémia által alapított *Athenaeum* című folyóirat kiadását, s immáron önálló lap tulajdonosaként valójában ekkortól teljesedik ki tevékenysége.

66 Ugyancsak 1901-ben alakult meg a Társadalomtudományi Társaság, 1908-ban a Galilei Kör és a Vasárnapi Társaság, hogy csak néhányat említsünk a filozófia civil intézményei közül. Különösen a Társadalomtudományi Társaság lesz az, amelynek tevékenysége nagyobb nyilvánosság előtt zajlik.

A magyar bölcséleti szaknyelv és intézményrendszer megszilárdulásának folyamatában hangsúlyosan nagy szerepe van az oktatás magyar nyelvének. A korszak tudományegyetemein (a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen és a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen) a századforduló évtizedeiben már egyértelműen a magyar nyelvű filozófiai stúdiumok dominálnak.⁶⁷

A 19. század nyolcvanas éveitől megjelenő magyar nyelvű filozófiai folyóiratok évfolyamaiban megjelenő tanrendek, illetve a korabeli egyetemi *Értesítők* és *Évkönyvek* alapján nyomon követhetjük a filozófia egyetemi oktatásának alakulását.⁶⁸ Láthatjuk, hogy a budapesti egyetem bölcsészkarán az 1880-as években heti 25-30 órában oktattak filozófiai jellegű tárgyakat, s emellett 15-20 órában – jogbölcséleti tematikában – a jogi karon is. A bölcsészkarai képzésbe fokozatosan bekapcsolódtak a fiatal filozófus generáció képviselői. A századforduló utáni években a bölcsészkarai óraszám már heti 35-40-re emelkedett.⁶⁹

A kolozsvári egyetemen – a korabeli tanrendek tanúsága szerint – az 1880-as években heti 10-15 órában

67 A pesti egyetemen Imre János oktatott először magyar nyelven filozófiát, illetve fogadott el magyar nyelven pályaműveket az 1830-as évek elején. A folyamat a 19. század végére a magyar nyelvű filozófiai stúdiumok dominanciáját eredményezte.

68 A korszak két tudományegyeteme mellett a hittudományi főiskolákon, lyceumokban és gimnáziumokban is folyt filozófiai jellegű képzés. Sok egyházi iskolában csak ebben az időben tértek át a latin nyelvű filozófiai oktatásról a magyar nyelvűre.

69 Minderről lásd bővebben: Gergely András: *Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Filozófia Tanszékének története. 1867–1918*, Budapest, 1976, 36. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

oktatták a filozófiát, s ez a kilencvenes évek közepétől, miután Böhm Károly foglalta el a tanszékvezetői posztot, 20-25 órára emelkedett. A bölcsészkar képzést kiegészítő jogbölcseleti képzés heti 8-10 órát jelentett, s ez a későbbiekben is változatlan maradt. A századforduló éveiben a kolozsvári filozófiai oktatásban – a filozófiatörténeti stúdiumok mellett – nagy hangsúlyt kapott az etika, illetve az axiológia, amit Böhm tematikus érdeklődésével magyarázhatunk.

A korabeli tanrendekből kiolvashatjuk, hogy a tematika és az óraszám egyre inkább a filozófiatörténeti jellegű stúdiumok irányába tolódik el. Egyértelműen megállapítható az is, hogy a század utolsó évtizedeiben a bölcsészkarokról nagyrészt hiányoznak a metafizikai jellegű előadások, viszont mindkét egyetemen rendkívül hangsúlyos szerepet kap a jogbölcseleti képzés. A hallgatókkal szemben támasztott követelményrendszer szerint a filozófiát hallgató diákok viszonylag kevés önállóságot kapnak tanulmányaik során, amennyiben a számukra előírt, s nem pedig szabadon választott kurzusokat kell teljesítsenek. Magyar nyelvű fordításirodalom hiányában a diákok sokáig kizárólag idegen nyelveken olvasták a klasszikus filozófiai műveket, de nyelvismeret hiányában sokszor csak tanáraik előadásaiból ismerhették meg azokat. Noha a hazai filozófiai képzés színvonala folyamatosan javult a századforduló évtizedeiben, a filozófiailag legiskolázottabbak mindegyike külföldi egyetemen végzett. Összességében megállapítható, hogy az egyre nagyobb óraszám, az oktatás színvonalának emelkedése és az egyre magasabb beiskolázási arány együttesen azt eredményezte, hogy alakulóban volt egy viszonylag szélesebb, a filozófiai kérdésekben jártas, a bölcsélet iránt fogékony és érdeklődő hallgatóság és (olvasó)közönség.

A magyar nyelvű filozófiai periodikák

A magyar filozófia szaknyelv megszilárdulása, illetve egy filozófiailag iskolázott olvasóközönség kialakulása, valamint a filozófiai élet intézményesülése szempontjából óriási jelentősége van azoknak az önálló magyar nyelvű bölcséleti periodikáknak, amelyek a 19–20. század fordulójának évtizedeiben jelennek meg. A *Magyar Philosophiai Szemle* (1882–1891), az *Athenaeum* (1892–1947), és a *Bölcséleti Folyóirat* (1886–1906) című folyóiratok mindegyikére jellemző, hogy bár eltérő hatáskörrel, ám intézményesen nagy hangsúlyt fektetett a magyar filozófiai szaknyelv pallérozásának ügyére.⁷⁰ Ezen filozófiai folyóiratok elsősorban a filozófia hazai művelői számára kívántak publikációs fórumot, szellemi közeget, kommunikációs lehetőséget és egyben információs forrást teremteni.

1882 tavaszán látott napvilágot a *Magyar Philosophiai Szemle* első száma. Megjelenésével útjára indult az első önálló magyar nyelvű filozófiai folyóirat.⁷¹ Az első számhoz

70 Az említett lapok a filozófia magyar nyelvű fórumaiként rendszeresen elméleti publikációkat közöltek a nemzeti nyelv és a filozófia viszonyrendszeréről, szöszedeteket, terminusjegyzékeket adtak közre, illetve kiálltak a filozófia magyar nyelvű oktatása mellett. A cikkek tartalma, színvonala és irányultsága között ugyanakkor (tekintve a lapok eltérő szerkesztési elveit és szellemiségét, valamint a szerzői gárda felkészültsége és szellemisége közötti különbséget), sokszor áthidalhatatlan volt az ellentét.

71 Aigner Lajos, a *Szemle* kiadója a következő sorokkal indítja útjára a lap első számát: „A philosophiai műveltség a nemzetek műveltségének teljessé tevője és betetőzője. A nélkül az nem egész s egyszersmind az adja meg annak az érettség és férfiaság valódi bélyegét. Ez érteti meg velünk valójában a jelent, számot ad a múlt-ról s tanácsot ad a jövőre nézve.”

Böhm Károly írt beköszöntőt.⁷² Sorai szerint a filozófia alapfeladata a világ megértése és értelmezése. S bár a filozófia közvetlenül nem gyakorlati, mert „nem tanított meg senkit vasutak, gőzhajók, távírók ... megalkotására”, ám mégis nagy hatása van a gyakorlatra, így a filozófiára mindenkinek szüksége van, mert a filozófia szüli az ideálokat, amelyek nélkül nem lehet meg az egyes ember, s amelyek nélkül a nemzeti kultúra is szegényebb marad. Szerinte az emberiség történelmét eszmék mozgatják, s a filozófia feladata pedig, a megismerésen túl, az eszmék megfogalmazása és közvetítése lenne. Mint írja, „nekünk philosophiai műveltségre szükségünk van minden téren, azon célból, hogy öntudatos, elvileg igazolt nemzeti létünk lehessen, mely távolabbi, magasztosabb célok szolgálatában álljon, mint a mindennapi szükség céljai”.⁷³ Bevezető gondolataiból az is kiderül, hogy bízik a filozófia magyarországi szerepének erősödésében, a filozófiai műveltség terjedésében, s arra számít, hogy a filozófia képes lesz majd a magyar társadalom számára is ideálokat (eszméket) adni, mert, mint írja, „... ideálok nélkül nincs nagyság.” A folyóirat feladatát is ezen cél szolgálatában látta, mert szerinte „vannak célok, melyekért bukni se szégyen.” Beköszöntőjéből az is kiderül, hogy a „... a folyóirat nem szolgál semmiféle iskolának kizárólagosan, hanem szolgál az igazságnak ...”.

A szerkesztők a *Szemle* oldalain közvetlenül két teendő megvalósítását látták fontosnak: a magyar filozófiai múlt vizsgálatát, ezzel együtt a magyar filozófiai terminológia rendezését és megalkotását, valamint az

72 Böhm Károly: Bevezetésül. (A Magyar Philosophiai Szemle első évfolyama elé), in: *Magyar Philosophiai Szemle* I. 1882, 1–10. o.

73 Uo. 6. o.

ismeretelméleti tanok kutatását. Emellett tájékoztatni kívánták olvasóikat a természettudományos tanok filozófiai vonatkozásairól, az állami és társadalmi tanokról, a logikai törvények vizsgálatának eredményeiről, a szép törvényeinek a kutatásáról, a lélektan problémáiról, valamint fontosnak tartották az erkölcsi törvények vizsgálatát is. Az egyéni szellem és az emberi elme működési törvényeinek a kutatását is olyan fontosnak tartották, hogy – Böhm Károly beköszöntője szerint – „ez elől nem zárkozhatik el a *Szemle*.” Mindezek megvalósításához pedig a fogalmak tiszta használata lenne szükséges.⁷⁴

Az előadás formáját, a publikációk műfaját tekintve önálló tanulmányok, cikkek és elemzések éppúgy elképzelhetőek voltak a szerkesztők számára, mint kritikák, könyvismertetések vagy éppen olvasói reflexiók. Emellett folyamatosan hírt kívántak adni a hazai és külföldi filozófiai élet fontosabb eseményeiről, a megjelenő filozófiai könyvekről és az egyetemi filozófiaoktatás tanrendjeiről is. Bár Böhm tudatában volt annak, hogy a lap hasábjain nincs lehetőségük a filozófia egyetemessorsának intézésére, de szándéka szerint legalább szellemi kapcsolatot kívánt létesíteni az európai filozófiai központokkal. A szerkesztők a legfontosabb feladatuknak mégis azt tartották, hogy alkalmat adjanak a magyar filozófusoknak arra, hogy anyanyelvükön fejezzék ki gondolataikat, s ezáltal publikációs fórumot teremtsenek a filozófia hazai 'jóra való köz munkásai' számára. Ebben van a lap vitathatatlan érdeme. Valódi fórumává vált a magyar nyelven zajló filozófiai diskurzusoknak. Ennek köszönhetően néhány év alatt több fiatal magyar filozófus kinevelésében is

74 Böhm Károly: Bevezetésül. (A Magyar Philosophiai Szemle első évfolyama elé), in: *Magyar Philosophiai Szemle* I. 1882, 7–10. o.

érdemeket szerzett.⁷⁵ A Szemle körül kialakult egy többé-kevésbé állandó szerzői gárda, amely viszonylag színvonalas tanulmányokkal, illetve kisebb-nagyobb közleményekkel látta el a szerkesztőséget.⁷⁶

Amint az a megjelenő lapszámokból jól látható, a széles kitekintésű rovatok által jól struktúrált filozófiai folyóiratot képzelt el, illetve indított útjára Böhm.⁷⁷ Olyan lapot, amely valóban alkalmasnak tűnt az általa megfogalmazott célok megvalósítására. Feltétlenül érdeme a lapnak, hogy a magyar szellemi életen belül csökkentette a filozófia iránti közönyt, s bár szűk, de érdeklődő olvasóközönséget teremtett. Emellett a magyar filozófiai szaknyelv fejlődéséhez pedig azzal a pusztán tényvel járult hozzá, hogy ösztönzőleg hatott a filozófiai témákban magyar nyelven írókra, elősegítve ezáltal az igényes nyelvi fogalmazásra irányuló törekvéseket. A mintát számára a német filozófiai lapok szellemisége és tematikussága jelentette.⁷⁸ Ugyanakkor a folyóirat fő törekvésének mégis azt tartotta, hogy elsősorban magyar szerzők tollából közöljön eredeti tanulmányokat, s ne csupán olyanokat,

75 A fiatalabb nemzedék képviselői közül Böhm Károly mellett – hogy csak néhány példát említsünk – rendszeresen publikált a Szemlében Bokor József, Buday József, Medveczky Frigyes, Pikler Gyula, Schmitt Jenő és Pauer Imre.

76 A Szemle tíz évfolyamában összesen 392 kisebb-nagyobb publikáció jelent meg. Lásd A Magyar Philosophiai Szemle repertórium. (1882–1891) Készítette Szanka Éva, in: Szerk. Laczkó Sándor és Tonk Márton (szerk.): *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”*, Kolozsvár – Szeged, Pro Philosophia, 2000, 238–265. o.

77 Bár Böhm csak az első három évfolyamot jegyzi szerkesztőként, a lapra gyakorolt befolyása a későbbiekben is megmarad.

78 Így például a lipcsei *Philosophische Monatshefte*, amely lapnak Böhm 1876–1877-ben munkatársa volt és korábban több alkalommal is publikált oldalain.

amelyek csak átveszik és ismertetik a külföldi filozófiai szakirodalomban fellelhető gondolatokat. Az első három évfolyam áttekintéséből kiderülhet számunkra, hogy a Szemle szerkesztési elveit és szellemiségét tekintve valóban a kor színvonalán állott. Ám ez sem volt elegendő ahhoz, hogy a hazai szellemi életen belül nagyobb befolyásra tegyen szert.⁷⁹ Részsikerei ugyanakkor tagadhatatlanok.

A Szemle az *Értesítő* című rovatban hazai és külföldi filozófiai könyvek ismertetését vagy bírálatát közölte. Böhm az első években külön rovatot indított *Philosophiai folyóiratokból* címen, amelyben a külföldi filozófiai periodikák oldalain megjelent publikációk ismertetéseit közölte. Ezek a rovatok a későbbiekben is megmaradtak. A *Könyvjegyzék* című rovatban a frissen megjelenő hazai és külföldi filozófiai könyvek listáját is közölte. Ugyanakkor műfordításokat csak elvétve jelentettek meg. Bár a *Részletek értekezésekből* című rovatnak volt olyan funkciója, hogy rövid fordítások által tudósítson bizonyos külföldi filozófiai műhelyek kutatási eredményeiről, de ez mégsem nevezhető szisztematikus fordítói tevékenységnek. A szerkesztők kevés alkalmas fordítót tartottak számon, így a klasszikus vagy kortárs filozófiai alkotások magyar nyelvű fordításának programját nem vállalták fel. A folyóirat terjedelmi korlátai sem tették lehetővé a nagyobb lélegzetű filozófiai művek fordításainak a közlését.

A fordítások hiányának valódi okát azonban Böhm alapkonceptiójában kereshetjük. Böhm véleménye szerint ugyanis „a magyar philosophián fordításokkal segíteni nem lehet, ... a philosophia a szabad önálló

79 Böhm Károly 1884-ben maga is a mérleg megvonására kényszerült. Böhm Károly: *Adatok a Magyar Philosophiai Szemle történelméhez*, III. évfolyam, 459–474. o.

gondolkodás mestersége.”⁸⁰ Felfogása markánsan különbözik a korszak másik emblematicus intézményteremtő filozófus személyiségének, Alexander Bernátnak az álláspontjától.⁸¹ Míg Alexander – mint később látni fogjuk – inkább a klasszikus művek magyar nyelvű fordításköteteitől, s ezáltal az európai szellemi áramlatokhoz történő szerves kapcsolódástól, illetve a klasszikus filozófiai művek adaptációjától várta a magyar filozófiai kultúra és szaknyelv megszilárdulását, addig Böhm ezt teljességgel elutasította. A magyar bölcseleti kultúra, illetve szaknyelv megszilárdulása szempontjából sokkal fontosabbnak tartotta a filozófia aktív művelését, illetve az önálló és eredeti munkák közlését.⁸² A fordítások ugyanis szerinte sohasem pótolhatják az eredeti művet. Fordításellenes felfogása szerint elvetélt gondolat, hogy a klasszikusok műveinek magyar nyelvre fordításával filozófiai kultúra terem úgy, hogy közben nincs mögötte jelentős és eredeti filozófiai tevékenység idehaza. Éppen ezért a Szemlét is ezen műveltségteremtő eszménye szolgálatába állította és jobbára tartózkodott a fordítások közlésétől.

80 Böhm Károly: A Magyar Philosophiai Szemle eddigi működéséről, in: *Magyar Philosophiai Szemle* 1885, 99–111. o.

81 Böhm és Alexander eltérő kultúrateremtő stratégiájáról lásd Bretter Zoltán: Századvég vagy századelő. Böhm Károly és Alexander Bernát alternatív műveltségeszményei, in: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*, Áron Kiadó, Budapest, 2004, 280–292. o. (Recepció és kreativitás)

82 Valljuk meg, a magyar filozófiai kultúra megszilárdulása azonban mind a Szemle által képviselt fórumjellegét, az autonóm módon művelt filozófiát, mind pedig a Filozófiai Írók Tára által képviselt műfordítói programot, tehát Böhm és Alexander tevékenységét és törekvését együttesen igényli és feltételezi.

Az *Akadémia* támogatásával, Pauer Imre szerkesztésében 1892-ben jelent meg az *Athenaeum* című filozófiai és államtudományi folyóirat első évfolyama. Az *Athenaeum* majd 56 éven át jelent meg, s bár színvonalában, szerkesztési elveiben, az általa képviselt filozófiai eszmék tekintetében nagy eltérések mutatkoznak a különböző évek, évtizedek számai között, mégis mint a legjelentősebb magyar nyelvű bölcséleti periodikát tartjuk számon.⁸³

Kiss János és Palmer Mátyás teológiai tanárok szerkesztésében és kiadásában 1886-ban jelent meg a *Bölcséleti Folyóirat* első száma. Szerkesztési elvei és szellemisége azonban lényegesen különbözik az akkor már létező *Magyar Philosophiai Szemlé*től. A Böhm Károly által irányzatok feletti módon szerkesztett Szemlé-től eltérően a Bölcséleti Folyóirat nagyon határozottan Szent Tamás tanai, illetve a skolasztika felújítása mellé állt. Kiss János Bevezető gondolatok címen terjedelmes előszót írt az első számhoz, amelyben áttekintését adja a kor bölcséleti mozgalmainak. Eszméit Szent Tamás tanaiból vezeti le (Bacon, Descartes, Locke, Spinoza, Kant és Hegel ellenében, akiknek nézeteivel szerinte nincs mit kezdeni), majd ezek alapján kijelöli a Bölcséleti Folyóirat által követett utat, meghatározva annak szellemiségét és szerkesztési elveit. „... oly szakközlönyt kívánunk megindítani, melynek célja a keresztény bölcslelettudomány művelése, szelleme a katolikus egyház ó-kori és középkori nagy

83 Az *Athenaeum* történetét Percz László alaposan feldolgozza és értékeli a *Pozitivizmustól a szellemtörténetig. Athenaeum 1892–1947.* (Budapest, Osiris, 1998.) című munkájában, ezért ezen a helyen nem térünk ki külön a folyóirat értékelésére. Az *Athenaeum* repertóriumát Gulkai Márta állította össze. A 2488 bibliográfiai tételt tartalmazó repertórium az *Athenaeum-tár* című kötetben jelent meg. (Szerkesztette Kőszegi Lajos, Kunszt György, Laczkó Sándor, Veszprém, Comitatus Kiadó, 1998, 705–770. o.)

bölcseledőinek szelleme”, írja bevezető gondolatainak első soraiban, majd néhány oldallal később a következőkkel folytatja: „Nincs tehát egyéb hátra, mint a józan bölcelet fonalát ott, hol erőszakosan megszakított, fölvennünk és továbbfonnunk” s „... arra nagy súlyt fektetünk, hogy minden cikkünk könnyedén érthető nyelven legyen írva”.⁸⁴ Mint a fentiekből kitűnik, túlságosan is markáns irányzatosság jellemzi a lapot. A *Folyóirat* viszonylag népes olvasótáborát és szerzőgárdát tudhatott maga mögött, s képes volt megszólítani a keresztény bölcelet iránt fogékony olvasókat és szerzőket.⁸⁵ Ami viszont szempontunkból fontos, hogy filozófia magyar szaknyelvének ügyét a *Bölceleti Folyóirat* is kiemelt fontosságúnak tekintette, s külön rovatot szentelt *A bölcelet magyar nyelve* címen az ügynek. A rovat elé *Bevezető Közlemény-t* ír Kiss János, amelyben nem túl színvonalas módon, inkább csak általánosságokban mozgó nyelvbölceleti álláspontját is közli. Eszerint a nyelv és az ismeret viszonya közvetlen, nyelv (fogalmak) nélkül sem a megismerés, sem pedig az ismeretek átadása (oktatás) nem lehetséges. Ha egy nép nyelvének gyarló volta nem áll arányban ismereteinek gazdagságával, az nagy akadályát képezi a tudományok művelésének. Így „a bölceleti tudományok művelése közben sem szabad megfeledkeznünk a nyelvről, hanem azon

84 Kiss János: *Bevezető gondolatok. Bölceleti Folyóirat*, 1886, 1., illetve 20. o.

85 A *Bölceleti Folyóirat* 1906-ig, huszonegy évfolyamon át évente átlagosan mintegy 550–750 oldal terjedelemben jelent meg, s összességében 1003 kisebb-nagyobb publikációnak adott helyet oldalain. Lásd: *Bölceleti Folyóirat (1886–1906) repertórium – Magyar Filozófiai Társaság Közleményei (1901–1914) repertórium*. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai 11. A repertóriumokat készítette és a kötetet szerkesztette Laczkó Sándor, Balog Éva. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia Kiadó – SZTE Társadalomelméleti Gyűjtemény, 2009, 122. o.

kell lennünk, hogy a bölcséleti gondolatokat tisztán, világosan, szabatosan, érthetően és kellemesen fejezzük ki. ... Ez indított minket arra, hogy jelen rovatot megnyissuk.” A rovatnak szerinte állandó helyet kell biztosítania a szaknyelv használatával és alakításával, illetve a kifejezések tartalmával és helyesírásukkal kapcsolatos közleményeknek.⁸⁶ Érdeme a lapnak az is, hogy határozottan kiállt a hittudományi főiskolákon a magyar nyelvű filozófiaoktatás mellett. Ezen intézményekben ugyanis még ekkor is vita tárgyát képezte, hogy a filozófiai ismeretek latin, vagy inkább magyar nyelven kerüljenek átadásra.⁸⁷

A bölcséleti műszók alkotásához című írásában Kiss János a *Folyóirat* számára mintegy programszerűen fogalmazza meg nyelvi eszményét, s tisztázni igyekszik azokat az elveket, amelyeket a magyar bölcséleti műszavak teremtése és használata során fontosnak tart. Eszerint a magyar filozófiai szakszókincs megalkotása nem tekinthető sem pusztán bölcséleti, sem pedig nyelvészeti feladatnak. Megkívánja a műszavaktól, hogy a nyelv összes törvényeinek megfelelően legyenek megalkotva, szerinte ragaszkodni kell a már meglévő szakszavakhoz, amelyek legyenek tiszták és világosak. Véleménye szerint vigyázni kell, hogy a fogalmaknak csak egy értelme legyen, s tartózkodni kell az új szavak alkotásától, inkább a meglévő magyar nyelvkincsből kell meríteni és gyökérszavakat kell képzőkkel és ragokkal ellátni. Idegen szavak használatát csak bizonyos körülmények között javasolja,

86 In: *Bölcséleti Folyóirat* 1886, 132–140. o. Ennek megfelelően jelennek meg a rovat keretei közt a szakszavak alkotásával kapcsolatos elméleti írások és szójegyzékek.

87 Kiss János: Mily nyelven adjuk elő a bölcséletet hittani főiskoláinkon, in: *Bölcséleti Folyóirat*, 1886, 345–352. o.

s ezen a téren óvatosságra int. Hozzáteszi ugyan, hogy „... midőn tiszta magyar műszók alkotását kívánom ... nem szándékom, hogy a bölcselettudományt mi magyarok csak magyarul ismerjük. ... a magyar nyelv művelése és tisztántartása éppen nem annyit jelent, hogy más nyelveket nem tanuljunk ... általában kívánatos, hogy tisztán, sértetlenül őrzött magyar nyelvünk mellett más nyelveket is ... ismerjünk ... a bölcselőnél megkívántatik, hogy a műszókat internationalis alakjukban is ismerje”.⁸⁸ A *Folyóirat* által képviselt nyelvi eszmény nem válhatott a magyar bölcséleti szaknyelv megszilárdulását jelentősen befolyásolni képes eszménnyé. A rovat keretei között megjelenő cikkek inkább, ahogyan fogalmazzak, a tőről metszett magyar szavak használatát szorgalmazzák. A *Bölcséleti Folyóirat* majd minden évfolyamában közölt magyar filozófiai terminusok jegyzékei viszont egyengetik az utat egy-egy szakszó megértése, elfogadása és elterjedése előtt.

Noha szerkesztési elveik, színvonaluk, szerzőgárdájuk, filozófiai alapállásuk, irányultságuk és olvasóközönségük tekintetében nagy különbség mutatkozik a *Magyar Philosophiai Szemle*, az *Athenaeum* és a *Bölcséleti Folyóirat* között, szerkesztői céljaik mégis tartalmazznak néhány közös vonást. Mindegyikőjük a magyar nyelvű filozófiai publikációk önálló fóruma, sőt intézménye kíván lenni, támogatni kívánja a hazai filozófiai diskurzusokat, hozzá kíván járulni a filozófiai műveltség terjesztéséhez, s elő kívánja segíteni a filozófia magyar nyelvének ügyét. Az önálló filozófiai folyóiratok megjelenése, illetve a hasábjaikon zajló filozófiai diskurzusok feltétlenül áttörést jelentenek a magyar filozófiai

88 Kiss János: A bölcséleti műszók alkotásához, in: *Bölcséleti Folyóirat*, 1886, 364–369. o.

szaknyelv megerősödése és egy értő olvasóközönség kinevelése, így a filozófiai eszmék és gondolatok hazai elterjedése terén. Közös érdeme a folyóiratoknak, hogy ösztönzőleg hatottak a filozófiai témákban írókra, s nagyban csökkenték a filozófia iránti közönyt és sikeresen terjesztették a filozófiai műveltséget. Megjelenésüknek köszönhetően a századforduló évtizedeiben teljességgel átalakult a hazai filozófiai nyilvánosság szerkezete.

A Filozófiai Írók Tára⁸⁹

Az említett folyóiratok mellett, – sőt talán azok szerepét meghaladóan –, a magyar bölcséleti szaknyelv megteremtése szempontjából a legnagyobb jelentősége az Alexander Bernát és Bánóczi József által szerkesztett *Filozófiai Írók Tára* című könyvsorozatnak van. A Tár a századforduló évtizedeiben az egyik legfontosabb intézményévé vált a kiépülő magyar filozófiai kultúrának.

A sorozat megálmodója Alexander Bernát szerint, aki korának kiemelkedő szervező és intézményteremtő tanár-egyénisége, a filozófia Magyarországon elmaradott diszciplínának számít, nagy eredményeket és egyéniségeket nem mutatott fel, nem intézményesült, nyelve kiforratlan, s szervesen nem illeszkedik a magyar kultúrába. „A philosophia helyzetét hazánkban nem tekintem biztatónak. Hazánk culturáját nagy tradíciók nem kötik a philosophiához, mely

89 A *Filozófiai Írók Tára* sorozat jelentőségéről, többszöri újraindulásáról és értékeléséről lásd Mester Béla tanulmányát: *Filozófiai Írók Tára*, in: Arisztotelész: *Lélekfilozófiai írások. Filozófiai Írók Tára Harmadik Folyam 1.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, III–XXVI. o.

... önálló jelenségre szert tenni nem tudott.”⁹⁰ Alexander egész munkássága az elmaradottság felszámolását célozza. Az akadályozó tényezők közül kettőt említ. A rossz időt és a kedvezőtlen feltételek-et. Utóbbin a személyi és nyelvi feltételek hiányát, illetve a hagyománynélküliséget érti, míg az előbbin azt, hogy „Mióta philosophia van, nem szállott alá oly alacsonyra tekintélye, mint századunk második felében.”⁹¹ A kedvezőtlen feltételeket vizsgálva Alexander a filozofálás infrastruktúráját elemezte. Úgy látta, hogy a hazai filozófusok Európában már elavult spekulatív eszméket képviselnek csupán, ráadásul ezek átadására is képtelenek.

Szánalmas állapotban látta a filozófia magyar nyelvét, amelyet a nyelvújítás egyik korcsajtásaként tételezett. Véleménye szerint a műveltség egy adott foka és a filozófia művelésének egy bizonyos stádiuma között szoros összefüggés mutatkozik. A filozófia által közvetített egyetemes értékekre szerinte szüksége van a magyar kultúrának és művelődésnek, mert gazdagodik és erősödik általuk. Ezért is tartotta olyan fontosnak, hogy megteremtse a filozófiai műveltség megszerzésének a lehetőségeit, intézményt teremtsen és leküzdje a nyelvi, terminológiai korlátokat, amint azt a sorozat első kötetének előszavában kifejti: „Filozófiai irodalmunk fölötte szegény, annak is ami van, nem igen akad közönsége. ... Különben sem képzelhető el, hogy egy népnek ne volna érzéke vagy tehetsége a filozófiához. Hisz az annyit jelentene, hogy e népnek nincs érzéke vagy tehetsége – a gondolkodáshoz. ..., s minden nép mely a tudományok iránt érdeklődik, érdeklődni fog a filozófia iránt is. ... A filozófia nem a kézikönyvek tudománya. Le

90 Alexander Bernát: *A nemzeti szellem a philosophiában*, Budapest, 1893, 1. o.

91 Uo., 2. o.

van az rakva a nagy filozófusok műveiben, ... A műveltség e klasszikusainak iskolájába kell járnia a magyar elmének is. ... A korszakos filozófusok műveit minden nép lefordítja a maga nyelvére, csak a magyar nem. E hiányt fogja pótolni a *Filozófiai Írók Tára*.⁹²

A szűkös intézményes keretek láttán tudatosulni kezdett benne a lehangoló tény, hogy filozófiai publikációk alig jelennek meg magyar nyelven, s a filozófia világirodalmából, a bölcselet klasszikusaitól pedig alig van valami átültetve magyar nyelvre.⁹³ Fellépésükig meglehetősen szegényes volt a hazai fordításirodalom, így az általa és Bánóczi József által jegyzett, s az Akadémia által

92 Alexander Bernát: Előszó, in: Descartes: *Értekezés az értelem helyes használatának módszeréről. Elmélkedések a metafizikáról*, Fordította és magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. (Filozófiai Írók Tára 1.) Budapest, Franklin, 1881, 183. o.

93 Néhány példa arra, hogy a *Magyar Könyvészet 1712–1920*. (Petrik Géza retrospektív bibliográfiája és a pótlások, <http://www.arcanum.hu/oszk>) adatai alapján a 19. század végét megelőzően milyen filozófiai művek magyar nyelvű fordításai léteztek:

Kant Immánuel: *A kedély hatalmáról, miszerint a pusztá feltett szándék által uralkodhatni a kóros érzelmeken*, Kiadta Hufeland K. V. Ford. Szabó Antal, Pest, 1864. /Átdolgozta Krieglér M. Pécs, 1875.

Kant Immánuel paedagogiája, vagy nevelésről írott könyve, melyet németül kiadott Rink Fr. T. Magyarra ford. Mándy Péter, Pest, 1868.

Mill János Stuart: *A deductiv és inductiv logika rendszere, mint a megismerés elveinek és a tudományos kutatás módszerének előadása*, Ford. Szász Bél. Budapest, 1877, Franklin-társ.

Mill János Stuart: *A nő*, Ford. Egei F. Budapest, 1876.

Mill János Stuart: *A szabadságról*, Angolból ford. és az előszót írta Kállai Béni Budapest, 1878.

John Stuart Mill tehát bizonyos értelemben kivételnek számít. Az akkoriban Magyarországon nagyon népszerű kortárs szerző jelentősebb művei magyar nyelvű fordításban is megjelentek.

támogatott *Filozófiai Írók Tára*⁹⁴ jelentette ezen a téren a korszakfordulót. Mint a sorozat első kötetének előszavában írja, „Nincsen hathatósabb módja a filozófiai műveltség terjesztésének, mint ha a filozófia remekíróival, ... ismertetjük meg a tanulókat”.⁹⁵

A könyvsorozat létrehozásának eredeti célja, hogy a klasszikus filozófiai irodalom magyar nyelvű fordításköteteivel terjessze a filozófiai műveltséget, pótolja az óriási szöveghiányt, s ezáltal szaknyelvet és terminológiát teremtsen, elősegítve a magyar filozófiai kultúra megszilárdulását. Alexander véleménye szerint a magyar bölcséleti szakszókincs a legkevésbé sem forrott ki, nincs letisztult terminológiája, maga a nyelv fejletlen, s minden gazdagsága ellenére szokatlanok számára a filozófiai fordulatok. Ezért gondolták úgy szerkesztőtársával, Bánóczy Józseffel, hogy a magyar filozófiai kultúra ügyét, a magyar filozófiai nyelv fejlődését leginkább az segítheti, ha klasszikus filozófiai műveket fordítanak magyar nyelvre. Mivel felfogásuk szerint a jelentős bölcselők művei az emberiség közkincsét képezik, ezért sajnálatosnak tartják, hogy magyar nyelvű fordításaik még nem készültek el, hiszen, mint mondják, amelyik nemzeti kultúra nem

94 A sorozatban jelent meg többek közt Platón, Arisztotelész, Descartes, Spinóza, Kant, Schopenhauer és Nietzsche egy-egy művének első és teljes magyar nyelvű fordítása. Alexander és Bánóczy mellett, hogy gondozták és kiadták a köteteket, fordítókként is jelentőset alkottak. Ők fordították Descartes, Kant és Schopenhauer egy-egy művét. A sorozat köteteinek majd mindegyike több kiadást is megélt.

95 *Descartes: Értekezés az értelem helyes használatának módszeréről. Elmélkedések a metafizikáról*, Fordította és magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. (Filozófiai Írók Tára 1.) Budapest, Franklin, 1881, VII. o.

merít belőlük, az önmagát károsítja meg. Az egyetemes filozófiai kultúrához való kapcsolódás egyik legalapvetőbb feltételét abban látták, hogy a bölcselet klasszikusainak gondolatai a hazai olvasóközönség előtt ismertek legyenek. Ezért tartották fontos feladatuknak, hogy klasszikus filozófiai művek magyar nyelvű fordítását elkészítsék, elkészíttessék, s ezeket – megfelelő szövegmagyarázatokkal ellátva – megjelentessék.⁹⁶

„A műszavak dolgában éppenséggel nem voltunk megakadva, mert Descartes is csak a köznyelv szavaival él, mesterkél, méltóságos hangzású, s homályos értelmű műszókra nincs szüksége. A ki nyelvünket azzal vádolja, hogy ily filozófiai elmélkedések kifejezésére nem alkalmas, az rágalmazza, de nem ismeri. Sehol se éreztük nyelvünket nyúgnak, vagy alkalmatlan gátnak.” – írja Alexander 1880 decemberében, a sorozat első kötetének előszavában.⁹⁷ Megállapításával nem mond ellent önmagának. A magyar filozófiai szaknyelvet valóban kiforratlannak tartja, ugyanakkor a magyar nyelv szókészletét alkalmasnak tekinti a filozófiai gondolatok kifejezésére, illetve arra, hogy gazdagságára alapozva filozófiai művek szisztematikus fordításának programjába lehessen kezdeni. A művek lefordítása

96 Alexander Bernát kultúrateremtő törekvéseinek mögöttes motívumaként Descartes filozófiával kapcsolatos nézetei fedezhetőek fel. „...e filozófia ... kiterjed mindenre, amit az emberi szellem tudhat, azt kell hinnünk, hogy egyedül ő különböztet meg bennünket a vadabb és barbárabb emberektől, s minden nemzet annál civilizáltabb és műveltebb, minnél jobban filozofálnak benne az emberek, és így a legnagyobb jó, ami egy államban lehetséges, ha igazi filozófusai vannak...” Descartes levél-előszava *A filozófia alapelvei* című műve francia kiadásához. Ford. Dékány András, in: *Pompeji* VI. 1995, 2., 93–94. o.

97 *Filozófiai Írók Tára* 1., VI. o.

pedig – vélelmezi – nyelvet, terminológiát teremt, így a magyar filozófiai szaknyelv létrejöttét, kiforrását szolgálja. S mert *Descartes*⁹⁸ művét látják olyannak, mint amelyet a köznyelvre alapozva leginkább vissza lehet adni, az ő művének fordításával kezdik vállalkozásukat.

„Midőn tíz évvel ezelőtt a Tárt megindítottuk, abból a szempontból indultunk ki, hogy az összes tudományok között Magyarországon a legelhanyagoltabb a filozófia. ... Kitaláltak ugyan egy tetszetős elméletet ennek magyarázó igazolására, azt, hogy a magyarnak nincs érzéke az abstrakciók, a ködös általánosságok iránt, hogy a magyar szellem a konkrétat, a valót szereti. ... Mi ebbeli hátramaradottságunkat inkább abból magyarázzuk, hogy a magyar szellemi élet, melynek a filozófiai gondolkodás a legkésőbb érő gyümölcse szokott lenni, általában későn fejlődött, s hogy nem voltak e téren igazi mestereink. ... A Filozófiai Írók Tára sikere nagyobb volt, mint reméltük.”⁹⁹ Mint Alexander a sorozat 9. kötetének Bevezetésében írja, a *Tár* sikerét abban látja, hogy csakis klasszikusnak számító értékes műveket adtak ki, és sikerült átlépniük a nyelvi korlátokat. Szerkesztői céljaik teljesülni látszanak, a *Tár* bővítette a magyar nyelvű filozófiai szövegkincset, alakította a magyar bölcséleti nyelvet. Alexandert meglelégedéssel tölti el az is, hogy a sorozat köteteit az olvasóközönség örömmel fogadta, bizonyítékaként annak, hogy az idegen nyelveket nem ismerő olvasók sem közönyösek a filozófia iránt.

98 1906-ban újra kiadják a sorozat első kötetét. A második kiadás előszavában *Alexander* már a magyar filozófiai irodalom fellendüléséről ír, s örömmel észrevételezi, hogy a *Filozófiai Írók Tára* sikere bizonyítja, a magyar szellem nem idegenkedik a filozófiától.

99 Kant: *Tiszta ész kritikája* Fordította és magyarázatokkal ellátta *Alexander Bernát* és *Bánóczi József* (*Filozófiai Írók Tára* 9.), Budapest, Franklin, 1891, V–VI. o.

A szerkesztők tíz évvel a sorozat indítását követően elérkezettnek látták az időt, hogy Kant főművét is kiadják magyar fordításban. Amint azt Alexander említi, „a műnek ma is domináló helyzete van a filozófiai irodalomban, ...serkentő hatással van mindenkire. ... Mondhatni ugyan, hogy e hatás biztosabban következik be, ha a művet eredetiben olvassuk, ... Ez az ellenvetés ...az egész Tár ellen fordul, ...a német nyelv ismerete tanulóink körében koránt sem oly elterjedt, ... De e gyakorlati argumentumnál súlyosabbnak ítéljük a nemzeti irodalom követeléseiből merített okokat. ...Az ily fordítások ... bővítik a nyelvet, növelik annak birtokát, hajlékonyabbá teszik, új munkára képesítik, gazdagítják gondolataink kincsesházát.”¹⁰⁰ Alexander és Bánóczi eme meggyőző érvekkel támasztja alá a mű fordításának, sőt egyáltalában véve a klasszikus művek magyar nyelvű fordításának értelmét. Majd a következőkkel folytatják: „... még nincsen megállapodott magyar filozófiai nyelvünk. Nincsenek egységesen használt mesterszavaink, nincs teljesen kiképzett terminológiánk, ... nyelvünk nem szokta meg a filozófiai gondolat súlyát. Ez természetesen nem annyit tesz, hogy nyelvünkön nem lehet filozofálni, ... Ellenkezőleg, ... munka közben előtünk rejtve volt kincsére és képességeire akadtunk nyelvünknek. De hiányzik ... megszokott fordulatoknak ama serege, melyeket se fordítónak nem kell keresnie, se olvasónak nem kell külön figyelemmel kísérnie. ... Egy gazdag filozófiai irodalom megad a nyelvnek rendkívül sok vonatkozást és árnyalatot, ... A magyar nyelv e tekintetben még nem fejthette ki egészen a benne rejlő nagy gazdagságot. Használatlanul rejtőznek benne kincsek, ... Azon voltunk, hogy a

100 Uo., VII. o.

meglevőt felhasználjuk, s a filozófiai nyelvet ne távolítsuk el gazdag általános irodalmi nyelvünktől.” Eme levezetésből kitapinthatjuk a fordítók magyar nyelvről vallott nézeteit, majd pedig nyomon követhetjük az általuk alkalmazott fordítói módszert. „A terminológiára nézve azt az eljárást követtük, hogy az idegen mesterszót, ha megfelelő magyar nem kínálkozott, megtartottuk, ha idegen szó helyébe pedig új alkotású vagy használatú magyar szót tehattünk, akkor azt az idegennel felváltva használtuk, hogy így mintegy bevezessük, megszokottá tegyük...”¹⁰¹

A magyar filozófiai szaknyelv megszilárdulása szempontjából nagy jelentősége van ezen eljárásnak. Hazai filozófusaink ugyan a kezdetektől feladatuknak tekintették a magyar nyelvű fogalomalkotás mellett a terminusok értelmének elmagyarázását és megszoktatását, de hiányzott részükről a következetesség. Alexander és Bánóczi viszont már önmaguktól és munkatársaiktól is elvárták a következetes terminushasználatot és fogalomalkotást. Véleményük szerint a filozófus feladata a fogalmak következetes bevezetése, a terminusok alkotása, értelmük elmagyarázása, megszoktatása és beiktatása. A szerkesztők ezt a feladatot hajtották végre a *Tár* keretei között. Azzal, hogy bizonyos idegen terminusokat, amelyeknek nem kínálkozott megfelelő magyar kifejezése, idegen nyelvi alakjukban hagyták és használták, illetve bizonyos terminusokat hol magyarul, hol pedig idegen nyelven közöltek, mintát szolgáltattak. A vegyes fogalomhasználat mintáját, amely szerint vannak/lesznek szakszavak, amelyeket idegen nyelvi alakjukban, míg vannak/lesznek olyanok, amelyeket magyar

101 Uo., IX. o.

nyelvi alakjukban ismerünk és használunk. Nagyrészt a *Tár*nak köszönhetően ez a gyakorlat (minta) honosodott meg a magyar filozófiai szaknyelv létrehozásának folyamatában.

A könyvsorozatnak 1881 és 1919 között összesen 29 kötete jelent meg. Majd ezt követően 1925 és 1927 között (ugyancsak Alexander és Bánóczi szerkesztésében) újabb 6 kötet került kiadásra.¹⁰² A sorozat keretei között a filozófia klasszikusainak (Platón, Arisztotelész, Morus, Bruno, Descartes, Hume, Pascal, Kant, Spinoza, Leibniz, Berkeley, Diderot) művei éppúgy napvilágot láttak, mint az akkor még csak filozófiai félmúlt (Schopenhauer, Nietzsche, Bergson) klasszikus szövegei, vagy éppen magyar szerzők (Erdélyi János, Alexander Bernát, Sebestyén Károly) kötetei, illetve Schwengler Albert filozófiatörténeti műve.

A *Filozófiai Írók Tára* intézményes és nyelvi jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A filozófia iránti igényt teremtett és elégített ki, olvasóközönséget nevelt, filozófiai műveltséget terjesztett, emellett kialakított egy színvonalas fordítói kultúrát. Alexander és Bánóczi tevékenységének köszönhetően a szélesebb hazai nyilvánosság először juthatott hozzá szisztematikus módon klasszikus filozófiai szövegek magyar nyelvű fordításköteteihez, így azok hatása túlterjed a klasszikus műveket eredeti nyelven is olvasni képes érdeklődők körén, a filozófiai műveltséggel rendelkezők szűk rétegén. Az egységesülő magyar filozófiai szaknyelv megszilárdulásában a

102 A sorozat keretei között megjelent 35 kötet pontos bibliográfiai adatait is tartalmazza a Mester Béla által összeállított lista. Mester Béla: *Filozófiai Írók Tára*, in: Arisztotelész: *Lélekfilozófiai írások*, Filozófiai Írók Tára Harmadik Folyam 1., Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, III–XXVI. o.

sorozat által teremtett fordítói kultúrának és gyakorlatnak – máig meghatározó módszerének – kiemelkedően nagy szerepe volt.

A magyar mint bölcsészeti nyelv ürügyén II.

Mint láthattuk, a magyar filozófiai szaknyelv és intézményi struktúra megszilárdulását elősegítő lap- és könyvkiadás terén döntő változásoknak lehetünk tanúi a 19–20. század fordulójának évtizedeiben.¹⁰³ Látható az is, hogy a filozófiai folyóiratokban közölt könyvjegyzékek évről évre több magyar nyelvű filozófiai mű megjelenéséről számolnak be. Beérni látszik tehát egy folyamat. Ezen listák alapján úgy tűnik, egyre több kiadó publikált filozófiai műveket, amelyek azután – vélhetően – egyre népesebb olvasótáborhoz jutottak el. Ám összefoglaló, a megjelent filozófiai szakirodalmat feldolgozó, így az áttekintés megkönnyítő bibliográfiával sokáig nem találkozunk. Ennek megfelelően nincs könnyű helyzetben az, aki tájékozódni szeretne a magyar nyelven megjelent filozófiai szakirodalomban. Néhány kivételtől eltekintve alig találunk megbízható szakirodalmi forrást, illetve bibliográfiát. Bár a magyar nyelvű filozófiai irodalom egységes bibliográfiájának összeállításáról a 19. század közepétől

103 A századfordulót követően már évente 40–60 filozófiai könyv látott napvilágot. Filozófiai könyvek jelentek meg például a *Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára*, az *MTA Filozófiai Könyvtára*, a *Magyar Könyvtár*, a *Modern Könyvtár*, a *Szent István Könyvek*, a *Világkönyvtár*, a *Modern Könyvtár*, a *Társadalomtudományi Könyvtár*, a *Kétnyelvű Könyvtár*, a *Jeles Írók Tára*, az *Olcsó Könyvtár* című könyvsorozatok jóvoltából.

folyamatosan értekeztek a magyar filozófusok, mégis csak kevés eredményről számolhatunk be.¹⁰⁴

Látni való, hogy a filozófiai élet infrastruktúrájának létrejötte, vagyis a magyar filozófiai szaknyelv és intézményrendszer megszilárdulása azért szükséges, mert ez biztosítja a közegét annak, hogy a filozófus, a mű (gondolat) és az érdeklődő olvasóközönség mint befogadó kapcsolatra léphessen. S ha a szaknyelv és intézményrendszer

104 A 19. század nyolcvanas éveitől megjelenő magyar filozófiai lapok mindig fontos feladatuknak tekintették, hogy tájékoztatásnak a magyar nyelvű filozófiai publikációkról. Ezek a listák azonban sokáig szinte csak a könyvészeti adatokat tartalmazták, a különböző folyóiratokban megjelenő filozófiai publikációk adatait nem. Néhány jelentősebb szakbibliográfiai próbálkozással azonban mégis számolhatunk.

Magyar Philosophiai bibliográfia címmel Enyvvári Jenő elkészítette és az *Athenaeum* 1914–1917-es évfolyamaiban közölte az 1910. és 1915. között megjelent magyar nyelvű filozófiai publikációk adatait. A bibliográfia a könyvészet mellett a folyóiratcikkek, disszertációk és középiskolai értesítők adatait is tartalmazza.

Az első olyan filozófiai bibliográfia, amely egy egész korszak teljes anyagának közlésére vállalkozik, M. Buday Júlia összeállításában jelent meg 1929-ben, *A Magyar Filozófiai irodalom bibliográfiája 1901–1925.* címmel. A hiánypótlásra vállalkozó bibliográfia a napilapokban közölt publikációk kivételével, minden önállóan megjelent vagy folyóiratok hasábjain publikált filozófiai írásmű adatait tartalmazza. Buday 106 folyóiratot dolgozott fel, és összesen 5579 címadatot rögzített. A kötetben az általános művektől a filozófia részdiszciplínáin át tematikus és szerzői betűrendben találhatóak meg a bibliográfiai adatok. Ám Buday dicséretes igyekezte ellenére is hiányos maradt a jegyzék.

A magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisában sok olyan filozófiai bibliográfia adatai is rögzítésre kerültek, amelyek egy-egy életműre, részdiszciplínára, korszakra vagy problémakörre vonatkoznak. Az adatbázis 1881-től kezdődően rögzíti a filozófiai publikációk bibliográfiai adatait: <http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/human/philobibl>

A DOLOG ÉS A SZÓ

működik, a szerző, a mű és az olvasó találkozik, akkor van/lehet fejlett filozófiai élet.

A filozófia hazai művelőinek a magyar filozófiai szaknyelv (és kultúra) megteremtését célzó, egymástól sokban eltérő, ugyanakkor egymással mégis összefüggést mutató törekvései mögött alapvetően az a szándék húzódott meg, hogy a filozófiai eszmék befogadása és beiktatása, ezzel együtt a filozófia színvonalas hazai művelése megtörténhessen. A nemzeti műveltség fejlődéséhez járulhat hozzá a filozófia, amennyiben érthető magyar nyelven történik művelése – vélték korabeli filozófusaink. Elsősorban a nemzeti kultúra gazdagítása, az elmaradottság leküzdése, illetve egy sikeres társadalmi modernizáció miatt látták szükségesnek a filozófiai eszmék és gondolatok átvételét és beiktatását, egy szerveesebb filozófiai, kulturális közeg megteremtését, ennek megfelelően a magyar nyelvet akarták alkalmassá tenni filozófiai gondolatok megfogalmazására, nagy bölcséleti rendszerek közvetítésére, befogadására és megértésére, s igyekeztek megteremteni az ehhez szükséges intézményi struktúrát. Bár a filozófiai eszmék és gondolatok honosításával kapcsolatos viták és problémák végigkísérték a filozófia magyar(országi) művelésének történetét, a magyar bölcséleti hagyomány szereplői között összhang látszik kirajzolódni abban a tekintetben, hogy a 'bölcsesség szeretésének tudományát' azért kell nemzeti nyelven művelni, mert ezzel is a nemzetet, a nemzeti kultúrát kell szolgálni és építeni. Azonban az a szándék, hogy a filozófiát a nemzet szolgálatába kell állítani, nem feltétlenül jelentette azt, hogy nyelve mellett tartalmában is sajátosan magyar bölcséletet kell létrehozni, még ha voltak is erre irányuló próbálkozások.

Összességében elmondhatjuk, hogy egy szerveesebb filozófiai kultúra körvonalai alakultak ki, illetve egységesülő

és alkalmazható (így a szélesebb közönség számára is érthető és használható) magyar filozófia szaknyelv jött létre, s ennek intézményes feltételei teremtdtek meg a 19–20. század fordulójának évtizedeiben. A magyar bölcseleti hagyomány legfontosabb szereplői a filozófia magyar műnyelvének megteremtése során a kezdetektől fontos feladatuknak tekintették, hogy leírják a terminusok értelmét, megértessék tartalmukat, s ezáltal segítsék elő a magyar nyelvi/kulturális közegbe történő beilleszkedésüket. A magyar filozófiai szaknyelv használata és alakítása terén ebben az időszakban kristályosodott ki az a máig érvényben lévő fordítói, terminusalkotói gyakorlat, amely szerint alapvető filozófiai fogalmak nemzetközileg használt alakjukban maradnak meg, s lesznek megtöltve magyar nyelven is érthető tartalommal. Vagyis a legtöbb esetben nem lesznek lefordítva magyar nyelvre, hanem internacionális alakjukban és tartalmukkal gazdagítják a magyar (filozófiai szak)nyelvet.¹⁰⁵ Vannak, lesznek viszont olyan szakszavaink, amelyek amellet, hogy magyar nyelven is érthető és kifejezhető tartalommal rendelkeznek, magyar alakkal is fel lettek ruházva, illetve magyar szóval lettek helyettesítve.¹⁰⁶ Mindkettő használata, alkalmazása jellemzőjévé vált a magyar filozófia szakszókincsnek. Eme gyakorlat kialakulásához azonban szükséges volt a filozófia professzionális művelőinek megjelenésére, kiforrott filozófiai fordításkultúrára és egy filozófiailag iskolázott (olvasó)közönség kialakulására – összességében a filozófia hazai infrastruktúrájának megszilárdulására. Az ebben – a magyar filozófiai szaknyelv és intézményrendszer megszilárdulásában – rejlő lehetőséget kapta örökül az utókor.

105 Példa erre a metafizika, logosz és a szubsztancia szakszavak.

106 Ennek példája az ok, az igazság és az alap szakszavak.

ERDÉLYI JÁNOS ÉS A NEMZETI FILOZÓFIA ESZMÉJE¹

Az Erdélyi–Szontagh-vita

*„Mert idehaza a gondolat művelésének tudománya alig volt egyéb,
mint a külföldről való betelepítése az időnként
feltűnt újabb-újabb mozzanatoknak,...*

*Nekem ez ellen semmi kifogásom:
jőjön az ismeret akárhonnán,
csak jőjön.”*

Erdélyi János

Erdélyi János bölcséleti teljesítményének leegyszerűsített képe úgy él az utókor szakmai köztudatában, mint aki lezárta a Hegel-pört, s megsemmisítő bírálattal illette az ún. egyezményes filozófia képviselői által felvetett nemzeti filozófia koncepcióját, illetve aki mintegy átfestette, áthangszerelte a problémát. Ez a leegyszerűsített kép minden bizonnyal némi korrekcióra szorul, amennyiben sok igazságtalanságot is tartalmaz az 'egyezményeseknek' tulajdonított nemzeti filozófia tárgykörében.

1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: Erdélyi János és a „nemzeti filozófia” eszméje, in: Füzi László, Lengyel András (szerk.): *ILIA Írások 70. születésnapjára*, Bába Kiadó, Szeged, 2004, 213–219. o.

Az itt közölt szöveg első változata a Bibó István Szellemi Műhely által rendezett műhelyvita keretei között keletkezett 2004 tavaszán. A műhelyvita szervezői Percz László: *Nemzeti filozófia: saját vagy idegen? Erdélyi János és a magyar filozófia gondolata* című tanulmányának opponálására kérték fel a szerzőt.

Mint ismeretes, a magyar filozófiai szaknyelv és intézményrendszer (a magyar filozófiai tudományosság) három szakaszban alakult ki.

Korai szakasz: 17. század közepe.

A nyitás korszaka: 18. század vége, 19. század első fele.

A megszilárdulás időszaka: 19–20. század fordulójának évtizedei.

A nyitás korszakának végén, a 19. század középső harmadában zajló Hegel-vita² során születnek először válaszok a nemzeti filozófia mibenlétével, lehetséges, avagy lehetetlen voltával kapcsolatban. A vitában az egyik oldalon az ún. egyezményes filozófia³ képviselői, Hetényi János és Szontagh Gusztáv állnak, míg a másik oldalon Hegel elkötelezett magyar híve, Erdélyi János. A vita általunk érintett két alapidokumentuma Szontagh

-
- 2 Hegel filozófiája a 19. század középső harmadában nagy hatással volt Magyarországon, s ennek nyomán filozófiai jellegű problémák először hatottak a magyar szellemi élet szélesebb rétegeiben. A Hegel-pör vitái alapvetően arról szólnak, hogy a különböző gondolatok mennyire állíthatóak a nemzeti reformtörekvések szolgálatába. Hegel magyar követői (Tarczy Lajos, Taubner Károly, Warga János és Erdélyi János) a társadalom fejlődését hegeli alapokon képzelték el, s Hegel filozófiájára támaszkodva igyekeztek a magyar filozófiai megújulás alapjait lerakni. Ezzel azonban kiváltották az ún. egyezményes filozófia képviselőinek bírálatát.
 - 3 Az egyezményes filozófia álláspontját képviselő Szontagh szerint nem szabad az önálló magyar filozófiát csupán egy filozófus eszméihez kötni. Mint mondja, át kell nézni a filozófia egész történetét, s józan kritikával egyezségre jutva kell kiválasztani, illetve megalkotni a „tárgyra ugyan nem, de szellemre s előadásra a többi művelt nemzetekéitől különböző” (*Propylaeumok a...* 280. o.), magyar szellemű, magyar sajátosságokhoz leginkább igazodó bölcséleti teljesítményt. A filozófiát a magyar társada-

Propylaeumok a magyar philosophiához, illetve Erdélyi A hazai bölcsészet jelene című műve.⁴

Erdélyi nagyrészt Szontagh nézeteinek bírálata során identifikálja önmaga bölcséleti nézeteit a nemzeti filozófia mibenlétével kapcsolatban. Mind Szontagh, mind pedig Erdélyi egy meghatározott nemzetkarakter és nemzeti gondolkodásmód tételezéséből indul ki, ugyanakkor teljességgel más alapokon jutnak el a nemzeti filozófia eszméjéig, illetve másként viszonyulnak hozzá. Az alapvetően Erdélyi Szontagh-kritikájából táplálkozó, leegyszerűsített megközelítés szerint míg Szontaghra a sajátképpen, autochton, idegen hatásokat (receptiót) elutasító, elzárkózó, kizárólagosságigényt felmutató, praxisorientált, vagyis a filozófiától gyakorlati hasznot remélő, közérthetőségre törekvő, nyelvében és tartalmában par excellence nemzeti filozófia eszméje a jellemző,

lom és kultúra szükségleteihez kívánja igazítani, s mint nemzeti filozófiát, vagyis mint nemzeti alapokon nyugvó tudományt művelnék. Az 'egyezményesek' valójában nem képeznek szigorú értelemben vett filozófiai iskolát, pusztán tételeik és problémáik laza közössége (egyezsége) köti őket össze. A nemzeti és filozófiai elmaradottság tudata, a polgári nemzetfejlődés hiánya, illetve igénye rendeli őket egymás mellé, mert – mint állítják – a filozófia és a polgári nemzet szoros kapcsolatban állnak egymással. A filozófia művelése és a nemzetfejlődés szerintük kölcsönösen feltételezik egymást, s a filozófiának nagy szerepe van a polgári nemzet létrehozásában, ugyanakkor a filozófia fejlettsége is függ a polgárosodás fokától. A polgári nemzet létrehozásához azonban szerintük önálló magyar filozófiára van szükség, amely immáron nem pusztán utánoz, hanem nyelvében és tartalmában is sajátosan magyar.

4 Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*, Buda, 1839, 291. o.

Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene*, Sárospatak, 1857, in: *Erdélyi János válogatott művei*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 775–826. o.

addig Erdélyit ezzel ellenkező módon az idegen hatásokkal szembeni nyitottság, a más filozófiai álláspontok iránt tanúsított tolerancia, a pluralitás, a recepciós igények megjelenítése, a filozófia egyetemesség-igényének a bejelentése és popularitásának elvetése, teoretikus voltának tételezése és közvetlen gyakorlati hasznosságának tagadása, – végső soron a hegeli filozófia és a nemzeti filozófia megfeleltetése jellemzi.

Nos, valóban ennyire, szinte képletszerűen leegyszerűsítve szembe lehet állítani Szontagh és Erdélyi fel fogását? Véleményünk szerint ezek a különbségek és szembeállítások némely esetben kissé túlzóak, sőt igazságtalanok. Erdélyi munkája alapvetően egy Szontagh-ellenes vitairatként értelmezhető. Művében az 'egyezményes' álláspont bírálata, vagyis Szontagh-kritikája során – némiképp valóban igaztalanul – többet tulajdonít Szontaghnak, mint ami annak bírált fejtegetéseiből kiolvasható. Ugyanakkor Szontagh és Erdélyi között több a közös vonás, mint azt ők gondolták, amennyiben végső soron ugyanazon – a nemzeti filozófia mibenlétéről folytatott – diskurzus szereplői mindketten.⁵ A felvett ellentétek közül alkalmasint két területet emelünk ki. Nevezetesen a nemzeti vagy univerzális (kizárólagos

5 Mindez részünkről korántsem Szontagh álláspontjának a rehabilitációját jelenti, pusztán arra szeretnénk rávilágítani, hogy ne tulajdonítsunk neki többet, mint ami megilleti. Nem kívánjuk ezzel megkérdőjelezni azt a tényt sem, hogy az 1850-es évek végén éppen Erdélyi érveinek súlya alatt roppan össze az egyezményes filozófia, minek következtében gondolati hozadékuk szinte nyomtalanul tűnik el. A nemzeti filozófia eszméje viszont sokszor, sokféle módon és formában bukkan fel a következő száz évben.

A DOLOG ÉS A SZÓ

vagy plurális), illetve recepcióellenesség vagy nyitottság problémáját.

* * *

Erdélyi jó hegelianus (no persze akkor, amikor Európában már szinte senki se az), s a filozófia pluralitásának (és univerzalitásának) eszméjét természetesen tőle veszi. Hegel az *Előadások a filozófia történetéről* című műve bevezetésében a következőket írja: „Meg kell értenünk azt, hogy a sok filozófiának ez a változatossága nemcsak nincs kárára magának a filozófiának, hanem hogy a filozófia tudományának exisztenciájához éppenséggel szükséges és szükséges volt, a filozófia lényegéhez tartozik. ... A filozófia univerzalitása ennek nem szenved kárát.” Erdélyi Hegel gondolataiból levont, s az ‘egyezményesek’ álláspontjával szemben megfogalmazott következtetése, hogy a filozófia amellett, hogy plurális, az univerzalitás szintjén áll, s kiváltképp nem lehet egy nemzet kizárólagos szükségleteihez igazítani. Mint mondja: „Az egyetemes igazság, a lényeges tartalom egy és ugyanazon minden egyénben, nemzetben, s ez világfilozófiai is. A bölcsészet, mint egyetemes igazságok tudománya a tiszta gondolattal foglalkozik, melyeket az egy és oszthatatlan ész nevében a föld népei ... egyformán fogadnak el.”⁶ Mindez azonban nem jelenti részéről a nemzeti meggondolások teljes lehetetlenségét, hanem mindössze azt, hogy a nemzeti jelleg háttérbe szorul a filozófiában, ahogy közelítünk az univerzális kérdések felé. Felfogása szerint létezik nemzeti

6 Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene. Sárospatak, 1857, in: *Erdélyi János válogatott művei*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 780., ill. 796. o.

költészet, nemzeti irodalom és nemzeti nyelv, de nem lehetséges kizárólagosan nemzeti alapokon művelt filozófia. Az igazság független a nemzeti különbözőségektől, mert egyetemes, ezért nem kritériuma a nemzetisége.

Erdélyi ezen megállapításai vajon illenek-e teljes egészében Szontagh nemzeti filozófiájának szemléletére? Felfoghatóak-e annak tagadásaként, mintha Szontagh mindennek épp az ellenkezőjét állítaná? Szontagh szerint „A philosophiában elvkülönbség uralkodván ... nem csak egy s ugyanazon philosophia nem létezik, hanem minden művelt nemzet ... különbözővel bír. Nem elég azonban a philosophiát pusztán megismertetni s honosítani, hanem azt végre önállóan tovább is kell művelni, és pedig összeköttetésben a világ philosophiájával, mert a tudományok haladása nem egyes emberek vagy nemzetek dolga, hanem az egész emberiségé összevéve.”⁷ A filozófiát Szontagh tehát a nemzet szükségleteihez igazítaná, mert mint írja, mi máshoz is lehetne, ha minden nép ezt teszi. A polgári nemzet létrehozásában a filozófia eszközzelleggel segédkezhet, s a bölcsélet így mint nemzetépítő tudomány jelenik meg számára. A „sajátlag hazánk ege alatt kifejlődött filozófia” ennek kifejeződése lenne csupán, mert aligha olvasható ki Szontagh *Propylaeum*ának sorából az abszolút értelemben vett nemzeti kizárólagosság, a filozófia pluralitásának és egyetemességének elvetése. Még akkor sem, ha a filozófia nála nem csak intézményi (önálló kultúrterület), hanem tartalmi értelemben is igazodna bizonyos magyar sajátságokhoz. A nemzeti filozófia a magyar gondolkodásnak, észjárásnak megfelelő bölcséletet jelent, ám paradox módon mindebből mégse

7 Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*, Buda, 1839, 13–14, ill. 15–16. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

következik a filozófia univerzalitásának elvetése. Annak feltételezése viszont igen, hogy a világfilozófia mellett van nemzeti filozófia is, s e kettőnek eltérő a tematikája. A filozófia univerzalitása és nemzetisége Szontagh érvei szerint nem zárják ki egymást.⁸

Ami pedig a másik ellentétpárt (ellenképletet), a recepcióellenesség versus nyitottság problémát illeti: való igaz, hogy Szontagh nemzeti filozófiája az idegen befolyásokkal szembeni védekezés alapállásából fogalmazódik meg, s annak vágya hatja át, hogy ne pusztán utánczást és átvételt jelentsen a filozófia magyarországi művelése. A következőket fogalmazta meg ennek kapcsán: „A compilatio örökké csak azt másolja s ismétli, mi már a világliteratúrában létezik: Általa tehát a világ végeig semmiféle tudományt elébb nem lehet vinni. Ha tehát philosophiai literatúránkban haladni és saját philosophiához jutni akarunk ... önálló philosophiára kell emelkednünk.” „Ki tudományi pályán hazájának használni akar, egy részről a tudománya álláspontját a világliteratúrában kell ismernie, másról nemzeti literatúrájának körülményeit és szükségzeit, mert munkásságának feladata nem más, mint népe műveltségi szükségzeinek, a tudomány elért fokában lehetőségileg mért kielégítése.”⁹

Véleményünk szerint – Erdélyi álláspontjával ellentétben – Szontagh nem volt a szó abszolút értelmében

8 Más kérdés, hogy az 1855-ben megjelent *A magyar egyezményes filozófia ügye, rendszere, módszere és eredményei* című művében már azt állítja, hogy minden egészséges filozófia valójában nemzeti filozófia, a magyar filozófia pedig nem lehet más, csakis az egyezményes filozófia.

9 Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*, Buda, 1839, 279., ill. 11. o.

receptióellenes, viszont nagyon is az volt, ha a problémát kizárólag a túlzott német (berlinista) hatásra, illetve Hegelre vonatkoztatjuk. Szontagh elzárkózóbb ugyan, mint Erdélyi, aki – Hegelt akarván érvényre juttatni – határozottan a recepció mellett foglal állást,¹⁰ de részéről nem jelenti mindez a recepció teljes elutasítását. A recepció Szontaghnál nem kivétel (mint azt Erdélyi sugalmazni próbálja), igaz, nem is főszabály. A hangsúly Hegel-ellenességén van inkább, s ez a fő különbség köztük, nem pedig a recepció általános értelemben vett képletszerű elutasítása vagy igenlése.

Szontagh nyilvánvalóan arra a problémára reflektál, hogy Magyarországon nincs autonóm filozófiai közeg, a filozófia nem önálló kultúrterület, s korábban csak és kizárólag recepciós szinten jelent meg, márpedig önálló kultúrszférává válását kívánatosnak tartaná, s azt, mint írja, a pusztá kompiláció nem segíti elő. A reflektálatlan másolást, az egyoldalúságokat utasítja el, s nem magát a recepciót. (Például többször hivatkozik arra, hogy vitapartnerei nem eléggé tájékozottak a filozófia világirodalmában.) Igénybejelentése azonban talán kissé falsra sikeredett. Sokszor szerencsétlen megfogalmazásai és félreérthetősége (dilettantizmusa?) alapot adnak a bírálatra.

Ugyanakkor Erdélyi úgy vitázik Szontagh nézeteivel, hogy sok esetben maga sem mentes attól, amit neki tulajdonít. A filozófia egyetemessége nevében eltúlozza azt, amit Szontagh közölni kíván. Erdélyi – miközben élesen

10 „Mert idehaza a gondolat művelésének tudománya alig volt egyéb, mint a külföldről való betelepítése az időnként feltűnt újabb – újabb mozzanatoknak ... Nekem ez ellen semmi kifogásom: jöjjön az ismeret akárhonnan, csak jöjjön.” Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene, Sárospatak, 1857, in: *Erdélyi János válogatott művei*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 803. o.

bírálja a szontaghi értelemben vett nemzeti filozófiát – maga is a nemzeti filozófia tárgykörén belül mozog, s a (hegeli) filozófia és a magyar népszellem megfeleltetésén munkálkodik. Végso soron maga is a nemzet sajátosságaihoz kötné a filozófiát, csakhogy ő eleve Hegelben, vagyis egy ‘idegen’ filozófiában pillantja meg a magyar népszellem adekvát kifejeződését. Erdélyi nemzeti filozófiája tehát úgy ‘sajátképpen’, hogy mindeközben ‘idegen’.¹¹

Több volna bennük a közös vonás, mint azt ők gondolták? A két felfogás, noha valóban nem kompatibilis, mégis mutat némi rokonságot. A nemzetteremtés vágya, a nemzetfejlődés elősegítésének és a nemzeti műveltség megteremtésének az igénye feltétlenül közös bennük. S az, hogy a nemzeti filozófia gondolatkörén és fogalomrendszerén belül mozognak, inkább összeköti, mintsem elválasztja őket. Ugyanakkor Erdélyi feltétlenül továbblépést jelent Szontagh nézeteihez képest. Sokkal kifinomultabban érvel és gondolkodik.

„De a legvastagabb tévedés mégis ott mutatkozik, Szontagh beszédében, ahol azt írja, hogy minden nemzet képzetmódja különböző lévén, bírhat is különböző filozófiával ... Abból, hogy minden nemzet képzetmódja különböző, nem az következik, hogy külön filozófiája is legyen, hanem az, hogy különböző nyelve”¹². Mint soraiból kiolvasható, Erdélyi az ‘egyezményesek’ által előadott nemzeti filozófia tételeit és előadásmódját elveti, számára

11 Van azonban valami, ami mindkettejük számára alapvetően fontos, így mindkettejükben közös. Lévén korukban a kiérlelt magyar filozófiai szaknyelv, illetve a szilárd intézményrendszer hiányával kellett szembesülnenek, ezért ezek létrehozásában, csi-szolásában mindketten érdekeltek.

12 Uo., 799. o.

interpretációjuk hamisan cseng, s mintegy áthangszereli a problémát, sőt egy idegen karnagyot (Hegelt) hív segítségül, vélelmezve, hogy a magyar népszellem hiteles megszólaltatására valójában csak az képes. Hegel és a magyar népszellem, a 'sajátképpen' és az 'idegen' így nála együtt játszanak. (Van ebben némi önellentmondó képtelenség.) Csakhogy ettől még a partitúra (a nemzeti sajátságok és a nemzeti gondolkodásmód) szinte ugyanaz marad, mint az 'egyezményeseknél'. S mint a történet folytatása bizonyítja, Erdélyi előadása sem sikerül túl jól. Nem vált igazán szerves részévé a nemzeti filozófiáról folytatott diskurzus hagyományának, ám mint a probléma egyik első megfogalmazása, sőt vitája (Erdélyi versus Szontagh), számot tarthat az utókor érdeklődésére.

BÖHM KÁROLY ÉS A MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE¹

„Minden egyes tudományágnak meg van a maga társulata, külön folyóirata, mely céljainak érvényt kíván szerezni, addig nálunk éppen a philosophiát hanyagolják el, mely minden tudományos törekvésünknek eszmei alapja [...] összes tudományágunk alap nélkül szűkölködik. Ezen a lényeges bajon csak a philosophia befolyásának emelésével, [...] philosophiai folyóirat alapításával lehet segíteni.”²

Böhm Károly

A magyar filozófiai kultúra elmaradottságáról és elszigeteltségéről sokan, sokféleképpen értekeztek az elmúlt századokban. A magyar filozófiai tradíciónak van azonban egy kitüntetett korszaka, amelyre mint a 20. századi magyar filozófiai kultúra bölcsőjére tekint vissza az utókor. A 19–20. század fordulójára ugyanis megteremtődtek a feltételei egy szerveesebb magyar(országi) filozófiai kultúrának. Beérett egy művelt, európai látókörű és külföldön iskolázott filozófus generáció, kialakultak a filozófia hazai művelésének nélkülözhetetlen intézményei, filozófiai periodikák és könyvsorozatok láttak napvilá-

1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: Böhm Károly és a Magyar Philosophiai Szemle, in: *Mikes International* 2007 2. április-június, 16–20. o. http://www.federatio.org/mi_per/Mikes_International_0207.pdf

2 Böhm Károly: A philosophiai folyóirat ügyében, in: *Egyetértés*, 1881. 313. szám (november 13.)

got és megszilárdult a magyar filozófiai műnyelv, hogy csak néhány vonatkozását emeljük ki a folyamatnak.

A századforduló évtizedeiben a legkülönfélébb intézményteremtési törekvéseknek lehetünk a tanúi. A gimnáziumokban és az egyházi főiskolákon zajló filozófiaoktatás, illetve a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem és a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeti és teológiai karainak filozófiai stúdiumai mellett ekkor az Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztálya volt az, amelynek tevékenysége hagyományosan a filozófiai műveltség terjesztésére és a filozófiai élet szervezésére irányult. Ám bármennyire is tevékenyen kapcsolódott be az Akadémia a hazai filozófiai élet támogatásába és szervezésébe, a filozófia ügyének alakítása nem volt várható egy nehézkesen működő, ámbar tekintélyes tudományos szervezettől. Az intézményesüléshez bizonyos magánkezdeményezésekre, sőt, a hazai filozófiai nyilvánosság szervezésének teljes átalakulására volt szükség.

Civil kezdeményezésként először 1870-ben fogalmazódott meg egy Filozófiai Társaskör létrehozásának gondolata, de a Kör alig egy éves formális működés után megszűnt.³ Néhány év múlva, 1876. október 11-én Harrach József esztéta, budapesti reáliskolai filozófiatanár, a korábbi próbálkozás kezdeményezője, ismét összehívta a korszak filozófiai és irodalmi életének néhány képviselőjét, hogy újra létrehozzák a Filozófiai Társaskört.⁴ A meg-

3 Böhm Károly számol be erről a rövid életű kezdeményezésről az *Adalékok a Magyar Philosophiai Szemle történelméhez* című cikkében, a *Magyar Philosophiai Szemle* 1884-es évfolyamában. (459–477. o.)

4 Az összejegyzetelen tízen vettek részt: Alexander Bernát, Babics Kálmán, Bánóczi József, Bihari Péter, Böhm Károly, Harrach József, Kármán Mór, Lechner László, Péterfy Jenő és Silberstein

jelentek között lezajlott vitában két koncepció, a Társaskör létrehozásának, céljának és tevékenységének tágabb, illetve szűkebb értelmezése ütközött össze. Harrach József és Böhm Károly álláspontja szerint a Társaskörnek nem pusztán a fővárosból kellene tagokat toboroznia, illetve a vitaestek rendezésén túl a filozófiai lap- és könyvkiadást is szerveznie, támogatnia kellene. Kármán Mór viszont csak fővárosi tagokra és mindössze alkalmankénti vitaestekre gondolt. A két koncepció közül az utóbbi győzött, így a Társaskör csupán a szűk tagsági kört megmozgató szóbeli vitákat szervezett, s 12 ilyen összejövetel után másfél év múlva meg is szűnt.⁵

Adolf. In: *Böhm Károly élete és munkássága* I. Szerk. Kajlós (Keller) Imre, Besztercebánya, 1913, 235. o. Böhm a következőket írja a Társaskör megszűnéséről: „a filozófiai gondolkodást nem lehet professzióból űzni és jellemileg annyira különböző egyének, milyenek mi voltunk, nem férhetnek meg egy társas körben. [...] nem a filozófia iránti közöny, hanem szenvedhetetlen emberek elleni ellenszenv robbantotta szét a 'Társas kör'-t már 1878-ban.” Uo., 236. o.

- 5 A Társaskör megszűnését követően több filozófiai jellegű társaság, magánegylet, illetve tudományos kör is alakult a századforduló évtizedeiben. Ezek közül ki kell emelnünk az 1901-ben alapított Magyar Filozófiai Társaságot, amely civil kezdeményezésként a hazai filozófiai élet egységét kívánta összefogni. Ettől függetlenül igaz, hogy az újonnan alapított társaságok nem mindegyike határozta meg önmagát önálló filozófiai fórumként, bár részben ugyancsak feladatuknak tekintették a filozófiai műveltség terjesztését és ápolását, illetve vitafórumok szervezését. Példaként említhetjük az 1892-ben alapított Aquinói Szent Tamás Társaságot, amely szintén szervez filozófiai jellegű felolvasóüléseket, de ezek szellemiségét nagyrészt az egyházi, neoskolasztikus befolyás határozta meg. Ennek megfelelően a Társaság a keresztény bölcsélet terjesztésében látta feladatát. A Szent Tamás Társaság állt a későbbiekben az 1886. és 1906. között megjelenő *Bölcséleti Folyóirat* mögött, meghatározva annak szellemiségét.

A Társaskör létrehozása mögött meghúzódó egyik gondolat, miszerint önálló magyar filozófiai lap- és könyvkiadásra van szükség, a Kör kudarca után is tovább élt. A kortársak egybehangzó véleménye szerint ugyanis a legnagyobb hiányosságok ezen a téren mutatkoztak. A 19. század végéig a magyar filozófusok publikációi számára nem állt rendelkezésre önálló filozófiai periodika. Ennek következtében írásaik csak az Akadémia különböző kiadványaiban, esetleg más tudományos jellegű orgánumban vagy éppen irodalmi lapokban jelenhettek meg.⁶

A filozófiai könyvkiadás területén a korszakfordulót az jelentette, amikor az Akadémia anyagi támogatásával, Alexander Bernát és Bánóczi József szerkesztésében,

6 Korábban többek között ilyen fóruma volt a filozófiai publikációknak a *Tudományos Gyűjtemény*, az *Erdélyi Múzeum*, az *Értekezések a Bölcsészeti Tudományok köréből*, illetve *Értekezések a Társadalomtudományok köréből*, az *Emlékbeszédek*, a *Philosophiai Pályamunkák* könyvsorozata vagy az *Akadémiai Értesítő*. A századforduló körüli és az azt követő évtizedekben – néhány példát említve – ugyancsak fórumot biztosított filozófiai jellegű publikációknak a *Hittudományi Folyóirat*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, a *Figyelő*, a *Magyar Szemle*, az *Egyetemes Philológiai Közlöny*, a *Magyar Figyelő*, a *Páosztortúz*, a *Helikon*, a *Bölcséleti Közlemények*, a *Filozófiai Értekezések*, a *Budapesti Szemle*, a *Katolikus Szemle*, a *Protestáns Szemle*, a *Magyar Kultúra*, az *Esztétikai Szemle*, a *Huszdik Század*, a *Nyugat*, a *Minerva* és még sok más folyóirat, ám önálló magyar nyelvű filozófiai folyóirat 1882-ig, a *Magyar Philosophiai Szemle* megjelenéséig nem létezett. Az említett folyóiratok mellett filozófiai jellegű könyveket is megjelentettek többek között a *Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára*, az *MTA Filozófiai Könyvtára*, a *Magyar Könyvtár*, a *Modern Könyvtár*, a *Szent István-Könyvek*, a *Minerva Könyvtár*, a *Világkönyvtár*, a *Modern Könyvtár*, a *Társadalomtudományi Könyvtár*, a *Kétnyelvű Könyvtár*, a *Jeles Írók Tára*, az *Olcso Könyvtár*, a *Szellem és Élet Könyvtára* című könyvsorozatok.

A DOLOG ÉS A SZÓ

1881-től útjára indult a *Filozófiai Írók Tára* című könyvsorozat. A szerkesztők eredeti tervei szerint az évente egy-egy kötetet megjelentető sorozat célja, hogy a klasszikus filozófiai irodalom magyar nyelvű fordításköteteivel terjesszék a filozófiai műveltséget. Úgy gondolták, hogy a magyar filozófiai kultúra ügyét és a magyar filozófiai szaknyelv megszilárdulását leginkább az segítheti elő, ha klasszikus filozófiai műveket ültetnek át magyar nyelvre. Mivel szomorúan észrevételezték, hogy az emberiség filozófiai közkincsét képező klasszikus művekből szinte semmi sem érhető el magyar nyelven, ezért sorozatukkal ezt az óriási szöveghiányt szerették volna pótolni. A szerkesztők meg voltak győződve arról, hogy a jelentős bölcselők művei valóban az emberiség egyetemes szellemi közkincsét képezik, s amelyik nemzeti kultúra nem merít belőlük, az önmagát károsítja meg. Vagyis a filozófiai műveltség hazai terjesztésének és az egyetemes filozófiai kultúrához való kapcsolódásnak a legalapvetőbb feltételét abban látták, hogy a filozófia klasszikusainak művei a hazai olvasóközönség előtt is ismertek legyenek. Ennek pedig véleményük szerint a leghatékonyabb módja az, ha elkészítik a klasszikus filozófiai művek magyar nyelvű fordításait, s ezeket, megfelelő szövegmagyarázatokkal ellátva, megjelentetik a *Filozófiai Írók Tára* című könyvsorozatuk keretei között.

Ugyancsak a filozófiai műveltség terjesztésének az igénye, az egyetemes filozófiai kultúrához való kapcsolódás és az intézményteremtés vágya motiválta a 19. század utolsó évtizedeiben kikristályosodó folyóiratalapítási törekvéseket. A Filozófiai Társaskör létrehozásának kudarcra nem altatta el végleg a gondolatot, hogy szükség van egy önálló magyar nyelvű filozófiai periodikára. A gondolat legkövetkezetesebb képviselője, Böhm Károly

biztos volt abban, hogy egy önálló filozófiai folyóirat iránt érdeklődés mutatkozna, s ezáltal a lap meg tudna élni Magyarországon. Ha nem így volna, akkor a magyar filozófusok továbbra is kénytelenek lennének más tudományágak lapjaiban publikálni, vagy külföldön, idegen nyelven megjelentetni tanulmányaikat. Böhm nem fogadta el a kortársak részéről azt az álláspontot sem, hogy csak külföldön, főleg Németországban szabad publikálni, mert ott értő közönség található. Noha ez, mint mondja, részéről semmi megerőltetéssel nem járt volna, sőt (származása és német nyelvtudása révén) ez lett volna számára a kényelmesebbik megoldás, mégis folyóiratalapítási munkálatokba kezdett. Főként azért, mert csakis így látta garanciáját annak, hogy a filozófia iránt érdeklődő és értő olvasóközönség nevelődjön ki Magyarországon.

Böhm, hozzálátva céljai megvalósításához, úgy gondolta, hogy a továbbiakban csak olyan fiatal filozófusi gárdával érdemes dolgozni, akik képesek önálló filozófiai tanulmányok megírására, s emellett, ahogyan fogalmaz, nincs bennük egymás irányában féltékenység. Így javaslatára 1881. október 20-án tágabb körben megbeszélést tartottak, amelynek témája a lapalapítás ügye volt⁷. Itt Alexander Bernátot, Baráth Ferencet és Böhm Károlyt bízták meg azzal, hogy dolgozzák ki a tervezett folyóirat szellemi koncepcióját. Mivel Alexander Bernát jobbára az éppen akkor induló *Filozófiai Írók Tára* című könyvsorozat

7 A megbeszélésen jelen volt Hunfalvy Pál, Hermann Ottó, György Aladár, Schwartzter Ottó, Bihari Péter, Baráth Ferenc, Harrach József, Alexander Bernát, Bánóczi József, Böhm Károly, Kármán Mór, Medveczky Frigyes, Lechner László, Babics Kálmán, Petz Vilmos, Torkos László és Bodnár Zsigmond, in: *Böhm Károly élete és munkássága*, I. Szerk. Kajlós (Keller) Imre, Besztercebánya, 1913, 238. o.

gondjaival volt elfoglalva, ezért Böhm és Baráth készítette el a tervezetet. A szkeptikusok meggyőzése céljából néhány hónap alatt azt is felmérték, hogy mennyi munkatársra számíthatna a készülő periodika. Felhívásukra, hogy a filozófia magyar művelői közül hányan volnának hajlandóak honorárium nélkül is munkatársául szegődni az induló lapnak, 41 igenlő válasz érkezett. A szervezkedő magántársaság 1881. januárjában végül Böhm Károlyt és Baráth Ferencet bízta meg a *Magyar Philosophiai Szemle* néven induló lap szerkesztésével.⁸

A hosszas előmunkálatokat követően 1882. március 1-jei jelzettel látott napvilágot a *Magyar Philosophiai Szemle* első száma (füzete). Megjelenésével útjára indult az első önálló magyar nyelvű filozófiai folyóirat.⁹ Az első számhoz Böhm Károly írt hosszabb beköszöntőt.¹⁰ Itt megjelenő sorai utalnak a később kiadott főműve egy gondolatára: „Nekem a filozófia nem tan, legkevésbé kenyérkeresetem, nekem a filozófia: élet.”¹¹ Beköszöntője szerint a filozófia alapfeladata a világ megértése és értelmezése. S bár a filozófia közvetlenül nem gyakorlati, mert „nem tanított meg senkit vasutak,

8 A *Szemle* alapításának további részleteiről a *Böhm Károly élete és munkássága. I.* című kötet számol be. Szerk. Kajlós (Keller) Imre, Besztercebánya, 1913, 238. o.

9 Aigner Lajos, a *Szemle* kiadója a következő sorokkal indítja útjára a lapot: „A philosophiai műveltség a nemzetek műveltségének teljessé tevője és betetőzője. A nélkül az nem egész s egyszerűsmind az adja meg annak az érettség és férfiaság valódi bélyegét. Ez érteti meg velünk valójában a jelent, számot ad a múlttól s tanácsot ad a jövőre nézve.” Itt közli Aigner azt is, hogy a *Szemle* kéthavonta, vagyis évente hat füzetben jelenik meg, s felsorol 45 nevet, akiket a *Szemle* munkatársaiként jelöl meg.

10 Böhm Károly: Bevezetésül. (A *Magyar Philosophiai Szemle* első évfolyama elé), in: *Magyar Philosophiai Szemle I.* 1882. 1–10. o.

11 Böhm Károly: *Az ember és világa*, Budapest, 1883, III-IV. o.

gőzhajók, távírók ... megalkotására”, ám mégis nagy hatása van a gyakorlatra, így a filozófiára mindenkinek szüksége van, mert a filozófia szüli az ideálokat, amelyek nélkül nem lehet meg az egyes ember, s amelyek nélkül a nemzeti kultúra is szegényebb marad. Szerinte az emberiség történelmét eszmék mozgatják, s a filozófia feladata pedig, a megismerésen túl, az eszmék megfogalmazása és közvetítése lenne. Mint írja, „nekünk philosophiai műveltségre szükségünk van minden téren, azon célból, hogy öntudatos, elvileg igazolt nemzeti létünk lehessen, mely távolabbi, magaszosabb célok szolgálatában álljon, mint a mindennapi szükség céljai.”¹² Bevezető gondolataiból az is kiderül, hogy bízik a filozófia magyarországi szerepének erősödésében, a filozófiai műveltség terjedésében, s arra számít, hogy a filozófia képes lesz majd a magyar társadalom számára is ideálokat (eszméket) adni, mert, mint írja, „... ideálok nélkül nincs nagyság”. A folyóirat feladatát is ezen cél szolgálatában látta, mert szerinte „vannak célok, melyekért bukni se szégyen”.

Amint az Böhm beköszöntőjében olvasható, „... a folyóirat nem szolgál semmiféle iskolának kizárólagosan, hanem szolgál az igazságnak ...”¹³ Noha a szerkesztők valóban úgy képzelték, hogy semmilyen filozófiai irányzat vagy iskola elkötelezett szolgálatába nem állnak, a pozitívizmus irányvonalának hangsúlyos képviselője mégis egyértelműen kitapintható a folyóirat oldalain. Ám ez, legalábbis a szerkesztők szándéka szerint, mégsem jelent elfogultságot vagy éppen kizárólagosságot, legfeljebb orientáltságot. Böhm a *Szemle* oldalain éppen arról értekezik, hogy hogyan

12 Uo., 6. o.

13 Erre utal az első füzet címdalán szereplő, s János evangéliumából származó idézet is: „Megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká téssen titeket.” János. 3. 32.

A DOLOG ÉS A SZÓ

lehetséges kantianus alapokon ellensúlyozni az egyre szélsőségesebb pozitívizmust. A *pozitív filozófia rendszere* című tanulmányában egyenesen a kantianizmus (kriticizmus) és pozitívizmus összebékítésének gondolatát fogalmazza meg¹⁴.

A szerkesztők a *Szemle* oldalain, ahogyan fogalmaznak, közvetlenül két teendő megvalósítását látták fontosnak: a magyar filozófiai múlt vizsgálatát, ezzel együtt a magyar filozófiai terminológia rendezését és megalkotását, valamint az ismeretelméleti tanok kutatását. Emellett tájékoztatni kívánták olvasóikat a természettudományos tanok filozófiai vonatkozásairól, az állami és társadalmi tanokról, a logikai törvények vizsgálatának eredményeiről, a szép törvényeinek a kutatásáról, a lélektan problémáiról, valamint fontosnak tartották az erkölcsi törvények vizsgálatát is. Az egyéni szellem és az emberi elme működési törvényeinek a kutatását is olyan fontosnak tartották, hogy – Böhm Károly beköszöntője szerint – „ez elől nem zárkozhatik el a *Szemle*.” Mindezek megvalósításához pedig a fogalmak tiszta használata lenne szükséges.¹⁵

Az *előadás formáját*, a publikációk műfaját tekintve önálló tanulmányok, cikkek és elemzések éppúgy elképzelhetőek voltak a szerkesztők számára, mint kritikák, könyvismertetések vagy éppen olvasói reflexiók. Emellett folyamatosan hírt kívántak adni a hazai és külföldi filozófiai élet fontosabb eseményeiről, a megjelenő filozófiai könyvekről és az

14 In. Magyar Philosophiai Szemle 1884. 161–188., 253–272., 321–347. o. Ettől függetlenül valóban igaz, hogy a Szemlében nagy helyet foglaltak a pozitívizmus álláspontját képviselő publikációk.

15 Böhm Károly: Bevezetésül. (A Magyar Philosophiai Szemle első évfolyama elé), in: Magyar Philosophiai Szemle, I., 1882, 7–10. o.

egyetemi filozófiaoktatás tanrendjeiről is. Bár Böhm tudatában volt annak, hogy a lap hasábjain nincs lehetőségük a filozófia egyetemes sorsának intézésére, de szándéka szerint legalább szellemi kapcsolatot kívánt létesíteni az európai filozófiai központokkal. A szerkesztők a legfontosabb feladatuknak azt tartották, hogy alkalmat adjanak a magyar filozófusoknak arra, hogy anyanyelvükön fejezzék ki gondolataikat, s ezáltal publikációs fórumot teremtsenek a filozófia hazai 'jóraló közmunkásai' számára. Ebben van a lap vitathatatlan érdeme. Valódi fórumává vált a magyar nyelven zajló filozófiai diskurzusoknak. Ennek köszönhetően néhány év alatt több fiatal magyar filozófus kinevelésében is érdemeket szerzett.¹⁶ A *Szemle* körül kialakult egy többé-kevésbé állandó szerzői gárda, amely viszonylag színvonalas tanulmányokkal, illetve kisebb-nagyobb közleményekkel látta el a szerkesztőséget.¹⁷

Amint az a megjelenő lapszámokból jól látható, széles kitekintésű és rovatok által jól strukturált lapot képzelt el, illetve szerkesztett Böhm. Olyan lapot, amely valóban alkalmasnak tűnt az általa megfogalmazott célok megvalósítására. Feltétlenül érdeme a lapnak, hogy a magyar szellemi életben belül csökkentette a filozófia iránti közönyt, s bár szűk, de érdeklődő olvasóközönséget teremtett. Emellett a magyar filozófiai szaknyelv fejlődéséhez is hozzájárult

16 A fiatalabb nemzedék képviselői közül *Böhm Károly* mellett – hogy csak néhány példát említsünk – rendszeresen publikált a *Szemle*ben Bokor József, Buday József, Medveczky Frigyes, Pikler Gyula, Schmitt Jenő és Pauer Imre.

17 A *Szemle* tíz évfolyamában összesen 392 kisebb-nagyobb publikáció jelent meg. Lásd A Magyar Philosophiai Szemle repertórium. (1882–1891) Készítette Szanka Éva, in: Laczkó Sándor és Tonk Márton (szerk.): *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”*, Kolozsvár – Szeged, Pro Philosophia, 2000, 238–265. o.

azzal a puszta ténnyel, hogy ösztönzőleg hatott a filozófiai témákban magyar nyelven írókra, gerjesztve ezáltal az igényes nyelvi fogalmazásra irányuló törekvéseket. A *Szemle* első évfolyamait végigolvasva könnyedén megállapítható az is, hogy Böhm azon ritka szerkesztők közé tartozott, akik személyes beállítottságukat és filozófiai értékrendjüket nem jelenítették meg kizárólagosan a szerkesztői munka során.¹⁸ Egy-egy cikket akkor is megjelentetett, ha tartalmával nem értett egyet, de mint jól kidolgozott és megfelelő érvekkel alátámasztott álláspontot mégis tolerált. Ez a nagyvonalúság és igényes következetesség jellemezte Böhmöt szerkesztői munkája során. A mintát számára ebben főként a német filozófiai lapok szellemisége és tematikussága jelentette.¹⁹ Ugyanakkor a folyóirat fő törekvésének mégis azt tartotta, hogy elsősorban magyar szerzők tollából közöljön eredeti tanulmányokat, s ne csupán olyanokat, amelyek csak átveszik és ismertetik a külföldi filozófiai szakirodalomban feltehető gondolatokat. Az első három évfolyam áttekintéséből

18 Szerkesztői tevékenysége mellett Böhm rendszeresen publikált a *Szemlében*. Ezen publikációi a terjedelmesebb tanulmányoktól a könyvismertetésekig meglehetősen széles tartományban mozogtak. A *Szemle* tíz évfolyamában összesen 36 olyan kisebb-nagyobb írás jelent meg, amely valamilyen módon köthető Böhm nevéhez. A Böhm által a *Szemlében* 1884. után megjelentetett nagyobb tanulmányokat dolgozza fel Hajós József a *Böhm Károly és a Magyar Filozófiai Szemle* című írásában. In. Erdélyi Múzeum 1993. 3–4. 60–72. o. Hajós ezen írásában nem kívánja Böhm szerkesztői tevékenységének egészét vizsgálni, illetve a *Szemlé*hez való viszonyát sem teszi reflexió tárgyává, pusztán a *Szemle* oldalain megjelent nagyobb írásait elemzi és ismerteti. Éppen ezért jelen tanulmányunkban eltekintünk Böhm Károly *Szemlében* megjelent írásainak az elemzésétől.

19 Így például a lipcsei *Philosophische Monatshefte*, amely lapnak Böhm 1876–1877-ben munkatársa volt, és korábban több alkalommal is publikált oldalain.

kiderülhet számunkra, hogy a *Szemle* szerkesztési elveit és szellemiségét tekintve elfogadottságnak örvendhetett. Ám ez sem volt elegendő ahhoz, hogy a hazai szellemi életen belül nagyobb befolyásra tegyen szert.²⁰ Részsikerei ugyanakkor tagadhatatlanok.

A *Szemle* alig tízéves fennállása alatt is nagy változásokon ment át. Az első három évfolyam szerkesztése még Böhm kezében összpontosult, a lap szellemi vezére volt, majd azt követően Baráth Ferenc mellett Bokor József vette át a folyóirat szerkesztését. (A IV-V. évfolyamban Buday József is fel van tüntetve mint szerkesztő.) Böhm megvált a *Szemle* szerkesztésétől, s ennek sértett önérzete volt az oka. Történt ugyanis, hogy az Akadémia 1883-ban jutalmat tűzött ki, amely „a bölcséleti tudományok körébe tartozó munkák legjobbjának volna odaítélendő”. Böhm az akkor megjelenő könyvét, *Az ember és világa* című munkája első kötetét adta be a pályázaton, viszont csalódnia kellett. Műve az Akadémia hanyag adminisztrációja miatt nem került a bírálók kezébe. Az Akadémia főtítkárával folytatott polémiája csak tovább élezte a helyzetet. Bocsánatkérésre számított, s mivel ezt nem kapta meg, úgy látta jónak, ha lemond lapjának szerkesztéséről. Ellenkező esetben ugyanis vissza kellett volna mondania az Akadémia anyagi támogatását, s ez bizonyosan a *Szemle* megszűnését eredményezte volna.²¹ Bár a *Szemlét* nagyrészt magánadakozásból finanszírozták a szerkesztők, de a megjelenéshez valóban nélkülözhetetlen volt

20 Böhm Károly 1884-ben maga is a mérleg megvonására kényszerült. Böhm Károly: Adatok a Magyar Philosophiai Szemle történelméhez, in: *Magyar Philosophiai Szemle*, III. évfolyam 459–474. o.

21 Az ügy hátteréről részletesen beszámol a *Böhm Károly élete és munkássága* I. kötete, Szerk. Kajlós (Keller) Imre, Besztercebánya, 1913, 251–255. o.

az Akadémia évi 300 forintos anyagi támogatása. A szerkesztőknek ezen támogatás mellett is mindvégig nagy erőfeszítésükbe került, hogy a lap megjelentetéséhez szükséges anyagi fedezetet előteremtsék.²²

Böhm a *Szemle* szerkesztésétől való megválását követően is munkatársa maradt a lapnak. Cikkei, könyvismertetései, folyóiratszempléi jelentek meg, bár konkrét szervezői, szerkesztői munkára már nem vállalkozott. Már Böhmnek a *Szemle* szerkesztéséről történő lemondás pillanatában is sikereket tudhatott maga mögött a lap. Az első három évben 31 nagyobb tanulmány, illetve értekezés jelent meg a folyóirat oldalain, főként ismeretelméleti, etikai, lélektani, esztétikai, illetve filozófiatörténeti témákban. Az önálló cikkek mellett az *Értesítő* című rovatban 38 hazai és külföldi filozófiai könyv ismertetését vagy bírálatát közölték. Böhm az első években külön rovatot indított *Philosophiai folyóiratokból* címen, amelyben a külföldi filozófiai periodikák oldalain megjelent publikációk ismertetéseit közölte, vagyis egyfajta szakirodalomfigyelői szolgálatot is ellátott a *Szemle*. Ezek a rovatok a későbbiekben is megmaradtak. A *Könyvjegyzék* című rovatban a frissen megjelenő hazai és külföldi filozófiai könyvek listáját is közölték. Ugyanakkor műfordításokat csak elvétve jelentettek meg. Bár a *Részletek értekezésekből* című rovatnak volt olyan funkciója, hogy rövid fordítások által tudósítson bizonyos külföldi kutatási eredményekről, de ez mégsem nevezhető szisztematikus fordítói tevékenységnek. A szerkesztők kevés alkalmas fordítót tartottak

22 A *Szemle* nehéz pénzügyi helyzetéről azok a rendszeres előfizetői felhívások tudósítanak, amelyek főként az első évfolyam vegyes lapszámainak a végén találhatóak. Ilyen körülmények között érthető, ha a megjelenési példányszám is évről évre változott, de mindvégig csak néhány száz példány maradt.

számon, így a klasszikus vagy kortárs filozófiai alkotások magyar nyelvű fordításának programját nem vállalták fel. A folyóirat terjedelmi korlátai sem tették lehetővé a nagyobb lélegzetű filozófiai művek fordításainak a közlését. A fordítások hiányának valódi okát azonban Böhm alapkonceptiójában kereshetjük. Böhm véleménye szerint ugyanis „a magyar philosophián fordításokkal segíteni nem lehet, ... a philosophia a szabad önálló gondolkodás mestersége.”²³ Felfogása markánsan különbözik a korszak másik emblematikus intézményteremtő személyiségének, Alexander Bernátnak az alapállásától.²⁴ Míg Alexander inkább a klasszikus művek magyar nyelvű fordításköteteitől, s ezáltal az európai szellemi áramlatokhoz való kapcsolódástól várta a magyar filozófiai kultúra és szaknyelv megszilárdulását, addig Böhm ezt teljességgel elutasította. A magyar bölcseleti kultúra, illetve szaknyelv megszilárdulása szempontjából sokkal fontosabbnak tartotta a filozófia aktív művelését, illetve magyar szerzők tollából származó önálló és eredeti munkák közlését.²⁵ A *Szemlét* is ezen műveltségteremtő eszménye szolgálatába állította.

Minden sikere ellenére a *Szemle* működése nem volt minden korabeli magyar filozófus számára elismerésre

23 Böhm Károly: A Magyar Philosophiai Szemle eddigi működéséről, in: *Magyar Philosophiai Szemle*, 1885, 99–111. o.

24 Böhm és Alexander eltérő kultúrateremtő stratégiájáról lásd Bretter Zoltán: Századvég vagy századelő. Böhm Károly és Alexander Bernát alternatív műveltségeszményei, in: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*, Áron Kiadó, Budapest, 2004, 280–292. o. (Recepció és kreativitás)

25 Valljuk meg, a magyar filozófiai kultúra megszilárdulása azonban mind az autonóm módon művelt filozófiát, mind pedig a műfordítói programot, tehát Böhm és Alexander alapállását és tevékenységét együttesen igényli és feltételezi.

A DOLOG ÉS A SZÓ

méltó. A kortársak részéről folyamatosan támadások érték a szerkesztőséget. A hazai filozófiai életen belüli ellenlábask fellépése részben szakmai féltékenységgel, részben pedig tartalmi kifogásokkal magyarázható. A *Szemle* egyik szerzője, Maczki Valér például azzal vádolta a szerkesztőket, hogy működésükkel eleve a magyar filozófusok szakmai közvéleményének megosztására törekednek, és feleslegesen gerjesztenek súrlódásokat. Maczki azt is szemére veti a szerkesztőknek, hogy enciklopédikus, áttekintő jellegű szerkesztői szemlélet helyett inkább külföldi mintákat követve, speciális szakterületek alaposabb ismertetésére kellene törekedniük. További vádja Maczkinak, hogy véleménye szerint a pozitivisták irányzat egyedüli elkötelezettjévé vált a lap, más irányzatok képviselőit kirekesztve ezzel a publikálás lehetőségéből.²⁶ Élesen ellentmond ennek a kirekesztést felemlítő vádnak az a tény, hogy Böhm közli a *Szemlében* Maczki álláspontját, s hogy Maczki rendszeresen publikált a *Szemlében*. Ezzel együtt Maczki támadása vitát váltott ki a *Szemle* hívei és ellenlábaskai között. Maga Böhm önérzetesen utasította vissza a vádakat.²⁷

A folyóirat 1891-ben bekövetkezett megszűnésének a közvetlen oka, hogy az akkori szerkesztőnek, Bokor Józsefnek más elfoglaltsága akadt, amely a szerkesztésben meggátolta őt. A *Szemle* utolsó évfolyamai már valóban némi gondozatlanságról árulkodnak. Romlott a színvonal, nem minden esetben érhető tetten a szerkesztői igényesség,

26 Maczki Valér: *A Magyar Philosophiai Szemle feladata*. IV. évf. 1885. 47–53. o.

27 Az ügyről részletesen tudósít a *Böhm Károly élete és munkássága* I. című kötet. Szerk. Kajlós (Keller) Imre, Besztercebánya, 1913. 256–261. o. Más lapok, így például a *Közoktatás* című folyóirat is előszeretettel adott helyet a *Szemle* elleni támadásoknak.

esetlegessé kezd válni a szerkezeti tagoltság és a rovatok korábbi gazdagsága, így összességében távolodni kezdett a *Szemle* attól a széles kitekintésre törekvő szellemiségtől, amit Böhm Károly álmódott meg korábban. Úgy tűnik senki sem vállalta, hogy folytassa a szerkesztői munkát. Végül a *Magyar Philosophiai Szemle* úgy szűnt meg, hogy mindössze tíz évfolyama látott napvilágot, ám ez is elegendő értéket képvisel ahhoz, hogy a filozófia magyarországi művelésének történetében külön fejezetet képezzen. A *Szemle* megszűnésével, az ekkor már létező, de teljességgel más orientációjú, egyházi és neoskolasztikus befolyás alatt álló *Bölcséleti Folyóirat* mellett – amely az elkötelezett teológiai és egyházi irányzatosságot elutasító filozófusok számára nem volt megfelelő publikációs forum – hiányzott a magyar filozófiai életből egy szélesebb alapokon álló filozófiai folyóirat.

Nem kellett sokáig várni. Az Akadémia támogatásával, Pauer Imre szerkesztésében 1892-ben útjára indult az *Athenaeum*.²⁸

* * *

A *Szemle* utóéletével kapcsolatos fontos adalék, hogy a Mikes International 2007 tavaszán különszámban jelentette meg a folyóirat repertóriumát,²⁹ illetve az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárával együttműködésben elkészült a *Szemle* digitális változata is.³⁰

28 Az *Athenaeum* 1892-től 1947-ig jelent meg, s a korszak legjelentékenyebb hazai filozófiai periodikája lett.

29 http://www.federatio.org/mikes_per.html 2007. április – május

A különszám ugyancsak tartalmazza Böhm Károly: *Bevezetésül* című szövegét, amelyet a folyóirat első száma előszavaként közölt.

30 <http://epa.oszk.hu/mpsz>

A SZÁZADFORDULÓ MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIAI FOLYÓIRATAIRÓL

A Bölcséleti Folyóirat és a Magyar Filozófiai Társaság
Közleményei¹

*„A keresztény szellemű bölcselkedésnek
a renaissance által megszakított fonalát
fölvesszük, tovább szőjjük, felhasználva
mindazt, mit szerintünk igazat az újabb
bölcsélet, az újabb tudomány felmutat.”*

Kiss János a Bölcséleti Folyóiratról

A 19–20. század fordulója a magyar filozófiai kultúra intézményesülését, sőt (a 19. század középső harmadához képest) pezsgését hozta magával. Ezekben az évtizedekben teremtődtek meg a filozófia hazai művelésének nyelvi, intézményes, személyi és kulturális feltételei. Önálló filozófiai fórumok jöttek létre, filozófiai könyvsorozatok jelentek meg, klasszikus filozófusok művei láttak magyar nyelven napvilágot, bölcséleti társaságok alakultak, s megjelent a nyilvánosság színterein egy fiatal filozófus generáció. Emellett a tudományegyetemeken egyre nagyobb teret hódítottak a magyar nyelvű filozófiai stúdiók, s – nem utolsó sorban – magyar nyelvű filozófiai periodikák kezdték meg működésüket.

1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: A századforduló magyar nyelvű filozófiai folyóiratairól, in: *Bölcséleti Folyóirat (1886–1906) repertórium – Magyar Filozófiai Társaság Közleményei (1901–1914) repertórium*. Szerk. Laczkó Sándor, Balog Éva, Pro Philosophia Kiadó – SZTE EK, Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár-Szeged, 2010, 7–21. o.

A magyar filozófiai tradíció 19. századi történetének vizsgálata során az elmaradottság-tudat toposzának folyamatos jelenléte mellett két kiemelten fontos tényező hiányával szembesülünk. Egyrészt a filozófiai intézmények, másrészt pedig a kiforrott magyar filozófiai szaknyelv hiányával. A századforduló mindkét vonatkozásban valódi áttörést hozott. A filozófiai élet intézményesülése és a magyar filozófiai szaknyelv megszilárdulása szempontjából (a *Filozófiai Írók Tára*² című könyvsorozat mellett) azoknak az önálló bölcséleti periodikáknak volt óriási jelentősége, amelyek a 19–20. század fordulójának évtizedeiben jelentek meg. *A Magyar Philosophiai Szemle* (1882–1891), az *Athenaeum* (1892–1947), a *Bölcséleti Folyóirat* (1886–1906), valamint a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* (1901–1914) című filozófiai folyóiratok³ szellemisége, szerkesztési elvei, színvonala, szerzőgárdája, filozófiai alapállása és irányultsága ugyan jelentősen eltért egymástól, ám cél-

-
- 2 Az Alexander Bernát és Bánóczi József szerkesztette *Filozófiai Írók Tára* 1881-ben indult, s a következő évtizedekben klasszikus filozófiai művek magyar nyelvű fordításköteteinek közzétételében jeleskedett. A sorozat – kisebb-nagyobb megszakításokat követően – ma már a Harmadik Folyamánál tart, s a legjelentősebb magyar filozófiai könyvsorozatként tartjuk számon. A *Filozófiai Írók Tára* történetét Mester Béla dolgozta fel kiválóan a *Filozófiai Írók Tára (1881–1991)* című tanulmányában. in: Arisztotelész: *Lélekfilozófiai írások*, Filozófiai Írók Tára, Harmadik Folyam, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, III–XXVI. o.
 - 3 Ezen lapok mellett nem hagyhatjuk említés nélkül a Fülep Lajos és Lukács György által szerkesztett, s igen rövid életű *A szellem* című folyóiratot sem, amely mindössze egy évfolyamot, illetve két számot ért meg 1911-ben. Jelentőségét színvonala, illetve a mögötte álló tehetséges fiatal generáció antipozitivistá törekvése adja. A hivatalos tudományosságtól hangsúlyozottan független lapot az európai filozófiai folyamatokkal szinkronban lévő szellemisége tette eredetivé.

jaik tekintetében mégis mutattak néhány közös vonást. Bár eltérő hatékonysággal, intenzitással és eredménnyel, de mindegyik a magyar nyelvű filozófiai publikációk önálló fóruma kívánt lenni. Ösztönözni szeretne volna a hazai filozófiai diskurzusokat, feladatának tekintette a filozófiai műveltség terjesztését, kiemelten fontosnak tartotta a filozófia magyar nyelvének ügyét, illetve elsősorban a bölcsélet hazai művelői számára kívánt publikációs lehetőséget s egyben szellemi közeget teremteni. A filozófiai orgánumok megjelenése és a hasábjaikon zajló diskurzusok korszakhatárt jelentettek a szaknyelv megerősödése és egy értő, a filozófiai gondolatok iránt fogékony olvasóközönség kinevelése, illetve a filozófiai eszmék hazai elterjedése terén. Közös érdekük, hogy aktivizálni tudtak egy potenciális szerzőgárdát, s nagyban csökkentették a filozófia iránti közönyt.

A *Magyar Philosophiai Szemlét*, az első magyar nyelvű filozófiai periodikát egyenesen azzal a szándékkal indította Böhm Károly, hogy fórumot biztosítson magyar nyelvű filozófiai diskurzusok számára, s hogy hozzájáruljon a magyar filozófiai szaknyelv megteremtéséhez.⁴ Véleménye szerint ugyanis a magyar filozófusoknak alkalmat kell adni arra, hogy gondolataikat magyar nyelven fejezzék ki, s akkor azok a fogalmak tiszta haszná-

4 A szinte azonos időben induló *Filozófiai Írók Tára* és a *Magyar Philosophiai Szemle* számára egyaránt fontos cél volt a filozófiai gondolatok terjesztése és a magyar filozófiai szaknyelv megteremtése. Alexander Bernát és Böhm Károly műnyelvteremtő elképzelései ugyanakkor nagyban különböztek. Böhm szerint „a magyar philosophián fordításokkal segíteni nem lehet ... a philosophia a szabad önálló gondolkodás mestersége. (Böhm Károly: *A Magyar Philosophiai Szemle* eddigi működéséről, in: *Magyar Philosophiai Szemle*, 1885, 99–111, o.) A magyar bölcséleti szakszókincs kiala-

latára és közérthető nyelvi megfogalmazásra fognak törekedni. Fáradozásai eredményeként 1882. márciusában látott napvilágot a *Magyar Philosophiai Szemle* első száma.⁵ A folyóirat első három évfolyamát Böhm Károly és Baráth Ferenc jegyezte szerkesztőként, 1885–1886-ban Buday József és Bokor József vették át a lapot, 1887-től 1891-es megszűnéséig pedig Bokor József volt a szerkesztő. Megjelenésekor a *Szemle* a Böhm által meghirdetett irányzati semlegességet képviselte, utolsó évfolyamaiban mégis szinte kizárólagosan a pozitívizmus fórumává vált. Megjelenésének tíz éve alatt valóban érdeklődő olvasókö-

kulását inkább a filozófia aktív művelésétől, mintsem a műfordításoktól várta. Ezzel szemben Alexander a klasszikus filozófiai művek magyar nyelvű fordításait preferálta. A magyar filozófiai szaknyelv fejlődését szerinte leginkább az segítheti, ha klasszikus filozófiai műveket fordítanak magyar nyelvre. „A filozófia nem a kézikönyvek tudománya. Le van az rakva a nagy filozófusok műveiben. ... A műveltség e klasszikusainak iskolájába kell járnia a magyar elmének is. ...Nincsen hathatósabb módja a filozófiai műveltség terjesztésének, mint ha a filozófia remekíróival ... ismertetjük meg a tanulókat.” (Alexander Bernát: Előszó, in: Descartes: *Értekezés az értelem helyes használatának módszeréről. Elmélkedések a metafizikáról*. Fordította és magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. (Filozófiai Írók Tára 1.) Budapest, Franklin, 1881, 183. o.)

- 5 A folyóirat történetéről és jelentőségéről lásd:

http://www.federatio.org/mi_per/Mikes_International_0207.pdf

A *Magyar Philosophiai Szemle* digitalizált változatát lásd:

<http://epa.oszk.hu/html/vgi/boritolapuj.phtml?id=01054>

A folyóirat Szanka Éva által készített repertóriumra megjelent nyomtatásban: *A Magyar Philosophiai Szemle repertórium*. In: Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai 3., Szerk. Laczkó Sándor, Tonk Márton. Kolozsvár-Szeged, Pro Philosophia Kiadó 2000. 238–268. o., illetve <http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/filo.html>

zönséget teremtett, s ha az induláshoz képest romlott is az utolsó évfolyamok színvonala, publikációs lehetőséget biztosított a korszak több jelentős (főként fiatal) filozófusa számára.⁶ A *Szemle* megszűnésével, az ekkor már hatodik évfolyamát jegyző, s a neoskolasztika szellemiségét képviselő *Bölcseleti Folyóirat* mellett – amely az irányzatosságot elutasító hazai filozófusok számára nem lehetett megfelelő publikációs fórum – hiányzott a bölcseleti közéletből egy szélesebb alapokon álló filozófiai folyóirat. Ám alig egy év elmúltával megjelent az *Athenaeum*.

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, Pauer Imre szerkesztésében 1892-ben látott napvilágot az *Athenaeum* című philosophiai és államtudományi folyóirat első száma. A folyóirat 56 éven át, egészen 1947-ig jelent meg, 1914-ig az Akadémia, majd ezt követően a Magyar Filozófiai Társaság lapjaként.⁷ Noha a színvonal, a szerkesztési elvek és a megjelenített filozófiai eszmék tekintetében nagy különbségek voltak működésének egyes korszakai között, mégis mint a legjelentősebb magyar

6 A lap évente négy füzetben 400–500 oldalnyi összterjedelemben jelent meg, s működése során 353 publikációnak adott helyet. Értekezések, bírálatok, folyóirat- és könyvszemlék csakúgy megjelentek a lapban, mint kivonatok készülő nagyobb művekből. Böhm Károly mellett többek közt Pauer Imre, Schmitt Jenő, Palágyi Menyhért, Harrach József, Szász Béla, Szlávik Máttyás és Pikler Gyula publikált legtöbbször oldalain.

7 1914-ig négy, ezt követően pedig hat száma jelent meg évente, mintegy 400–600 oldalnyi összterjedelemben. 1947-es megszűnésének oka, csakúgy, mint a lapot kiadó Magyar Filozófiai Társaság esetében, a kommunista hatalomátvétel, illetve a kizárólagosság-igénnyel fellépő marxista-leninista ideológia megjelenése volt, amely nem tolerálta a polgári filozófia hagyományos intézményeit.

nyelvű bölcséleti periodikát tartjuk számon.⁸ Élén nagynevű és kevésbé jelentős szerkesztők váltották egymást.⁹ Hosszú története során többször változott a szerkesztői koncepciója is, pozitivista, új-idealista és szellemtörténeti korszakok váltották egymást. Két kiemelkedően színvonalas periódusa volt: a tízes évek második fele és a harmincas évek.¹⁰

* * *

Az első magyar nyelvű filozófiai folyóirathoz, a *Magyar Philosophiai Szemlé*hez, illetve a legjelentősebb magyar nyelvű filozófiai periodikához, az *Athenaeum*hoz képest a kevésbé jelentős és ma már csak kevesek által ismert *Bölcséleti Folyóirat* hangvétele és szerkesztői koncepciója határozott eltéréseket mutatott. A Kiss János és Palmer Mátyás teológiai tanárok szerkesztésében és kiadásában 1886-ban útjára induló¹¹ *Bölcséleti Folyóirat* szellemisége

8 Az *Athenaeum* történetét Perecz László dolgozta fel alaposan *A pozitivizmustól a szellemtörténetig. Athenaeum 1892–1947* című könyvében Budapest, Osiris, 1998, 244. o.

9 Három következetes és tudatos szerkesztője volt a lapnak. 1892–1914 között Pauer Imre, 1915–1919 között Alexander Bernát, 1932–1939 között pedig Prohászka Lajos.

10 Az *Athenaeum* repertóriumát Gulkai Márta állította össze. A 2488 bibliográfiai tételt tartalmazó repertórium az *Athenaeum-tár* című kötetben jelent meg. Szerkesztette Kőszegi Lajos, Kunszt György, Laczkó Sándor, Veszprém, Comitatus Kiadó, 1998, 705–770. o. A repertórium letölthető az SZTE KK Társadalomelméleti Gyűjtemény honlapjáról: <http://tarstud.bibl.u-szeged.hu/filo.html>

11 A lap első három évfolyam a Temesváron, majd a negyedikétől a megszűnésig Budapesten jelent meg. Palmer Mátyás az első két évfolyamot jegyezte Kiss János szerkesztőtársaként, ezt követően Kiss egymaga szerkesztette és adta ki a lapot.

szinte ellentéte volt a korai *Magyar Philosophiai Szemlének*. A Böhm Károly által irányzatok feletti módon szerkesztett *Szemlé*től eltérően a *Bölcseleti Folyóirat* (erőteljes pozitívizmus- és modernségellenes hangvétellel) nagyon határozottan Szent Tamás tanai és a skolasztika felújítása mellé állt. Kiss János *Bevezető gondolatok* címen terjedelmes előszót írt a *Folyóirat* első évfolyamához, amelyben áttekintését adta kora bölcseleti mozgalmainak. Eszméit Szent Tamás tanaiból vezette le (Bacon, Descartes, Locke, Spinoza, Kant és Hegel ellenében, akiknek nézeteivel szerinte alig van mit kezdeni), majd kijelölte a *Bölcseleti Folyóirat* által követendő utat, meghatározva annak szellemiségét és szerkesztési elveit: „... oly szakközlönyt kívánunk megindítani, melynek célja a keresztény bölcselettudomány művelése, szelleme a katolikus egyház ó-kori és középkori nagy bölcselekedőinek szelleme”, írta bevezető gondolatainak első soraiban, majd néhány oldallal később a következőkkel folytatta: „Nincs tehát egyéb hátra, mint a józan bölcselet fonálát ott, hol erőszakosan megszakítottuk, fölvennünk és továbbfönnünk.”¹² A második évfolyam bevezető közleményében pedig a következőképpen fogalmazta meg a lap által követni kívánt eszményt: „A keresztény szellemű bölcselekedésnek a renaissance által megszakított fonálát föl vesszük, tovább szőjjük, felhasználva mindazt, mit szerintünk igazat az újabb bölcselet, az újabb tudomány felmutat.”¹³

XIII. Leó pápa 1879. augusztus 4-én kiadott *Aeterni Patris* kezdetű enciklikáját követően, amely a neotomista

12 Kiss János: *Bevezető gondolatok*, in: *Bölcseleti Folyóirat*, 1886, 1., illetve 20. o.

13 Kiss János: *Bevezető a második évfolyamba*, in: *Bölcseleti Folyóirat*, 1887, 2. o.

mozgalom jelentős fellendülését eredményezte, Magyarországon – a *Bölcseleti Folyóirat* jóvoltából – már meglehetősen korán megjelentek az újskolasztikus törekvések. Az alapítását követő évtizedekben a magyarországi neoskolasztika legjelentősebb fórumává vált a folyóirat. Köszönhető volt mindez főként annak a Kiss Jánosnak, aki alapította és mindvégig egyenletes színvonalon szerkesztette.¹⁴

A folyóirat első évfolyamának tartalma híven tükrözte a Kiss által vázolt irányvételt. Kiss bevezető gondolatait követően XIII. Leó pápa 1879-es *Aeterni Patris* kezdetű enciklikáját közölte, majd Palmer Mátyás *Aristoteles és a logikai formalizmus* című tanulmánya következett. De helyet kapott az első évfolyam anyagában a pozitívizmust katolikus kritikával illető nagytanulmány éppúgy, mint a kanti ismeretelmélet bírálata. (A modern filozófusok bírálata egyébként is a lap szerkesztői és szerzői részéről megnyilvánuló alpművelet volt.) A folyóiratban megjelent publikációk mindvégig négy rovat köré szerveződtek: I. *Értekezések*, II. *Bölcseleti mozgalmak, vegyesek*, III. *A bölcselet magyar nyelvre*, IV. *Irodalmi értesítő*. Ezek közül a legfontosabb az *Értekezések* című rovat volt, amely – 10–20 nagytanulmány formájában – egy-egy évfolyam terjedelmének 80–90 %-át foglalta el. A II. rovat többek között

14 Kiss a korszak legjelentősebb hazai neoskolasztikus bölcseelőinek egyike. 1890-ben alapítója volt a *Hittudományi Folyóirat*nak, s 1892-ben az *Aquinói Szent Tamás Társaságnak*, amely – csakúgy, mint a *Bölcseleti Folyóirat* – (Szent Tamás szellemében) a modern tudományos eredmények és a keresztény bölcselet összeegyeztetésére, illetve a katolikus bölcselet továbbfejlesztésére volt hivatott. A Társaság a későbbiekben nagy szerepet játszott a *Bölcseleti Folyóirat* életében, amennyiben a lapban megjelent értekezések nagy része a Társaság ülésein elhangzott dolgozatok közül került ki.

hazai és külföldi filozófiai és teológiai jellegű rendezvényekkel kapcsolatos beszámolóknak, egyetemi filozófiai oktatási tematikáknak, a filozófia oktatásával kapcsolatos reflexióknak vagy éppen az Aquinói Szent Tamás Társasággal kapcsolatos híreknek adott helyet. A IV. rovat évfolyamonként 10-20 hazai és külföldi folyóirat, illetve könyv ismertetését és/vagy bírálatát tartalmazta. A filozófia magyar szaknyelvének ügyét – bár a III. rovat az utolsó évfolyamokban már nem szerepelt – kiemelt fontosságúnak tartotta Kiss, amint arra a rovat címe is utalt.¹⁵

A bölcseleti műszók alkotásához című írásában Kiss János a *Folyóirat* számára mintegy programszerűen fogalmazta meg nyelvi eszményét, s tisztázni igyekezett azokat az elveket, amelyeket a magyar bölcseleti műszavak teremtése és használata során fontosnak tartott. Elvárta a fogalmaktól, hogy a nyelv összes törvényeinek megfelelően legyenek megalkotva. Szerinte ragaszkodni kell a már meglévő szakszavakhoz, amelyek akkor jók, ha tiszták és világosak. Ezért vigyázni kell, hogy a fogalmaknak csak egy értelmük legyen, s tartózkodni kell az új szavak alkotásától, inkább a meglévő magyar nyelvkincsből kell

15 *A bölcselet magyar nyelve* című rovat elé *Bevezető Közleményt* írt Kiss, amelyben nem túl színvonalas – inkább csak általánosságokban mozgó – nyelvbölcséleti álláspontját is közölte. Eszerint a nyelv és az ismeret viszonya közvetlen, nyelv (fogalmak) nélkül sem a megismerés, sem pedig az ismeretek átadása (oktatás) nem lehetséges. Ezért „a bölcseleti tudományok művelése közben sem szabad megfeledkeznünk a nyelvről, hanem azon kell lennünk, hogy a bölcseleti gondolatokat tisztán, világosan, szabatosan, érthetően és kellemesen fejezzük ki. ... Ez indított minket arra, hogy jelen rovatot megnyissuk.” (in: *Bölcséleti Folyóirat*, 1886, 132–140. o.) A rovat a későbbiekben állandó helyet biztosított a szaknyelv használatával, illetve a kifejezések tartalmával és helyesírásukkal kapcsolatos közleményeknek, szójegyzékeknek.

meríteni, és a gyökérszavakat kell képzőkkel és ragokkal ellátni. Idegen szavak használatát csak indokolt esetben javasolta, s ezen a téren óvatosságra intett. Hozzátette ugyan, hogy „... midőn tiszta magyar műszók alkotását kívánom ... nem szándékom, hogy a bölcselettudományt mi magyarok csak magyarul ismerjük. ... a magyar nyelv művelése és tisztántartása éppen nem annyit jelent, hogy más nyelveket nem tanuljunk ... általában kívánatos, hogy tisztán, sértetlenül őrzött magyar nyelvünk mellett más nyelveket is ... ismerjünk ... a bölcselőnél megkívántatik, hogy a műszókat internationalis alakjukban is ismerje.”¹⁶ A *Bölcseleti Folyóirat* által képviselt nyelvi eszmény végül nem vált a magyar bölcseleti szaknyelv megszilárdulását jelentősen befolyásolni képes hatóerővé. A műnyelvi rovat keretei között megjelent cikkek inkább, ahogyan fogalmaz Kiss, a törőlmetszett magyar szavak használatát szorgalmazták. A *Bölcseleti Folyóirat* majd minden évfolyamában közölt magyar filozófiai terminusok jegyzékei viszont valóban egyengették az utat egy-egy fogalom megértése, elfogadása és elterjedése előtt.¹⁷

Az *Értekezések* című rovat keretei között megjelent írások témaválasztás tekintetében meglehetősen

16 Kiss János: A bölcseleti műszók alkotásához, in: *Bölcseleti Folyóirat* 1886, 364–369. o.

17 Ki kell emelnünk, hogy a folyóirat határozottan kiállt a hittudományi főiskolákon a magyar nyelvű filozófiaoktatás mellett. A korszak tudományegyetemein ugyan már többségben voltak a magyar nyelven hirdetett filozófiai stúdiumok, a katolikus hittudományi főiskolákon azonban mindez egészen a századfordulóig váratott magára, sokáig a latin nyelvű filozófiaoktatást preferálták. Ezért is volt fontos a *Folyóirat* kiállása a magyar nyelvű filozófiaoktatás mellett. Kiss János: Mily nyelven adjuk elő a bölcseletet hittani főiskoláinkon, in: *Bölcseleti Folyóirat*, 1886, 345–352. o.

gazdagok,¹⁸ de alapvetően a keresztény bölcselet tematikáján belül maradtak, illetve a neoskolasztikus nézőpontot képviselték. A kor majd minden eszmei, vallási, természettudományos, társadalmi és erkölcsi problémájára és kihívására reflektálni igyekeztek a közölt – sokszor könyvnyi terjedelmű – tanulmányok. A publikációk döntő többsége a lap tematikus irányultságának megfelelően keresztény bölcseleti (neoskolasztikus) jellegű, de jelentős mennyiségben került közlésre a skolasztika szellemiségétől mentes filozófiai szaktanulmány is. A szövegek nyelvezete, stílusa és színvonala viszont sok esetben nagyon egyenetlen.

Bár nagy számban fordulnak elő a folyóiratban alaposnak mondható (vagy legalább közepes színvonalú) tanulmányok, kirívó ellenpéldákkal is találkozhatunk. Ilyen Szilvek Lajos *Darwin ismeret- és lélektana* című igen alacsony színvonalú, gyenge érvekkel alátámasztott és rosszul megírt írása, amely semmi kétséget sem hagy szerzője Darwin-ellenes álláspontja felől. Szerinte „a darwinizmus ... teljesen téves, ha az emberre is ki akarják terjeszteni. Ez ugyanis feltételezné a majommal való testi és lelki megegyezését. ... Még ha lenne is bonctani hasonlóság ... majom és ember között ... A szellemi működések lényeges különbségén tökéletes hajótörést szenved a fejlődés elmélete. Az ember állatból nem eredhetett. Ennek

18 A legnagyobb számban filozófiatörténeti, etikai, esztétikai, vallástudományi, ismeretelméleti, lélektani, neveléseméleti, hitéleti jellegű tanulmányok jelentek meg, illetve Platón, Arisztotelész, Kant, Comte, Darwin és Nietzsche voltak a folyóirat oldalain leginkább reflektált gondolkodók. A Szent Tamással foglalkozó vagy rá hivatkozó tanulmányok pedig messze a legnagyobb számban és terjedelemben kaptak helyet.

az átmenetnek a megfelelő okai különben is elképzelhetetlenek.”¹⁹

A lap neoskolasztikus szellemiségének jó példája, amikor 1896-ban, Descartes születésének 300. évfordulója alkalmából Kozáry Gyula megjelentette Descartes és Szent Tamás bölcselete című mintegy 160 oldalas értekezését. Ennek utolsó oldalán egyenesen úgy összegezte mondandóját, hogy „Descartes a történelemé: szent Tamásé a jövő”. Szerinte Descartes racionalizmusa meghaladott, s csakis a Szent Tamás értelmében vett észfogalomnak, a hit óvatos racionalizálásának van létjogosultsága. Mint írta, az elmúlt századok bűnei az ész önhittségére vezethetők vissza, ideje hát végre kijózanodni és visszatérni Szent Tamáshoz. Kora modern bölcselkedőinek pedig egyenesen Szent Tamás tanulmányozását javasolta: „Egyezkedjünk. Fogjunk kezét elfogulatlanul. Mi szíves-örömmel elfogadjuk a modern tudomány és bölcselet segítő kezét. Tegyenek Önök is úgy ... Kritizálják (Tamást) ... és fogadják el, mi benne jó! Amit meghaladott az idő, a tudomány, vessék el. Pótolják újjal... Nem az a kérdés ... régi-e vagy új, hanem igaz-e vagy téves. ... Mit tehetünk róla, ha a haladó tudomány, a természettan, élettan vívmányai csak megerősítették ... a Mestert?!”²⁰

A meglehetősen markáns irányzatosságának köszönhetően rövid idő alatt viszonylag népes olvasótábort és szerzőgárdát tudhatott maga mögött a lap, amennyiben képes volt megszólítani a keresztény (katolikus) bölcselet

19 Szilvek Lajos: Darwin ismeret- és lélektana, in: *Bölcseleti Folyóirat*, 1895, 444. o.

20 Kozáry Gyula: Descartes és Szent Tamás bölcselete, in: *Bölcseleti Folyóirat*, 1896, 606–607. o.

iránt fogékony olvasókat és szerzőket.²¹ A *Folyóirat* 1906-ig, tehát huszonegy évfolyamon át évente négy füzetben, átlagosan mintegy 550–750 oldalnyi összterjedelemben látott napvilágot, s 1003 publikáció, illetve kisebb-nagyobb közlemény jelent meg oldalain. A lap történetén belül nem különíthetünk el különböző korszakokat, ugyanazon szerkesztő ugyanazon elvek alapján és szinte teljesen egyenletes színvonalon szerkesztette mind a 21 évfolyamot. A *Folyóirat* szerzőgárdája döntő részt teológusok, gyakorló lelkészek, hitoktatók és középiskolai filozófiatanárok köréből került ki. Jóllehet közülük többen jelentős vallásbölcseleti munkásságot is magukénak tudhattak, mint például a hazai neoskolasztika ismert képviselői, Prohászka Ottokár, Schütz Antal és Kozáry Gyula, akik Kiss János és Palmer Mátyás mellett a legtöbbet publikáltak a lapban, a szerzőgárda derékhadát jobbára névtelen filozófusok és teológusok alkották. Noha Kiss több alkalommal, például a tizedik évfolyamhoz fűzött bevezetőjében is azt tételezi, hogy a lap munkatársai Magyarország legjobb filozófusai köréből verbuválódnak, ez távolról sem volt így.

A *Folyóirat* utolsó száma 1906-ban jutott el az olvasókhoz. Megszűnésére csak közvetve utal a lap legutolsó megjelent közleménye, amelyben Kiss nyomatékosan kérte a hátralékkal rendelkező megrendelőket elmaradásuk pótlására. Itt jegyezte meg, hogy a megrendelésből származó bevételek és a lap fennmaradása szorosan

21 Már a lap második évfolyamának szerkesztői bevezetőjében megemlítették, hogy a beérkező megrendelésekből fedezni tudták a megjelenést, s a második számtól a munkatársak honorálását is szándékoznak elkezdni. A folyóirat fennállása alatt egy viszonylag jól működő előfizetői, megrendelői rendszert működtetett, s erről rendszeresen hírt is adott.

összefügg. S mivel a bevételek minden igyekezete ellenére elmaradtak, ezért arra kényszerült, hogy beszüntesse a lap megjelentetését. A bölcslettudományi cikkeknek a későbbiekben az ugyancsak Kiss által szerkesztett *Hittudományi Folyóirat* adott helyet. A két folyóirat ezáltal gyakorlatilag összeolvadt.²²

* * *

Az 1901-ben induló *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* című filozófiai periodika színvonalát, hátterét, funkcióját és működési elveit tekintve alig hasonlítható az előzőekben említett három orgánumhoz. Mint filozófiai periodika nem túl jelentős, ám azon tény miatt, hogy működésének másfél évtizede alatt a Magyar Filozófiai Társaság²³ állt mögötte, s hogy oldalain nagyobb terjedelmű szak tanulmányok is megjelentek, illetve hogy fontos szerepe volt a filozófiai jellegű információk közvetítésében, a fi-

22 A *Bölcséleti Folyóirat* megszűnéséről lásd: Kiss János: Bevezető a tizennyolcadik évfolyamba, in: *Hittudományi Folyóirat*, 1907, 2–3. o.

23 A Társaság 1901-ben alakult 171 taggal. Céljaként fogalmazta meg a filozófiai műveltség terjesztését, a filozófia hazai legitimitációjának erősítését, a magyar bölcséleti tradíció kutatását és a közéleti kérdések filozófiai vizsgálatát. Mindezek érdekében nyilvános felolvasóületeket és vitákat, ismeretterjesztő előadás-sorozatokat és tanfolyamokat kívánt tartani, valamint folyóirat- és könyvkiadást tervezett, továbbá egy filozófiai könyvtár felállítását is napirenden tartotta. Az elképzeléseknek megfelelően a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* című lap a Társaság kiadványaként jelent meg. A század első másfél évtizedében a Társaság, bár jelentős szerepet játszott a filozófiai élet szervezésében, nem vált annak valódi centrumává. Létrejöttéről, működéséről, történetéről bővebben lásd: Percz László: Az első másfél évtized. A Magyar Filozófiai Társaság indulása, in: *Magyar Tudomány*, 1995, 6, 735–742. o.

lozói nyilvánosság megszervezésében, mégis számot tarthat az érdeklődésünkre.²⁴ Eleinte a *Közlemények* alig volt több, mint a Társaság értesítője. Az első füzetében a Magyar Filozófiai Társaság megalakulásának dokumentumait közölte. A későbbiekben a Társaság életével kapcsolatos híradások mellett filozófiai szaktanulmányok és könyvismertetések is megjelentek oldalain, de az esetlegesség szinte mindvégig jellemezte működését. 1905-ig szerkesztő sincs feltüntetve a kiadványon. Az 1906 és 1910 közötti időszak már árulkodik némi gondozottságról, ebben az időszakban Szitnyai Elek szerkesztette a lapot. 1911-től 1914-es megszűnéséig pedig egy szerkesztőbizottság²⁵ vette át a lap irányítását, de a gyakorlati szerkesztési munkát a Társaság titkárai – Pauler Ákos, illetve Kornis Gyula – végezték afféle hivatali kötelezettségként. Az évek során lassú színvonalemelkedés is megfigyelhető. A *Közlemények* egyre több filozófiai nagytanulmányt is megjelentetett, többek között Kornis Gyula, Pauler Ákos, Medveczy Frigyes és Palágyi Menyhért tollából.²⁶ Bár jelentősnek számító eredeti teljesítmények csak nagyon kis számban fordultak elő oldalain, mégis ezen – főként filozófiatörténeti témákban megjelenő – tanulmányok mozdították el a lapot a pusztai közlöny színvonaláról.²⁷

24 Ezt az összefoglaló értékelést végezte el Perecz László *Tükör és előzmény. A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* című írásában. in: *Világosság*, 1995, 5, 25–31. o.

25 Medveczy Frigyes, Concha Győző, Jankovics Béla, Pauler Ákos, Udránszky László

26 Külön érdekesség, hogy Babits Mihály több esetben is könyvismertetésekkel szerepelt oldalain.

27 A *Közlemények* évente 3–4 alkalommal 200–300 oldalnyi összterjedelemben jelent meg, s működése során 403 kisebb-nagyobb publikációnak adott helyet.

Emellett a folyóirat egyik erősségeként emelhetjük ki, hogy majd minden évfolyamában nagy számban közölt könyvismertetések, amelyek egyaránt reflektáltak külföldi és magyar szerző jóvoltából megjelent filozófiai művekre. Végző soron a lap valódi hivatását is inkább az ilyen típusú filozófiai információk átadásában láthatjuk.

A Társaság elnökének, Medveczky Frigyesnek az 1914-es halálát követően a *Közlemények* megszűnt, illetve 1915-től összeolvadt az *Athenaeummal*, amelyet ettől kezdve a Magyar Filozófiai Társaság adott ki saját folyóirataként. A *Közlemények* funkcióját is betöltő *Athenaeum* szerkesztője Alexander Bernát, a Társaság új elnöke lett.

* * *

A Bölcséleti Folyóirat és a Magyar Filozófiai Társaság Közleményei a századforduló magyar filozófiai életébe enged bepillantást. Jóllehet a hatásuk és jelentőségük lokális, ugyanakkor szervesen hozzátartoznak a korszak hazai bölcséleti mozgalmainak történetéhez. Híven tükrözik, s jól kiegészítik azokat. Az oldalain megjelent publikációk adatai – csakúgy, mint a *Magyar Philosophiai Szemle* és az *Athenaeum* estében – részét képezik *A magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisának*.²⁸

28 <http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/human/philobibl>

NIETZSCHE ELSŐ MAGYAR OLVASATAI¹

„Olvasmányaim közül legjobban Nietzsche érdekel. Valószínűleg ön is hamarosan átmegegy a gondolkodók bárányhimlőjén, s rövid idő alatt ki tudja majd selejtezni a nagy moralista tanai közül a megtartandókat...”

Kosztolányi Dezső levele
Babits Mihályhoz.
1904. december 29.

A századforduló utáni években a legkülönfélébb szellemiség jegyében fogant publikációk sokasága, valamint Nietzsche műveinek fordításai jelzik, hogy Nietzsche gondolatai termékeny visszhangra lelnek a magyar szellemi életben.² Nietzsche halála után elementáris erővel tör ki a magyar Nietzsche-láz, s a korszak legkiválóbb magyar gondolkodói érzik szükségét (pro vagy kontra), hogy reagáljanak a Nietzsche-jelenségre.³ Nietzsche-t ol-

-
- 1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: Nietzsche első magyar olvasatai, in: Kissné Novák Éva, Laczkó Sándor (szerk.): *Don-Quixote.hu – avagy a filozófia vándorútjai. Tanulmányok és egyéb írások Csejtei Dezső tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*, Szeged, 2011, 57–162. o.
 - 2 Nietzsche magyar recepciójáról lásd: *Nietzsche-Tár. Szemelvények a magyar Nietzsche-irodalomból 1956-ig.* (Szerk. Kőszegi Lajos, Kunszt György, Laczkó Sándor) Veszprém, Comitatus Kiadó, 1996, 588. o., illetve Kiss Endre: *A világnézet kora. Nietzsche abszolútumokat relativizáló hatása a századelőn*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 282. o.
 - 3 Lengyel Béla megállapítása szerint „A Nietzsche-recepció története egyben a magyar szellemi élet világháború előtti negyedszázadának története is.” (Lásd. Lengyel Béla: Nietzsche ma-

vas és műveire reflektál Ady, Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula és Ignó mellett Schmitt Jenő Henrik és Fülep Lajos éppen úgy, mint Lukács György és Wildner Ödön vagy Prohászka Ottokár és Kornis Gyula. Ugyanakkor ez a századforduló utáni gazdag Nietzsche-recepció nem előzmények nélküli. Nietzsche halála előtt ugyanis már több tucatnyi, műveit és gondolatait ismertető, bemutató, illetve értékelő magyar nyelvű publikáció jelenik meg, mintegy jelezve, hogy nem lesz elkerülhető egy későbbi erőteljesebb Nietzsche-hatás.⁴ Tanulmányunkban a századforduló előtti recepcióra, Nietzsche első magyar olvasataira fogunk reflektálni. Olvasva ezen publikációkat ugyanis azonnal láthatjuk, hogy az alapállások, vezérmotívumok és szellemi irányvonalak különbözősége már ezen korai szövegek esetében is jól kitapintható. De tegyük hozzá, ez még valóban csak a kezdet. Nietzsche magyar recepciója a maga teljességében csak a századforduló után bontakozik ki. A századforduló előtti magyar Nietzsche-olvasatok pedig sajátos,

gyar utókora, in: *Minerva*, 1938, 1–10., 49–95. o.) Lengyel ezen gondolata afféle vándormotívumként vonul végig a vonatkozó szakirodalmon. Noha a jelzett korszakban Nietzsche valóban mozgásban tartja a magyar szellemi életet, mégis túlzás lenne azt állítanunk, hogy mindössze a Nietzsche-recepció által leírható lenne a századforduló évtizedeinek hazai szellemi élete, illetve annak sokarcú jelenségformái.

- 4 A világháború előtti majd negyed század hazai Nietzsche-recepciója két korszakra bontható, amelynek Nietzsche 1900-ban bekövetkezett halála szab határt. Míg a századforduló előtt – Nietzsche életében – csak szórványosan jelennek meg magyar szerzőtől Nietzsche-reflexiók, addig a századfordulót követően már egy bőséges Nietzsche-recepciónak lehetünk tanúi. Lásd erről a tanulmány végén a *Függelék*et.

a receptív magyar gondolkodásmódra jellemző előképei a későbbi termékeny magyar Nietzsche-hatásnak.

A 20. század folyamán sokszor értelmezik át Nietzscht a magyar szellemi, sőt ideológiai/politikai élet legkülönbélebb képviselői. Az interpretációk optikájának, illetve a szellemi/ideológiai alapállás kívánalmainak függvényében Nietzschében alapvetően vagy ellenséget és veszélyt látnak, így fenntartásokkal kezelik és kárhozzátják, vagy éppen friss szellemiséget és termékenyítő gondolatokat olvasnak ki soraiból, s ennek megfelelően üdvözlik.⁵ A reagálások ilyen végletessége különös módon, de már az 1890-es évek hazai publikációiban is megmutatkozik.⁶ Már ezen korai publikációkban is megjelenik a Nietzsche elméletét fenntartásokkal kezelő, sőt elutasító, benne pusztító veszélyt látó és eredetiséget számon kérő, fanyalgó attitűd (Prohászka Ottokár, Vethéssy József). A Nietzsche-kultusz számukra

5 A 20. század első felének legátfogóbb és legnagyobb hatású hazai Nietzsche-értelmezései Schmitt Jenő Henrik, Fülep Lajos, Brandenstein Béla és Lukács György nevéhez köthetőek. Schmitt a gnosztikus, Fülep a nemzeti kérdés iránt fogékony értelmiségi, Brandenstein a katolikus, Lukács a marxista irányzat képviselője is egyben.

6 A magyar Nietzsche-olvasatok első szövegei egyrészt az akkor már létező magyar nyelvű filozófiai folyóiratokban jelennek meg (*Bölcseleti Folyóirat, Athenaeum*). Emellett egyházi jellegű periodikák adnak helyet a Nietzschével kapcsolatos publikációknak (*Protestáns Szemle, Katolikus Szemle, Keresztény Magvető*), illetve néhány frissen induló folyóirat oldalain reflektálnak leginkább a Nietzsche-jelenségre (*Élet, Huszadik Század, Új Magyar Szemle*). Az 'elutasító' attitűd jobbra az egyházi jellegű periodikákban jelenik meg, az 'üdvözlő' hangvétel a frissen induló és fiatal értelmiségiek által szerkesztett lapokban érzékelhető leginkább, míg a 'tárgyilagos' értékelési szempont igénye főként a filozófiai folyóiratokban megjelent írások szemléletére jellemző.

komédia, ugyanakkor elismerik, hogy egy olyan szellemi jelenséggel állnak szemben, amellyel számolni kell. Emellett jelen van a Nietzsche gondolatait nyíltan a zászlajára tűző radikálisan individualista szellemi alapállás (Diner-Dénes József és az *Élet* című folyóirat), illetve artikulálódik a Nietzsche elméletét – szándékuk szerint – mintegy csak józan tárgyilagossággal bemutatni és értékelni kívánó törekvés is (Szlávik Mátyás, Erdélyi Károly és Szász Zoltán). Akik ekkor megszólalnak Nietzsche ürügyén, azok közül többen a későbbiekben is hallatják hangjukat (Erdélyi Károly, Prohászka Ottokár, Vethéssy József). De mégsem ők lesznek majd a leghatásosabb Nietzsche-interpretátorok, nem ők viszik majd a kibontakozó magyarországi Nietzsche-recepció vezérszólamait. Sőt, ha Prohászka és Vethéssy múlna, ők inkább megfékeznek a nem csillapuló 'Nietzsche-mániát'. Az 'elutasító', 'üdvözlő' és 'tárgyilagos' értékelési attitűd ezen korai olvasatokban még hozzávetőlegesen azonos súllyal és arányban van jelen.

Az első magyar nyelvű publikáció még 1872-ben jelenik meg Harrach József tollából.⁷ *A tragédia mint a zene szülöttje* című rövid írásában Harrach úgy értékeli Nietzsche elméletét, mint amely feltétlenül figyelmet érdemel. A publikáció jelentősége mégis jobbára csak annyi, hogy Harrach meglehetősen korán, a fiatal Nietzsche művére reflektálva szólal meg, s elsőként hallatja hangját Nietzsche ürügyén magyar nyelven. Ezt követően sokáig csend övezi Nietzsche tevékenységét Magyarországon (is).

7 Harrach József: A tragédia mint a zene szülöttje. (Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik. Von Friedrich Nietzsche. 1872) in: *Figyelő* II/40. 1872. okt. 6., 473–475. o.; II/41 1872. okt. 13, 485–487. o.

Gondolatainak önálló publikációk formájában megnyilvánuló visszhangjával egyáltalán nem találkozhatunk magyar folyóiratokban. Még műveinek megjelenéséről szóló híradásokról, illetve önálló recenziókról sincs tudomásunk. Az 1890-es években viszont már egyre-másra jelennek meg Nietzschevel kapcsolatos szövegek, elindul egy szórványos Nietzsche-recepció, formálódnak az első magyar Nietzsche-olvasatok.

Rendkívül figyelemre méltó, hogy paradox módon előbb látnak napvilágot Nietzsche-fordítások magyar nyelven, mint a róla szóló publikációk. Az 1891-ben induló *Élet* című folyóirat első számának oldalain több Nietzsche-mű részletét is olvashatjuk Diner-Dénes József jóvoltából.⁸ A fordításokhoz fűzött fejtegetéseiben Diner-Dénes Nietzsche individualizmusát és radikalizmusát emeli ki (a választott műrészletek is jórészt Nietzsche individualizmusát voltak hivatottak illusztrálni), illetve azt, hogy Nietzsche a régi 'szokásszentségek' kíméletlen ostromlója. Éppen ezért gondolatai szerinte jól kamatoztathatóak az idealizmus elleni harcban. Diner-Dénes esetében egyértelműen a nyitott, nyugatos értelmiségi szellemi muníciót és irányt kereső reflexei nyilvánulnak meg a Nietzsche iránti érdeklődésben. Az *Élet* ezen lapszámához kapcsolódik az első magyar Nietzsche-sajtóvita is. Abonyi Árpád a *Magyar Hírlap* 1891. március 25-i számában nehezményezi Diner-Dénes törekvését, mert szerinte Nietzsche bemutatása méregként hat a magyarországi szellemi közegben. Talán éppen ennek a támadásnak is lesz köszönhető, hogy

8 Az első magyar nyelvű Nietzsche-fordításokról, illetve a jelzett korszakban megjelent magyar nyelvű Nietzsche-szakirodalomról lásd a tanulmány végén a Függelékét.

Diner-Dénes a későbbiekben eltekint Nietzsche gondolatainak magyarországi tolmácsolásától, s Nietzsche-ről később már csak német nyelven publikál.⁹ A Nietzsche-t bemutatni kívánó kezdeményezését magyar eszmetörténeti/recepciótörténeti értelemben ezzel együtt is jelentősnek tekinthetjük.

A Nietzsche halálát megelőző évtizedben már szép számban lát napvilágot egy-egy művének, illetve róla szóló tanulmánynak a recenziója. Ezen recenziókon, illetve rövidebb-hosszabb ismertetéseken túl azonban már nagyobb terjedelmű Nietzsche-tanulmányok is születnek. Szlávik Mátyástól származik az első bővebb terjedelmű magyar Nietzsche-értékelés.¹⁰ Majd Erdélyi Károly lesz az, aki vállalkozik Nietzsche gondolatainak, életművének terjedelmesebb bemutatására és értelmezésére, miközben fenntartásainak is igyekszik hangot adni.¹¹ Nietzsche halálának évében Szász Zoltán¹² nagyobb tanulmánya és több nekrológszerű értékelés mellett a *Huszedik Század* egy *Zarathustra*-részletet is közöl, s ezzel kezdetét veszi a Nietzsche-honosítás egy újabb korszaka. A századfordulót követő évtizedben már sorra jelennek meg Nietzsche művei magyarul.

9 Diner-Dénes ugyanakkor 1890 és 1896 között több alkalommal is publikál német nyelven Nietzsche-ről, sőt egyike az első németországi Nietzsche-interpretátoroknak. Lásd pl. a *Vergangenheit und Zukunft, Studien und Eindrücke* című művét, amely Berlinben jelenik meg 1896-ban.

10 Szlávik Mátyás: Nietzsche világnézete, in: *Athenaeum*, V/4. 1896, 561–577. o.

11 Erdélyi Károly: Nietzsche Frigyes, in: *Bölcseleti Folyóirat*, XII. 1897, 421–437.; 636–653. o.

12 Szász Zoltán: Nietzsche elmélete, in: *Új Magyar Szemle*, 1–2, 1900, 314–330. o.

Az említett bővebb terjedelmű Nietzsche-értelmezések illusztrálására Erdélyi Károly írására térünk ki. *Nietzsche Frigyes* című, a *Bölcseleti Folyóirat* 1897-es évfolyamában megjelenő, mintegy 35 oldalnyi terjedelmű tanulmányában a kor legdivatosabb bölcslőjének nevezi Nietzscht, akivel számolni kell, s aki tüzetes figyelmet érdemel. Erdélyi Károly feltétlen érdeme, hogy az elsők között szentel hosszabb tanulmányt magyar nyelven Nietzschének. Józanságra törekvő, távolságtartó, mérsékelt hangvételű írásában igyekszik részletesen bemutatni a 'fejfájós' bölcslő gondolatait a magyar olvasóközönség számára. Veszi a fáradságot és elolvassa Nietzsche több művét, s érzékelhetően ismeri is annak elméletét. A szerző eredeti szándéka szerint nem tesz mást, mint bőségesen ismerteti a németországi Nietzsche-irodalmat, ám ennél mégis sokkal többet olvashatunk ki soraiból. Az egyes művek ismertetése ugyanis jó apropót szolgáltat számára, hogy részletesebben bemutassa Nietzsche életművét, illetve hogy saját fenntartásait és sokszor gúnyos véleményét is közölje. Bár megvan a maga meglehetősen negatív véleménye Niezschről, ugyanakkor nem titkolja, hogy minden kritikai észrevétel dacára megkerülhetetlen gondolkodónak tartja. Mint soraiból kitűnik, leginkább a 'beteg bölcslő' erkölcstanával nincs kibékülve, amelynek tételes cáfolatát, mint írja, el sem kezdi, mert „Szorul-e e tigris-erkölcstan egyáltalán cáfolásra?” Álláspontját jól illusztrálja egy általa leírt eset. A fiatal költő, Szilágyi Géza példáját hozza fel írásában, akinek akkor jelenik meg *Tristia* című verseskötete, amely – Erdélyi és a korabeli kritika szerint – megbotránkozást okoz, főleg a benne szereplő *Bankett* című vers miatt. Íme az említett vers:

Nietzsche első magyar olvasatai

Akik vérük, velejük áldozzák fel
Dicsőséges harcában a Jövőnek
A diadalt ha végre már kivívták
Győzelmi lakomára összejönnek

Kicsiny sereg ... kevély, szilaj vonások
A szemek vad, lobogó lángban égnek
A földön urat el nem ismer egy sem
És egy se vallja Istenét az Égnek

És ünneplik majd a nagy Zarathustrát
A mestert, Őt, aki hozzánk leszálla
Amely igazi messiást ígért még
A régi jóslat valóra váltva

És ünneplik az Énnek győzelmét
S a durva, bamba tömeg rút bukását
Hogy az erős igazság lett im úrrá
S elbukott a gyáva, gyöngye álság

Ünneplik a fényt, mely halálra küldi
Minden aljasnak anyját, a sötétet
S a szent, szabad, erőszakos szerelmet
Mely nem lehet soha, soha se vétek

Ünneplik, hogy megölték, ami régi
A múlt csúf, kendőzött, hazug világát
Ha néha gondolok e szép jövőre
Valómon sötét felleg gyásza száll át

A DOLOG ÉS A SZÓ

Ó mert az üdv korát már el nem érem
Gúnytól, szitoktól korán összetörten
S ha fönn majd győzelmet ül az Élet
Már lenn leszek régesrég a gödörben

S míg fönn a világ nemzójéhez, a naphoz
Tör újjongása büszke lakomának
Rajtam, ki ott valék a harcosok közt
Lenn majd a síri férgek lakomáznak

Nos, a vers tagadhatatlanul magán viseli Nietzsche hatását. Sőt, egyenesen Nietzsche gondolatiságát érzéketlenül szintetizálni igyekvő versnek is tekinthetjük. Olyannak, mint amely a niezschei észjárás kulcsszavainak a felidézésével képes láttatni Nietzsche gondolkodásának lényegét. S mily különös a korabeli magyar társadalmi/szellemi közeg. A fiatal költőt verse, illetve kötete keltette közbotrány miatt – amint azt Erdélyitől megtudjuk – három napi fogházra ítéli a járásbíró-ság. Erdélyi kommentárja az esethez a következő: „... Nietzsche tana fiatalos, éretlen fejekben nagy kárt tehet ... Ilyen verseket írnak, ilyen tanokat hirdetnek az új magyarok két évvel azután, hogy érettségít tettek...”¹³ Ezen fenntartásaival együtt is mérsékelt hangvétellű értékelésében méltányolja Nietzsche bátorságát, hogy „eszméinek végéig el mert menni”, s meri vállalni, hogy téved. A *Zarathustráról* pedig értékelése végén megállapítja, hogy „... a jelenkor irodalmának a maga nemében egyetlen, páratlan emléke lesz, mely fölfedi előttünk az atheista lelkének rejtekeit. Csak szánni lehet azokat, kik

13 Uo., 434. o.

e műben bölcseletet keresnek. ... a Zarathustra márványból faragott síremlék, mely – a semmit takarja.”¹⁴

* * *

Nos, van-e egyáltalán bármilyen jelentőségük az első magyar Nietzsche-olvasatoknak? Annyit minden bizonnyal elmondhatunk, hogy jól mutatják a német filozófiai kultúrához sok szálon kötődő, s még csak kiépülőben lévő magyar filozófiai kultúra receptív, követő jellegét, amennyiben szinte azonnal reagálni igyekezik a németországi szellemi mozgásokra. Így ismerik és olvassák Nietzschét és a róla szóló irodalmat, s a maguk tétova módján igyekeznek bemutatni a hazai közönségnek, ugyanakkor ez a Nietzsche iránti érdeklődés az 1890-es években még csak keveseket érint, s még kevesebben nyilvánulnak meg publikált vélemény formájában. Megelőlegezik ugyan a későbbi hazai Nietzsche-lázat, de a Nietzsche-hatás még a legkevésbé sem fogja át a magyar szellemi élet egészét. Pusztán a nyitány sokat sejtető szövegei ezek. A hazai Nietzsche-recepció a századfordulót követően akkor teljesebben ki, amikor egy fiatal író- és filozófus-generáció kezd érdeklődést mutatni Nietzsche elmélete iránt. Az ő szellemi útkeresésük számára Nietzsche jelent majd kitűnő gondolati muníciót.

Nietzsche korai magyarországi recepciója mögött ott húzódik a befogadó társadalmi/kulturális közeg sajátos igénye, amely egyben eldönti az interpretáció milyenségét és jellegét is. Aki Nietzsche ürügyén idehaza megszólal, az óhatatlanul abból a sajátos magyar szellemi közegből beszél ki, amelybe pozicionálni igyekezik önmagát. Így a Nietzschéhez való viszony jobbára a nemzeti modernizációhoz való viszony is lesz egyben. Éppen ezért a recepció,

14 Uo., 652. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

interpretációs folyamat a 'mire kellene', 'mire alkalmasak', illetve 'mit veszélyeztetnek' Nietzsche gondolatai horizontján belül mozog. Az első magyar Nietzsche-olvasatok még mindössze bemérni igyekeznek ezen alkalmasság, illetve veszélyesség lehetőségeit, ugyanakkor a legkevésbé sem nevezhetőek kimerítő Nietzsche-interpretációknak. Esetükben még ugyanis mindössze arról van szó, hogy mintegy (meglehetősen esetleges módon) követik és ízlelgetik a Nietzschével kapcsolatos németországi fejleményeket, s igyekeznek a magyar viszonyokhoz igazítani mondandójuk élet. S bár viszonylag korán megjelennek az első magyar Nietzsche-reakciók, számottevő és nagyobb hatást kiváltó publikációk ekkor még alig születnek. Ám jelentőségük mégis van, amennyiben jól illusztrálják a magyar szellemi közeg receptív jellegét, esetlegességét és németorientáltságát. S minden Nietzsche-ellenes hang dacára hozzájárulnak ahhoz, hogy szélesre nyissák a kapukat Nietzsche gondolatai előtt, s mintegy megalapozzák a századforduló utáni hazai Nietzsche-hatás sokszólamúságát, egy későbbi gazdag és erőteljes magyarországi Nietzsche-recepciót.

Függelék

Magyar nyelvű Nietzsche-irodalom¹⁵

Nietzsche-fordítások 1891–1910

1891

I. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Így szóla Zarathustra II.
59. (Részlet) Ford. Katona Lajos In. Élet I/1 1891. 220. o.

15 A szerző összeállítása.

Nietzsche első magyar olvasatai

- II. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: La gaya scienza 356. (Részlet) Ford. Katona Lajos In. Élet I/1 1891. 143–145. o.
- III. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Menschliches, Allzumenschliches II. 95. 270. (Részlet) Ford. Katona Lajos In. Élet I/1 1891. 284., 318. o.
- IV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Richard Wagner in Bayreuth 21. 1. (Részlet) Ford. Katona Lajos In. Élet I/1 1891. 396–397. o.
- V. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A Schopenhauer-féle ember. Ford. Katona Lajos In. Élet I/2 1891. 131–135. o. (Részlet a „Schopenhauer als Erzieher”-ből.)
- VI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A tudósokról. Ford. Katona Lajos In. Élet I/2 1891. 58–62. o. (Részlet a „Schopenhauer als Erzieher”-ből.)
- VII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A Schopenhauer-féle ember. Ford. Katona Lajos In. Élet I/1 1891. 131–135. o.

1900

- VIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Így szólott Zarathustra. [Részletek] Ford.: Fényes Samu. In. Huszadik Század I/II. 1900. 4., 236–242. o.

1904

- IX. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Csillagmorál. A nap leszáll. [Versek] Ford.: Kún József. In. A Hét XV/46 1904. 731. o.

1905

- X. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Délen. (vers) [Részlet a Gaya Scienziából] Ford.: [Babits Mihály] Babics Mihály. In. Tűz I/1 1905. 16. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

XI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A hajnalhasadás első könyvéből. (Részlet) In. Figyelő I. 1905. 736–748. o.

1906

XII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A hét pecsét. (vers) [Vagy: Az Igen és Ámen-dal] Ford.: Babits Mihály. In. Szeged és Vidéke V. 1906. április 29. (Szemelvény a Juhász Gyulával tervezett, de el nem készült Zarathustra fordításból.)

1907

XIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Túl az erkölcs világán. Ford.: Vályi Bódog. Bevezető: Henri Lichtenberger. Budapest, Athenaeum 1907. 208. o.

XIV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Zarathustra. Mindenkié és senkié se való könyv. Ford.: Fényes Samu. Budapest, Révai Kiadó 1907. 414. o.

XV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Zarathustra. (Szemelvények) Ford.: Fényes Samu. In. Úttörő 36., 37., 39. o.

1908

XVI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Im-igyen szóla Zarathustra. [Társadalomtudományi Könyvtár] Ford.: Wildner Ödön. Budapest, Grill Kiadó 1908. 440. o.

1910

XVII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Aforizmák [Magyar Könyvtár 595.] Ford.: Schöpflin Aladár. Budapest, Lampel Kiadó 1910. 64. o. (A Menschliches, Allzumenschlichesből.)

XVIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus. [Filozófiai Írók

Nietzsche első magyar olvasatai

Tára XXIII.] Fordította és bevezette: Fülep Lajos. Budapest, Franklin Társulat 1910. 261 + VIII. o.

Nietzsche-szakirodalom 1872–1917

1872

1. HARRACH, József: A tragédia mint a zene szülöttje. (Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik. Von Friedrich Nietzsche. 1872.) In. Figyelő II/40. 1872. okt. 6. 473–475.; II/41. o. 1872. okt. 13. 485–487. o.

1891

2. ABONYI, Árpád: Nietzsche sajtóvita. In. Magyar Hírlap, 1891. március 25. 1896

1896

3. SZLÁVIK, Mátyás: Nietzsche elmélete. ([Recenzió] Steiner, R.: Fr. Nietzsche, ein Kämpfer gegen seine Zeit. Weimar 1895.) In. Erdélyi Múzeum XIII 1896. 232–236. o.
4. SZLÁVIK, Mátyás: Nietzsche világnézete. In. Athenaeum V/4. 1896. 561–577. o.

1897

5. ERDÉLYI, Károly: Nietzsche Frigyes. In. Bölcséleti Folyóirat XII 1897. 421–437.; 636–653. o. (Különlenyomat: Budapest, Athenaeum Nyomda 1897. 36. o.)
6. SZLÁVIK, Mátyás: ([Recenzió] Ritschl: Nietzsche's Welt- und Lebensanschauung in ihrer Entstehung und Entwicklung dargestellt und beurtheilt. Freiburg i. Br. und Leipzig 1897. (Mohr) 58. o.) In. Protestáns Szemle IX/4. 1897. 285–287. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

1898

7. BOJTORJÁN [AMBRUS, Zoltán]: Yvette Guilbert és Nietzsche. In. A Hét IX/5. 1898. 78. o.
8. SZLÁVIK, Mátyás: Nietzsche Úri morálja és a kereszténység. In. Protestáns Szemle X/10. 1898. 569–575. o.

1899

9. L-s [RÁCZ, Lajos]: ([Recenzió] Friedrich Nietzsche, der Künstler und der Denker. Ein Essay von Al. Riehl. Stuttgart, Frommann. II. 1898.) In. Budapesti Szemle 97. kötet/CCLXVI. szám 1899. 327–330. o.
10. PROHÁSZKA, Ottokár: A XIX. század szelleme In: Alkotmány, 1899. dec. 25. 17–24. o.
11. SZLÁVIK, Mátyás: Egy korszerűtlen filozófus. ([Recenzió] Gallowitz: Friedrich Nietzsche. Dresden und Leipzig. C. Reissner, 1898. 274. o.) In. Erdélyi Múzeum XVI. 1899. 113–115. o.
12. VETHÉSSY, József: Nietzsche és a kereszténység. In. Katolikus Szemle XIII. 1899. 463–483. o.

1900

13. FÉNYES, Samu: „Übermensch.” In. Budapesti Napló, 1900. szeptember 3. 8. o.
14. FÖRSTER-NIETZSCHE, Erzsébet: Nietzsche betegsége. In. Budapesti Napló, 1900. január 10.
15. GÁL, Kelemen: Nietzsche Frigyes. In. Erdélyi Múzeum XVII/4. 1900. 196–212. o.
16. GÁL, Kelemen: Nietzsche Frigyes. In. Keresztény Magvető, 1–3. 1900. 158–159. o.
17. GOLDBAUM, Wilhelm: Friedrich Nietzsche. In. Alkotmány, 1900. augusztus 31. 15. o.
18. [JÁSZI, Oszkár]: Nietzsche. In. Huszadik Század I/II. 1900/9. 235–236. o.

Nietzsche első magyar olvasatai

19. KISUJFALUSI, [WILDNER, Ödön]: Nietzsche-irodalom. In. Huszadik Század I/II. 1900. 10. 397–406. o.
20. RÉVÉSZ, Béla: Nietzsche. In. Magyar Génusz, 1900. szeptember 2. 607. o.
21. SALGÓ, Ernő: Nietzsche. In. A Hét XI/35. 1900. 563–564. o.
22. SALGÓ, Ernő: Nietzsche Frigyes. In. Egyetértés, 1900. augusztus 29.
23. SZÁSZ, Zoltán: Nietzsche elmélete. In. Új Magyar Szemle 1–2. 1900. 314–330. o.

1901

24. KISUJFALUSI, [WILDNER, Ödön]: Nietzsche, az aesthetikus. ([Recenzió] Julius Zeitler. Nietzsches Aesthetik. Leipzig. 1900. Hermann Seemann Nachfolger 308. o.) In. Huszadik Század II/3. 1901. 136–142. o.
25. VETÉSI, József: Egy föltámasztott filozófus. In. Bölcséleti Folyóirat XVI. 1901. 247–287. o.

1902

26. FENYŐ, Miksa: Nietzsche mint filozófus. (Hans Vahinger könyve) In: Magyar Génusz XI. 1902. 404–405. o.
27. MÜLLER, Izidor: Nietzsche. Hajdú-Böszörmény, 1902. 32. o.
28. PEKÁR, Károly: A filozófia története. Az emberi gondolkodás története. (Nietzschéről, 207–208. o.) Budapest: Athenaeum, 1902. XV + 468. o.
29. PETHŐ, Dr. [Prohászka Ottokár]: Két világnézet. In: Magyar Sion XL. 1902. 437–458., 485–514., 564–584., 645–666., 734–774., 826–856., 898–928. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

30. SOMLÓ, Bódog: Az erkölcs túlkövetelései. (Nietzschéről, 26–27. o.) In: Huszadik Század III/V. 1902. 13–27. o.

1903

31. FOUILLÉE, Alfred: Nietzsche vallása. Ford.: Wildner Ödön. In: Huszadik Század IV/8. 1903. 693–712., 818–830., 857–875. o. (Részlet a „Nietzsche et l’immoralisme, par Alfred Fouille.” című könyvből. Paris: Felix Alcan, diteur 1902.)
32. VETÉSI, József: Nietzsche Frigyes. In: Bölcséleti Folyóirat XVIII/1. 1903. 2–20. o.
33. VETÉSI, József: Nietzsche-kultusz. In: Bölcséleti Folyóirat XVIII/2. 1903. 338–344. o.

1904

34. ERDÉLYI, Károly: Nietzsche Frigyes. In: Bölcséleti Folyóirat XIX/1. 1904. 25–26. o.
35. F. M. [FENYŐ, Miksa]: ([Recenzió] Nietzsches gesammelte Briefe. Band 1. und 2. Berlin, 1903. Schuster und Loeffler.) In: Budapesti Szemle CXX. kötet/335. szám, 1904. 299–305. o.
36. LYNKEUS [WALLESZ, Jenő]: Nietzsche. In: Jövendő II/30. 1904. 40–42. o.

1905

37. FENYŐ, Miksa: Nietzsche levelezésének harmadik kötete. In: Figyelő I. 1905. 74–77. o.
38. FENYŐ, Miksa: Nietzsche műveinek tizennegyedik kötete In: Figyelő I. 1905. 208–210. o.
39. FÜLEP, Lajos: A modern apostolok. In: Hazánk XII/38. 1905. 1–2. o.
40. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche. In: Virágfakadás 9. 1905.

41. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche és a hellenizmus. In: Magyar Szemle 38. 1905. 307–308. o.
 42. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche és a társadalom. In: Új Század 1905. 80–83. o.
 43. KUPCSAY, Felicián: Zarathustra mániája. In: A Hét XVI/21–26. 1905. 425. o.
 44. MASZNYIK, Endre: Egy modern próféta. (Nietzsche) In: Protestáns Szemle XVII/10. 1905. 561–575. o.
 45. [PIUKOVICS, Iván]: Nietzsche és Wagner. In: Figyelő I. 1905. 486–493., 630–643. o.
 46. PIUKOVICS, Iván: Nietzsche-levelek. In: Figyelő I. 1905. 579–584. o.
 47. WILDNER, Ödön: Nietzsche levelezéseinek Új kötet. [Szemle] (Friedrich Nietzsche's Briefwechsel mit Hans von Bülow, Hugo von Senger, Malwida von Meysenburg. Hrsg.: Elisabeth Förster-Nietzsche und Peter Gast. Berlin und Leipzig. Schuster und Loefler. 1905.) In: Huszadik Század VI/12. 1905. 331–335. o.
- 1906
48. BÖHM, Károly: A célfogalom mint az érték gyökere. Nietzsche, Hartmann E. (172–183. o.) In: Böhm Károly: Az ember és a világa. Philosophiai kutatások. III. rész. Axiológia vagy értéktan. Budapest-Kolozsvár, Kókai-Stein 1906. XIV + 342. o.
 49. ERDÉLYI, Károly: Az übermensch a szépirodalomban. In: Vármegyei Közélet, 1906. 6–9. o.
 50. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche. In: Szeged és Vidéke, 1906. augusztus 25–26. 5. o. (Utánközlés (93–98. o.) In: Juhász Gyula összes művei. Prózai írások. Budapest, Akadémiai Kiadó 1968, 735 + VIII. o.)
 51. KUBINYI, Viktor: Rohde és Nietzsche. In: Bölcséleti Folyóirat XXI. 1906., 29–55. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

52. WILDNER, Ödön: Az ifjú Nietzsche filozófiája. In: Huszadik Század VII/13. 1906. 465–483. o. (Részlet a szerzőnek Nietzsche romantikus korszaka című könyvéből; különlenyomat: Budapest, Révai-Salamon Nyomda 1906. 19. o.)

1907

53. BOURDEAU, János: A jelenkori gondolkozás mesterei. Stendhal, Taine, Renan, Spencer, Nietzsche, Tolsztoj, Puskin, Hugo. A huszadik század eredményei. (Nietzsche. – Az erő vallása, 125–166. o.) Ford.: Fredericzy Mihály és Irmei Ferencz. Budapest, MTA 1907. 246. o. (2. kiadás: 1925.)
54. BURJÁN, Károly: Nietzsche filozófiája. In: Magyar Filozófiai Társaság Közleményei XII. XIV. füzet/1. 3. szám 1907., 65–80., 143–160. o.
55. F.: ([Recenzió] Bourdeau János: A jelenkori gondolkozás mesterei. (Ford.: Fredericzy Mihály és Irmei Ferencz. Budapest, MTA kiadványa, Hornyánszky V. Nyomása 1907. 246. o.) In: Protestáns Szemle XIX. 1907. 671–675. o.
56. KOSZTOLÁNYI, Dezső: Zarathustra. In: A Hét XVIII. 1907. dec. 8.
57. GRENSŐ [HARKÁNYI, Ede]: Nietzsche, a romantikus. ([Recenzió] Wildner Ödön: Nietzsche romantikus korszaka. Budapest, Politzerféle Könyvkiadó Vállalat 1907. X + 228. o.) In: Huszadik Század VIII/XV. 1907. 4., 385–386. o.
58. SZÁSZ, Béla: A felsőbb ember és az embernek fia. Nietzsche és Jézus erkölcstana. Szamosújvár, Todrán Endre „Aurora” 1907. XVI + 142. o.
59. WILDNER, Ödön: Nietzsche romantikus korszaka. Budapest, Politzer Könyvkiadó Vállalat 1907. X +

228. o. (További kiadások: Budapest, Grill 1907. V + 264. o.)

1908

60. ADY, Endre: Nietzsche és Zarathustra. Fényes Samu Zarathustra-fordítása. In: Budapesti Napló XIII. 1908. március 6. (Utánközlés: (226–228. o.) In: Ady Endre: Az irodalomról. Budapest, Magvető Könyvkiadó 1961. 450. o.)
61. BURJÁN, Károly: Nietzsche filozófiája. Budapest, Franklin 1908. 35. o.
62. FENYŐ, Miksa: Nietzsche-irodalom. In: Nyugat I/6–7. 1908. I., 327–333., 370–375. o.
63. IGNOTUS, [VEIGELSBERG, Hugó]: Zarathustra magyarul. ([Recenzió] Imigyen szóla Zarathustra. Írta Nietzsche. Fordította Wildner Ödön. Budapest, Grill Kiadó 1908. 440. o.) In: Nyugat I/22. 1908. II., 388–389. o.
64. KORNIS, Gyula: [Recenzió] Nietzsche: Túl az erkölcs világán. In: Magyar Középiskola 2. 1908. 118–121. o.
65. LYNKEUSZ [WALLESZ, Jenő]: Ecce Homo. In: A Hét XIX/41. 1908. 663–664. o.
66. N. [PÉTERFY, Jenő]: Nietzsche olvasásakor. (Emile Faguet: Én lisant Nietzsche. Paris, 1905.) In: Budapesti Szemle CXXXIV. kötet/378. szám 1908. 504–506. o.
67. NAGY, József: Nietzsche-láz. In: Uránia VIII/6–8. 1908. 288–289. o.
68. OZORAI, Frigyes: ([Recenzió] Nietzsche romantikus korszaka. Írta Wildner Ödön.) In: Budapesti Szemle CXXXVI. kötet/384. szám 1908. 457–461. o.
69. SZ. M. [SZLÁVIK, Mátyás]: ([Recenzió] Szász Béla: A felsőbb ember és az embernek fia. Nietzsche és Jé-

A DOLOG ÉS A SZÓ

zus erkölcstana. Szamosújvár: 1907, 142. o.) In: Protestáns Szemle XX/1. 1908. 54–56. o.

1909

70. B. Z.: Új Zarathustra-fordítás. ([Recenzió] Im-igyen szóla Zarathustra. Írta Nietzsche Frigyes. Ford.: Wildner Ödön. Budapest 1908.) In: Huszadik Század X/20. 1909. 341–342. o.
71. BARABÁS, Ábel: Látogatás Förster-Nietzsche aszszonynál. In: Pesti Hírlap XXXI. 1909. szeptember 5. 33–34. o.
72. BARABÁS, Ábel: A petófiánus Nietzsche. In: Magyarország XVI. 1909. augusztus 24. 1–3. o.
73. KORNIS, Gyula: ([Recenzió] Nietzsche: Im-igyen szóla Zarathustra. Ford.: Wildner Ödön.) In: Magyar Középiskola 1. 1909. 1. 40–45. o.
74. PLATZ, Bonifác: ([Recenzió] Nietzsche: Im-igyen szóla Zarathustra. Ford.: Wildner Ödön.) In: Katholikus Szemle XXII/2. 1909. 216–218. o.
75. SZILÁRD, Ödön: Stirner és Nietzsche. In: Huszadik Század X/20. 1909. 374–385. o. (Mutatvány a szerzőnek Stirner élete és bölcselete című munkájából.)

1910

76. ADY, Endre: A paraszt Nietzschék. In: Pesti Napló, 1910. május 29.
77. ALFA [ALEXANDER, Bernát]: Fülep Lajos – Nietzsche könyve megjelenése alkalmából. In: Budapesti Hírlap XXX/126. 1910. 2–3. o.
78. BÁRÁNY, Gerő: Nietzsche és az optimizmus. In: Uránia X/5. 1910. 212–220. o.

79. FOGARASI, Béla: ([Recenzió] Fülep Lajos: Nietzsche Frigyes. Die Geburt der Tragödie magyarul.) In: Kelet Népe 13–14. 1910. 610–611. o.
80. FÜLEP, Lajos: Nietzsche Frigyes. (pp. 1–130.) In: Friedrich Nietzsche: A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus. [Filozófiai Írók Tára XXIII.] Fordította és bevezette: Fülep Lajos. Budapest, Franklin Társulat 1910. 261. o.
81. KÓSA, Miklós: Nietzsche. In: Renaissance I/3. 1910. 283–285. o.
82. LUKÁCS, György: Fülep Lajos Nietzschéről. ([Recenzió] Nietzsche: A tragédia eredete. Fordította és bevezetéssel ellátta Fülep Lajos. Filozófiai Írók Tára XXIII.) In: Nyugat III/14. 1910. II. 1014–1015. o.
83. NAGY, József: Nietzsche philosophiája. ([Recenzió] Nietzsche: A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus) In: Budapesti Szemle CXLIV kötet / 407 szám 1910. 315–318. o.
84. SZILÁRD, Ödön: Stirner és bölcselete. (Stirner és Nietzsche, 155–176. o.) Budapest, Deutsch Zsigmond és Társa kiadása 1910. 176. o.
85. TANKÓ, Béla: Nietzsche erkölcsi értékelése és a kereszténység erkölcsi elvei. In: Szászvárosi Református Kuun-Kollégium értesítő, 1909–1910. 3–28. o.
86. W. A. [WÉBER, Artúr]: ([Recenzió] Barabás Ábel: Nietzsche et Petőfi. Revue de Hongrie 1910/3) In: Egyetemes Philológiai Közlöny XXXIV. 1910. 312. o.

1911

87. BABITS, Mihály: Nietzsche mint filológus. In: Nyugat IV/13. 1911. II. 57–62. o. (Utánközlés: 1922., 1978.)

A DOLOG ÉS A SZÓ

88. H. GY. [HORNYÁNSZKY, Gyula]: Nietzsche, a magyar veszedelem. In: Magyar Figyelő I/II. 1911. 7. 95–96. o.
89. HORNYÁNSZKY, Gyula: Nietzsche. In: Magyar Figyelő I/I. 1911. 2. 208–209. o.
90. KOLLER, István: Darwin élete, tana és hatása, különös tekintettel a modern világnézettel kapcsolatos bölcsészeti és társadalmi kérdésekre. Nietzsche bölcsélete. (Két értekezés) Beszterce, Szerzői kiadás 1911. 45. o.
91. SAS, Andor: ([Recenzió] Seilli, re, E., Nietzsches Waffenbruder, Ewin Rohde. Berlin, H. Barsdorf 1911. 4-r. 152. o.) In: Egyetemes Philológiai Közlöny XXXV. 1911. 499–500. o.
92. SCHMITT, Jenő Henrik három előadása: Tolsztoj, Nietzsche, Ibsen. Bevezette és a szerző életrajzát írta: Migray József. Budapest, Nagel-Spatz Nyomda 1911. 63 + XL. o.
93. SZELÉNYI, Ödön: ([Recenzió] Koller István: Darwin élete, tana és hatása. – Nietzsche bölcsélete. Budapest: 1911.) In: Protestáns Szemle XXIII/9. 1911. 610–611. o.
94. TRAYER, Ernő: Darwin és Nietzsche. In: Erdélyi Lapok IV/22. 1911. 676. o.
95. ÚJFALUSI, Ödön [WILDNER, Ödön]: Nietzsche, a magyar veszedelem. In: Nyugat IV/5. 1911. 504–507. o. (Reagálás Ludwig Stein könyvére (Friedrich Nietzsche's Weltanschauung und ihre Gefahren, 1893.) és Hornyánszky Gyula cikkére.)
96. WILDNER, Ödön: Még egyszer „Nietzsche, a magyar veszedelem”. In: Magyar Figyelő I/II. 1911. 8. 179–181. o.

1912

Nietzsche első magyar olvasatai

97. KOLLER, István: Nietzsche. In: Nemzeti Iskola 26. szám, 1912. június 29.
98. SZELÉNYI, Ödön: ([Recenzió] Schmitt Jenő Henrik három előadása. Az előszót és Schmitt életrajzát íta: Migray József. Budapest, 1911.) In: Protestáns Szemle XXIV/1. 1912. 55–57. o.
99. VIEBAHN, Georg von: Egy és más Nietzsche Frigyes, a filozófus és költő életéről, törekvéseiről és haláláról. Pécs, Bethánia-Egylet, 1912. 16. o. (A fordítás a szerző „Schwert und Schild” című lapban megjelent cikke alapján készült.)

1913

100. BARABÁS, Ábel: Mikor Goethe és Nietzsche kezét fognak. In: Budapesti Hírlap, 1913. augusztus 12.
101. GESZTELYI NAGY, László: Nietzsche felfogása a vallásról és a kereszténységről. In: Protestáns Szemle XXV/9–10. 1913. 565–581., 620–633. o.
102. LOISCH, János: Nietzsche. In: Uránia XIII. 1913. 329–330. o.
103. SAS, Andor: ([Recenzió] Förster-Nietzsche, Elisabeth: Der junge Nietzsche.) In: Egyetemes Philológiai Közlemény XXXVII. 1913. 422–423. o.

1914

104. GALAMB, Sándor: Egy új Nietzsche kötet. ([Recenzió] Richard M. Meyer, Nietzsche. Sein Leben und seine Werke). In: Huszadik Század XV/29. 1914. 402–405. o.
105. GERÉB, József: Nietzsche és a magyarság. In: Egyetemes Philológiai Közlemény XXXVIII/6–7. 1914. 498. o.
106. SAS, Andor: A szelíd Nietzsche. In: Szabadgondolat IV. 1914. 55–62. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

107. SZABÓ, Dezső: A futurizmus: az élet és művészet új lehetőségei. In: Nyugat VI/1. 1913. 16–23. o.

1916

108. BARABÁS, Ábel: Nietzsche és a világháború. In: Magyar Figyelő VI/1. 1916. 371–373. o.

109. BIBÓ, István: Nietzsche. (Tanulmány). [Modern Könyvtár 501–504.] Budapest, Athenaeum 1916. 101. o.

110. DÉKÁNY, István: Nietzsche elmélete a történelemről és a tárgyilagosság értékéről. In: Népművelés XI. 1916. 537–553. o.

111. SEBESTYÉN, Jenő: Nietzsche és Kálvin. In: Protestáns Szemle XXVIII/ 5–10. 1916. 280–297., 443–462., 555–587. o.

112. SINKÓ, Ervin: ([Recenzió] Bibó Imre [István] Nietzsche tanulmánya.) In: Tett II. 1916. 274–275. o.

1917

113. DÉKÁNY, István: A történelmi cultura eszméi Nietzsche korában. (Jegyzetek a történelem társadalom-culturalis szerepének kérdéséhez) In: Budapesti Szemle CLXXI. kötet/488. szám, 1917. 245–274. o.

114. FOGARASI, Béla: ([Recenzió] Bibó István: Nietzsche. Budapest, 1916. Modern Könyvtár 501–504. 101. o.) In: Athenaeum (Új Folyam) III. 1917. 102–105. o.

115. SEBESTYÉN, Jenő: Nietzsche és Kálvin. Ethikai tanulmány. Budapest, Szerzői kiadás 1917. 111+VII. o.

116. SEBESTYÉN, Jenő: Nietzsche és Kálvin. In: Protestáns Szemle XXIX/1. 1917. 58–86. o.

A SZÁZADFORDULÓ LIBERALIZMUSKÉPÉNEK SZÍNE ÉS VISSZÁJA¹

A társadalmi fejlődés iránya

„A liberalizmus a szabadságszeretetet hirdeti, de emberszeretőbbé kell válnia, (...) E célból meg kell tölteni a liberalizmus üres kereteit pozitív szociálpolitikai tartalommal. A liberalizmusnak csak úgy van jövője, ha gazdasági téren fölveszi a gondoskodást a gyengék, szegények és elnyomottak érdekében és soha nem felejt el, hogy az éhező ember természetén alapuló jogot formálhat jóllakott embertársai kenyérére.”

Gratz Gusztáv

1904 tavaszán egy kivételes, a magyar szellemi élet sok szereplőjét megmozgató, ugyanakkor mégis korlátozott hatású vitasorozatnak lehettek tanúi az érdeklődő kortársak. A társadalmi fejlődés iránya címmel egy hónapokon át tartó vitát rendezett Budapesten a Társadalomtudományi Társaság.²

-
- 1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: A századforduló liberalizmusképének színe és visszája, in: Demeter M. Attila (szerk.): Kisebbség és liberalizmus, Pro Philosophia Kiadó – SZTE Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár–Szeged, 2008, 211–238. o.
 - 2 A Társadalomtudományi Társaság 1901. január 23-án alakult, ahogyan az alapítók fogalmaztak, a ‘társadalmi tudományok művelésére’. A Társaság egyike volt a századforduló meghatározó szellemi műhelyeinek. Céljait elsősorban vitasorozatok, előadások és felolvasóülések szervezésében látta megvalósulni. Tevékenysége szorosan kapcsolódott a *Huszádik Század* című folyóirat köréhez, mindkettő mögött többségében fiatal társadalomtudósok álltak, törzsgárdájuk nagyrészt azonos volt.

A DOLOG ÉS A SZÓ

A vitasorozat anyaga megjelent a *Huszedik Század* című folyóirat 1904-es évfolyamában, majd az év végén önálló kötet formájában is napvilágot látott.³ A kötet a vita során elhangzott előadások és reflexiók időrend szerint szerkesztett betűhív megjelentetésével hiteles képet fest a korszak eszmei alakzatainak állapotáról és pozíciójáról, azok egymáshoz való viszonyáról, társadalomkritikai alapállásukról és jövőbeni vélelmezett lehetőségeikről.

Az eseménysorozat megszervezésével és anyagának publikálásával a Társadalomtudományi Társaság egy általa rendkívül fontosnak tartott célt kívánt szolgálni, amelyről a kötet előszava, amely egyben a Társaság elnökségének vitaindító felhívása is volt, a következőképpen tájékoztat: „Még a művelt magyar közönség jó része is megalégszik azzal, hogy a liberalizmus = manchesterizmus, a gyöngye kiszipolyozása a gazdaságilag erős által, a szocializmus = földfelosztás, és a konzervativizmus vagy keresztény szocializmus = fekete csuha, sötét reakció stb. Az eszmék ... zűrzavarában Társaságunk hasznos munkát vél teljesíteni, midőn gondoskodik arról ..., hogy a nyugati szociális fejlődés egymással küzdő alapirányzatait szakemberek egy-egy felolvasásban bemutassák ... Nyomatékosan ki kell emelni, hogy a felolvasásokból és a vitából minden napi politika szigorúan ki lesz zárva. Nem az a kérdés, hogy ma mit tegyen vagy mit ne tegyen a mai magyar politika, hanem kizárólag az: melyek a jelenlegi társadalmi fejlődés uralkodó és a jövő kialakulását megszabó erői

3 *A társadalmi fejlődés iránya*, A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita. Különnyomat a *Huszedik Századból*. Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedése, Budapest, 1904, 378. o.

és szempontjai.” A Társaság célja a vita megrendezésével, a különböző eszmeáramlatok képviselőinek közös fórumon történő szerepeltetésével tehát nem volt más, mint oldani az egymással szembenálló felekben kialakult előítéleteket, elősegíteni a megértést és a lehetséges kibontakozást, illetve ütköztetni és szembesíteni azokat az eszméket, amelyek meghatározó szerepet játszottak a századfordulón, s amelyek vélhetően nagy befolyással lesznek a társadalmi folyamatok további alakulására is.

A vitasorozat első fázisában a századforduló négy nagy eszmetörténeti irányzatát bemutató nagyelőadásra (felolvasóülésre) került sor népes, alkalmanként több száz fős, jórészt fiatalokból álló hallgatóság előtt. A liberalizmusról Gratz Gusztáv, az anarchizmusról Batthyány Ervin, a szocializmusról Szabó Ervin, míg a konzervativizmusról Geőcze Sarolta tartott előadást. A felkért előadók elsősorban az egyes irányzatok bemutatására, történelmi múltjuk, eszmei lényegük és várható szerepük felvázolására vállalkoztak.⁴ Érvkészletük, kritikai fegyvertáruk a legtöbb esetben alig tér el a kor bevett gondolati sémáitól. A vita mindezzel együtt is rengeteg gondolati muníciót, egymás megértésének lehetőségét elősegítő érvet, szellemi nyitottságot és az elméleti

4 A kötet a vita során elhangzott négy nagyelőadást követően öt olyan szöveget is közöl, amelyek szerzői csak utólag, terjedelmes írásban kívántak hozzászólni a vitához. Ugyanakkor 23 hozzászólás a vitaülések során szóban hangzott el, köztük – hogy csak néhány példát emeljünk ki – Prohászka Ottokár, Pikler Gyula, Schmitt Jenő és Tegze Gyula beszédei, a korszak különböző beállítottságú meghatározó személyiségei részéről. A vitaülések zárásaként a négy felkért nagyelőadó reflexív és összegző, 'zárbeszédére' került sor, amelyek anyagát a kötet ugyancsak betűhíven tartalmazza.

tisztázás szándékát mutatja fel. Összességében pedig egy rendkívül koncentrált nyersanyagát, illetve bonyolult viszonyrendszereik összefoglalását adja a kor eszmei törekvéseinek, az egymástól markánsan különböző szemléleti modelleknek. S mint ilyen, fontos helye van eszmetörténeti hagyományunkban, s feltétlenül számot tarthat reflexív érdeklődésünkre. A századforduló egyébként is hangos és visszhangos volt az eszmék és a politika, az egyén és a közösség kiútkereső próbálkozásaitól, a *mi van?* és a *merre megyünk?* kérdéseinek folyamatos napirenden tartásától. A Társadalomtudományi Társaság által szervezett vitasorozat egy tanulságos pillanatfelvétel az eszmék nagy küzdelméről. Hívószavai az első világháború előtti nagy társadalmi konfliktusok hívószavai is egyben.

Jelen tanulmány ugyanakkor nem kíván foglalkozni a vita egészével, illetve minden előadással. Mindössze azon eszmei vonatkozások kiemelését és argumentálását vállalja, amelyek mintegy látletét adják a kor eszmei alakzatainak, mint amelyre egyaránt élesen vetül rá az eszmék és ideológiák harca, valamint a kreatív sokféleség. Szűkebb értelemben pedig a liberális eszme alakulásának és problémavilágának, hazai dilemmáinak és kritikai dimenzióinak a reflexiójával kíván foglalkozni, különös tekintettel a századfordulós liberális álláspontnak a szociális kérdést, illetve az egyéni és kollektív szabadságot érintő, a korabeli konzervatív és szocialista állásponttól markánsan eltérő, következőképp élesen egymásnak feszülő artikulációjának a vizsgálatával. Rövidebben fogalmazva, a liberális önkép és a vele szemben álló szocialista és konzervatív liberalizmuskritika konfliktusával.

Előadás a liberalizmusról

A vitasorozat első előadása⁵ a liberalizmusról hangzott el Gratz Gusztáv⁶ jóvoltából. Gratz tárgyilagos kritikával igyekszik közelíteni a témához. Előadásának talán leginkább feltűnő és némiképp meglepő sajátossága az a védekező tónus, amely egyenesen a liberalizmus csillagának leáldozását ismeri el. „Tudom, hogy a liberalizmus csillaga széles e világon letűnt és elvesztette régi varázserejét. ... A kérdés ...: betöltötte e a liberalizmus teljesen feladatát vagy alkalmas e arra, hogy tovább is küzdjünk érte, nyújtott e nekünk már mindent, amit csak nyújthatott, vagy remélhetünk még valamit tőle, befejezte e világtörténeti szerepét, vagy várnak e reá még új feladatok?”⁷ Mondatai nyers őszinteséggel néznek szembe a liberalizmus jövőjét firtató, s a kortársak által folyamatosan felvetett kérdésekkel.

Mindezzel együtt Gratz a liberalizmus tartalékairól és jövőbeni feladatairól beszél, nem tévesztve szem elől az egyéni szabadság és a szociális kérdés kívánatos és lehetséges összefüggéseit. Érvrendszere – tekintve a körülményeket és a számára rendelkezésre álló szűk időt és teret – mégis hiányos, csakúgy, mint a liberalizmus problémavilágának általa felrajzolt vázlata. Így előadásából többek

5 Gratz Gusztáv előadása február 14-én, Batthyány Erviné február 21-én, Szabó Erviné március 6-án, Geőcze Saroltáié március 13-án hangzott el. A vitaciklus további 22 rendezvénye április-május folyamán zajlott le.

6 Gratz Gusztáv (1875–1946) publicista, politikus, történész, a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század egyik alapítója.

7 Gratz Gusztáv: A liberalizmus, in: *A társadalmi fejlődés iránya*, A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita. Különnyomat a Huszadik Századból. Budapest, Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedése, 1904, 3–4. o.

között hiányzik a nemzeti kérdés liberális nézőpontjának tematikája. Ugyanakkor sokat elárul a vita egészéről, hogy vitapartnereinek elméleti fejtegetései ugyancsak mellőzik ezt a kérdést. Tekintettel a kérdéskör korabeli fontosságára, szinte érthetetlen, hogy a vita során a kérdés alig képezi reflexió tárgyát. A nemzeti kérdés megoldására adható és adandó liberális (és konzervatív) válaszok csak elvétve, utalásokban, hozzászólások szintjén nyernek megfogalmazást. Mintha a vitázók szerint maga a kérdéskör nem is tartozna hozzá szervesen az általuk képviselt eszme lényegéhez. Az előadások anyagát elemezve mégis arra kell következtetnünk, hogy nagy valószínűséggel másról van szó. A liberalizmus álláspontjának Gratz-féle interpretációja esetében arról, hogy elsősorban a liberális eszme teoretikus esszenciáját kívánja nyújtani, s jövőbeli irányultságát kijelölni, s nincs elegendő ideje és tere ahhoz, hogy minden korkérdésre reagáljon, így nem kíván minden, a társadalmat és a nemzetet érintő problématerületre liberális tézisekkel reflektálni. Ennek megfelelően a nemzeti kérdésre sem reflektál. Előadásának ezzel a hiátusával azonban nagyon is beszédes álláspontot képvisel. Véleménye szerint a liberalizmus jövője nem ezen a területen fog eldőlni. Eredendően nem a nemzeti kérdésre adott válasz az, ami miatt ellenfelei kérlelhetetlenül támadják, s ami miatt önreflexióra és elméleti korrekcióra kényszerül. A probléma – Gratz által is vélelmezett – valódi centrumában a szociális kérdés áll. Bár nem vonultatja fel a liberális eszmevilág teljes fegyvertárát, s nem kezd minden részterületre kiterjedő elemzésekbe, fejtegetései mégis alaposak és tárgyilagosak.

Előadásának vonalvezetése a liberalizmus történelmi fejlődésének a felvázolásától a liberalizmus és szocializmus viszonyának taglalásán át, a liberalizmus elméletének kifejtéséig és a szociális liberalizmus perspektívájának

felvetéséig vezet, hogy azután általa lényeginek tartott végkövetkeztetésekkel zárja mondanóját. Mi voltaképpen a liberalizmus? – teszi fel a kérdést Gratz. Mint mondja, semmiképpen sem az, aminek ellenségei tartják. Történeti szerepét tekintve progresszív, igaz ugyan, mint mondja, hogy nem minden progresszív irány liberális. Lényegét tekintve a liberalizmus demokratikus, ugyanakkor azt is elismeri, hogy nem minden demokrácia liberális. A liberalizmus történeti szerepe az abszolutizmus elleni fellépéssel veszi kezdetét, amely nem ismert jogegyenlőséget, egyéni szabadságot, gazdasági szabadságot és demokráciát. Ennek az abszolutizmusnak üzent hadat a liberalizmus, elsősorban a középosztály érdekeinek védelmében. Ugyanakkor, s ez a liberalizmus esetében is így van, a történelmi fejlődés sohasem az eszmék tiszta győzelmét és érvényesülését hozza magával. Mint mondja, az érdekek érvényesítésének folyamatában a liberalizmus által biztosított szabadság lehetőségével korántsem egyenlő mértékben tudtak élni a társadalom szereplői. A liberalizmus sikereinek (az egyéni és gazdasági szabadság mind markánsabb térnyerésének) elsősorban a középosztály volt a haszonélvezője, míg tömegek lettek kárvallottjai. Ezen kárvallottak érdekeinek védelmében jelent meg a társadalom, illetve az eszmék porondján a szocializmus. Történelmi paradoxon ugyanakkor, hogy míg a liberálisok a szabadság eszméjének képviselőitében léptek fel, addig a szocialisták az egyenlőség eszméjét helyezték előtérbe. A két eszme viszonya egymást feltételező és jobbra kölcsönösen kizáró. „... mihelyt az egyik előbukkan, a másiknak kell eltűnnie, mert teljes szabadság mellett az emberek sohasem lesznek egyenlők, és teljes egyenlőségben soha nem lehet őket tartani, ha teljes szabadságot adunk nekik.”⁸ Ott tud

8 Uo., 9. o.

csak teljes eréllyel és eséllyel fellépni a szocialista eszmevilág képviselője, mondja, ahol a liberalizmus következetlensége, a liberális politika elégtelensége helyet és teret hagy számára. Így például a jogegyenlőség elvét átvette a liberalizmustól, ám teljes joggal lépett fel az imperialisztikus törekvésekkel szemben, amelyek előidézése eredendően nem volt célja a liberalizmusnak. Igaz ugyan, hogy míg a liberalizmus a teljes gazdasági szabadság elvét vallja, addig a szocialisták elvetik azt, mivel szerintük az csak a gazdaságilag erőseknek kedvez.

Ezt leszámítva azonban a liberalizmus és a szocializmus Gratz interpretációja szerint elméletileg érintkezik, áthidalhatatlan elvi ellentét nincs közöttük. Konfliktusuk csak abból adódik, hogy míg a liberalizmus történetileg a középosztály érdekeinek képviselőjében lépett a társadalmi nyilvánosság porondjára, s megfeledkezett az érdekei védelmére képtelen, kiszolgáltatott és létében veszélyeztetett alsóbb társadalmi rétegekről, addig a szocializmus ezen kárvallottak tömegeinek, a munkásosztálynak az érdekében hallatta hangját. Ugyanakkor Gratz csak az osztályérdektől megszabadult liberalizmust tartja valódi liberalizmusnak. „... a szocializmus csak a liberalizmus mulasztásait, elveinek téves alkalmazását ostromozza, s e téren könnyű lesz a liberalizmusnak oly formát adni, mely a szocializmus szempontjából is kielégítő. Ütköző pont a szabadság kérdése. ... e pontban kell a liberális és szocialista rendszert egymással összehasonlítani.”⁹

A liberalizmus és szocializmus eszméinek ilyenkor közelítése Gratz előadásában nem volt cél nélküli. Bár a szabadságról alkotott fogalmuk rendkívül eltérő, mégis egymás támaszaiként képzelel el őket a jövőben. Figyelmen

9 Uo., 9. o.

kívül hagy azonban néhány alapvető tény. Bár igyekszik semlegesíteni ellentétüket, miszerint a szocializmus csak a liberalizmus káros hatásait és következtelenségeit korrigálja, ugyanakkor a privilegizált társadalmi rétegekkel szembeni fellépése, az egyéni és gazdasági szabadság tagadása egyúttal a liberalizmus tagadását is jelenti. Gratz a liberalizmus történelmileg előidézett hibáiról és azok kiküszöböléséről értekezik, s ezen a téren a szocializmus szerepét hangsúlyozza. A haladást és a fejlődést mégis az önkorrekcióra, megújulásra képes liberalizmus jeleníti meg számára. Főként azért, mint mondja, mert az egyéni szabadság respektálásával sokkal jobban megfelel az emberek alapvető ösztöneinek, amely külső korlátokat nem szívesen tűr meg, s amely nélkül az ember nem érzi magát boldognak. Következésképpen szerinte ez a rendszer sokkal jobban biztosítja az emberiség fejlődését, amelyet eddig is az ember szabadon kibontakoztatott kreatív képességei, az 'egyesek szabad tevékenysége', a kiválóak jutalma és haszna vitt előbbre.

Ha jól értjük, ezen a ponton Gratz a modernitás egyik alapproblémáját érinti, nevezetesen az egyéni kreativitás, a táalentum problémáját. Az abszolutizmus hagyományos társadalmi berendezkedésével szemben, amely az egyéni szabadság kiiktatásával az egyéni képességek korlátozását is magával hozta, a liberális társadalomképhez, az egyéni szabadság kibontakoztatásához az egyéni képességek játékba hozása is hozzátartozik. Ezáltal a társadalom nem mond le a társadalmi mobilitás, az egyéni távlat és érvényesülés, vagy ahogyan a felvilágosodás gondolkodói kifejtették, a társadalom egyéni kreativitás általi fejlődésének és a haladásnak az igényéről. Sőt, a liberalizmus éppen ennek érdekében hozza helyzetbe az egyént és annak képességeit. Ám hogy az egyéni szabadság

körülményei között megvalósuló 'kreatív képességek versenye' mit hoz magával, ezzel kapcsolatban Gratz is azon a véleményen van, hogy nem várt, nem szándékolt mellékhatások nőttek ki a liberális eszme gyakorlati megvalósítása során. Bár, teszi hozzá, „az eszmékkel is úgy vagyunk, mint a nemes érczsel, tisztán ritkán találjuk őket a világban...”¹⁰ A liberalizmus esetében is – mint vélelmezi – egy olyan regulatív eszmével van dolgunk, amely célokat tételez, s ezek érdekében gyakorlati cselekvéssort organizál, de amely abszolút értelemben sohasem valósul meg. Az eszméknek a befogadó közeg igénye szerinti modifikációja ugyanakkor nem érvényteleníti az alapelveket. Mert mivé lennének eszmék, értelemre alapozó és célt tételező elvek nélkül, ha azokat csak és kizárólag a maguk vegytiszta formájában szeretnénk vizsgálni?

A liberalizmus elméletének lényegét Gratz tehát az egyén szabadságának mind teljesebb kibontakoztatásában látja. A tiszta liberalizmus nem más, mint 'mindenkinek egyenlő szabadsága', amennyiben mindenki maga viseli a következményeit tetteiért, s a személyes szabadság csak annyiban korlátozható a társadalom által, hogy a saját szabadság ne lehessen sérelmére mások szabadságának. Mindebből adódóan a társadalom (az állam) hatásköre véget ér akkor, amikor megakadályozza az egyént abban, hogy mások kárára legyen. Ilyen értelemben az állam mindenkivel egyformán kell, hogy bánjon, a teljes jogegyenlőség elve alapján, amennyiben mindez jogbiztonsággal is jár. Épp ezért a szabadság megóvása érdekében a liberalizmus a demokratikus államforma meghonosítását tartja prioritásnak, hogy az állam a közösség érdekében az 'összesség által tartassék fenn'. Klasszikus

¹⁰ Uo., 12. o.

liberális elvek esszenciáját adja itt Gratz, igaz, azt is elismeri, hogy a liberális államférfiak majdnem minden liberális alapelv ellen vétettek, mikor csakis a középosztály érdekeit tartották szem előtt. Bár a liberalizmus elismer bizonyos korlátokat, ám a hibát akkor követte el, amikor ezen korlátokat csakis mások fizikai szabadságának a korlátozásában vontta meg, s a legkevésbé sem vonatkoztatta a szabad verseny által meghatározott gazdasági életre, ahol az erősebbek korlátozás nélkül vonhatták hatalmuk alá a gyengébbeket. Ezt a megközelítést Gratz a liberalizmus tartalmi értelemben vett túl szűk felfogásának, mondhatni káros mellékhatásának, a valódi liberalizmussal ellenkező megközelítésnek tartja. Mindez ugyanis nem a nagyobb szabadságot, hanem újabb kiszolgáltatottságot hozott magával. Véleménye szerint a 'mindenki egyenlő' elvére alapozó liberális szabadságfelfogás ezzel az állapottal nem alkudhat meg. Kötelessége a gazdaságilag gyengék védelme, az esélyek kiegyenlítésére való törekvés. S túllépve a jogegyenlőség elvén ezen a ponton fogalmazza meg, hogy a jövőben a szociális elv érvényességét a liberalizmusnak is el kell ismernie, mert „... a jövő liberalizmusa vagy szociális liberalizmus lesz, vagy egyáltalában elpusztul. ... Azzal, hogy a liberalizmus kereteit megtöltjük szociálpolitikai eszmékkel, a liberalizmus tartalmilag is nyerni fog.”¹¹

De milyen legyen a szociális liberalizmus pozitív tartalma? Az egyéni szabadság kiteljesedése helyett magával hozott újabb, tömeges és teljes kiszolgáltatottság kiküszöbölésére a liberalizmus korábban csak két eszközt tudott ajánlani, a 'gyengék tömörülését' és a 'jótékonyságot', ezek azonban nem elegendőek. Nincs más lehetőség,

11 Uo., 14. o.

mondja Gratz, csakis az, hogy az állam avatkozzon be a gyengék védelmének érdekében. De csakis úgy, hogy az egyéni szabadság ne sérülhessen, sőt, az esélyek kiegyenlítése épp a szabadság kiteljesedését kell, hogy magával hozza. Ezen állapot elérésének eszközeként néhány példát is említ. Ilyen a népoktatás ügye, illetve a liberálisok által képviselt kötelező iskolalátogatás elve és követelménye. Az államnak ugyanis feltétlenül költenie kell az alapvető iskoláztatásra. Ugyanígy költenie kell a közegészségügyre, s többek közt az alapvető gyógyszereknek államilag kell garantálni az alacsony árát. Az igazságügy terén a kisebb peres eljárások költségeit limitálni kell, hogy a kevésbé vagyonos társadalmi rétegek is fel tudjanak lépni jogaik védelmében. Mindezek finanszírozására pedig az egyenlő teherviselés elve és gyakorlata helyett progresszív adórendszer bevezetését, vagyis a vagyontól függő adózás bevezetését tartja szükségesnek. Gratz további példákat is említ, ám kérdéses, hogy ezek valóban segítenek-e a liberalizmuson, illetve a lényegi társadalmi bajokon? (A szocializmus és a konzervativizmus képviselőiben fellépők szerint nem, noha az általuk javasolt programok és javaslatok esetében ugyanúgy feltehetnénk ezt a kérdést.)

Előadása végén Gratz röviden összegezte mondanója lényegét, amely egyszersmind apropót szolgáltatott számára arra is, hogy a népes hallgatóság számára megismételje, sőt kristályosítsa a liberalizmus jövőjével kapcsolatos nézeteit. Eszerint a liberalizmus süllyedésének két oka van, ám ezek egyben a gyógyírt is jelentik. Először is az alapvető baj az volt, hogy a liberalizmus történelmi szerepét tekintve túlságosan is a középosztályhoz kötötte magát, s képtelen volt szabadulni tőle, mikor ezen osztály már csak saját egyoldalú érdekeinek érvényesítésére

használta a liberalizmus eszméit, s így megszűnt az lenni, amivé az eszme megfogalmazói eredendően tenni kívánták. A másik alapvető probléma az volt, hogy a liberalizmus túl merevnek bizonyult az elmélet terén, s túl erőteljesen képviselte az egyéni szabadság biztosítására irányuló törekvéseket, s csak ott állított korlátot a szabadságnak, ahol mások fizikai létét sértette, de ott nem, ahol mások gazdasági jólétére gyakorolt káros befolyást. Ezen probléma szocializmus általi kiküszöbölése Gratz szerint az állam túlságosan nagy hatalmát, s az egyéni szabadság sérelmét hozza magával, ezért liberális szempontból kártékony mind az egyén, mind pedig a társadalom boldogulására nézvést. A liberalizmusnak önmagának kell saját hibáit kijavítania, ezt nem bízhatja másra, mert akkor épp a szabadság szűnik meg. Annak a liberalizmusnak, amely valódinak tekinti önmagát, képessé kell válnia önmaga hibáinak kiküszöbölésére, amely korrekció mögött csakis a liberalizmus ember- és szabadságszeretete állhat.

Ennek megfelelően Gratz előadásának záró gondolatai egy határozott korrekciós irányt szabnak a liberális eszme számára: „A liberalizmus a szabadságszeretetet hirdeti, de emberszeretőbbé kell válnia (...) E célból meg kell tölteni a liberalizmus üres kereteit pozitív szociálpolitikai tartalommal. A liberalizmusnak csak úgy van jövője, ha gazdasági téren fölveszi a gondoskodást a gyengék, szegények és elnyomottak érdekében és soha nem felejt el, hogy az éhező ember természetén alapuló jogot formálhat jóllakott embertársai kenyerére.”¹² Mint egész előadásának irányultsága, ezek a végkövetkeztetés-szerű gondolatok is jól jelzik, hogy számára a liberalizmus jövőjét a szabadságszeretet és a szociális

12 Uo., 19–20. o.

eszme gondolkörének összekapcsolása jelenti. Ilyen értelemben álláspontja szerint a liberalizmusnak (minden konfliktusuk ellenére) a szocialista eszmevilághoz van a legtöbb köze, s nincs dolga a merev és önmaga meghaladására képtelen konzervatív értékrenddel. Vagy ha mégis, csakis annyiban, amennyiben releváns kritikáját ki kell védenie. Talán éppen ezért Gratz szinte egyetlen szót sem fecsére előadásában a konzervativizmus által képviselt társadalmi látélet és terápia kérdéskörére, csakis a liberalizmust ért (sok irányból jövő, de leginkább a konzervativizmus részéről megfogalmazott) bírálatokra kíván reagálni. (Ezzel szemben a konzervativizmust Geőcze Sarolta – amint az a vita során elhangzott előadásából is kitűnik – a liberalizmus ellenében határozza meg, vagyis konzervativizmus-képe legitimálásához mintegy szüksége van a liberalizmus kártékony hatásainak kritikájára, így tartalmi és terjedelmi tekintetben a liberalizmusra irányuló kritikai reflexiók kiemelt szerepet kapnak mondanójában.) Gratz szerint a liberális önkorrekció lehetősége, képessége és igénye adott, s a szociális eszme irányába mutat nyitottságot. Ám ezt a lehetőséget leginkább vitapartnerei, főként a konzervativizmus gondolatvilágának képviselőitében fellépő Geőcze Sarolta kérdőjelezi meg, sőt, tartja egyenesen lehetetlennek. Ugyanakkor Gratz – előadásának lényegét tekintve – megelőlegezi a huszadik századi liberalizmus önkorrekciós képességét, s rendkívül nyomatékosan hangsúlyozza az esélyegyenlőség elvét felvállaló szociális liberalizmus szükségességét és lehetőségét. Ezen, a 19. századi liberalizmust jellemző jogegyenlőség elvét meghaladó alapállása teszi szövegét a magyar századforduló egyik legfontosabb liberális szövegévé.

A liberalizmus szocialista és konzervatív kritikája

A vitasorozat harmadik előadójaként Szabó Ervin¹³ a következő mondatokkal kezdi szocializmusról szóló előadását:¹⁴ „A modern szocializmus egyrészt a birtokosok és a birtoktalanok, a bérmunkások és a burzsoák közt fennálló osztályellentéteknek, másrészt a termelésben uralkodó fejletlenségnek a terméke.”¹⁵ A szocialista társadalmi mozgalmak tehát véleménye szerint következményei bizonyos társadalmi folyamatoknak, melyek előidézésében leginkább a liberális politika jeleskedett. Mint fogalmaz, a szocializmus a liberális szabad verseny következtében kiszolgáltatott és elnyomított bérmunkások kooperációjának a megnyilvánulása megélhetésük biztosítása érdekében. Mert a „biztosított megélés a bérmunkás számára a szabadságnak legszebb fogalmazása.”¹⁶

Nos, mint látható, Szabó Ervin értelmezésében a szocialista eszmeiség szabadságról alkotott fogalma élesen eltér a liberalizmus felfogásától. Mert mi a szabadság? – teszi fel a kérdést Szabó Ervin. Minden időkre és minden állapokra végérvényesen megállapított absztrakt idea? Vagy a

13 Szabó Ervin (1877–1918) társadalomtudós, könyvtárigazgató, szocialista gondolkodó, aktívan részt vesz a Társadalomtudományi Társaság és a *Huszedik Század* munkájában.

14 Szabó Ervin előadását terminológiai tisztaság és tárgyilagosság jellemzi. Témánk szerint azonban csak néhány vonatkozását, nevezetesen a szabadságról alkotott elképzeléseit emeljük ki előadásából.

15 Szabó Ervin: A szocializmus, in: *A társadalmi fejlődés iránya*, A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita. Különnyomat a Huszedik Századból. Budapest, Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedése, 1904, 39. o.

16 Uo., 45. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

szabadság is korok és társadalmak szerint más és más? A szabadság mindenek előtt lélektani kategória, amely elsősorban azt a lelki állapotot jelenti, mely által vágyainkat és szükségleteinket összhangba tudjuk hozni ezek kielégítésére irányuló cselekvéseink külső lehetőségeivel. Szabó Ervin szerint ebben az értelemben a szabadság mindig ugyanaz. De a szükségletek neveltetés, körülmények és egyéb tényezők okán megnyilvánuló különbsége miatt a szabadságról alkotott elképzeléseink mégis eltérőek. „Vagyis a szabadság nem egyéb, mint a cselekvés lehetősége oly szükségletek kielégítése irányában, amelyek kielégítését a társadalom nem biztosítja.”¹⁷ Mert a szocializmus szerinte nem hogy zsarnokság lenne, mint azt állítják ellenfelei, hanem a magántulajdon létezése óta az első olyan társadalmi rend, amely az emberi szabadság valóságos biztosítója. Az egyén szabad érvényesülése a gazdaság terén elve helyett a szocializmus annak lehetőségét adná, hogy az egyén közéleti és szellemi téren is érvényesüljön, hogy ne csak elszenvedje, hanem meg is élje a szabadságot. A szocializmus tehát a szabadság végtelen perspektívája, hangsúlyozza Szabó Ervin. Nos, a szociális liberalizmus okán ezt a szocialista szabadságfogalmat kellene – legalábbis Gratz szerint – összeegyeztetni a liberális szabadsággeszménnyel?

* * *

Negyedik, s egyben utolsó előadóként *Geőcze Sarolta*¹⁸ a konzervativizmusról és keresztényszocializmusról szóló

17 Uo., 62. o.

18 Geőcze Sarolta (1862–1928) pedagógus, művelődéspolitikus, tanítóképző-igazgató, a hazai keresztényszocializmus egyik vezető alakja, a Keresztény Munkásnők Országos Egyesületének megalapítója.

előadását azon alaptétel rögzítésével kezdi, miszerint korának társadalmára a forrongás és az átalakulás a jellemző, miközben egészében véve beteg és életerejé gyengül. A bajokat pedig csakis a konzervativizmus és keresztény szocializmus orvosolhatja, amennyiben elősegíti a társadalom természetes életrendjéhez való visszatérését, amelytől a liberális kapitalizmus eltérítette. Geőcze tehát a konzervativizmus identitását, talán szándékától némiképp eltérően, elsősorban a liberalizmus relációjában határozza meg. Ám tolmácsolásában a liberalizmustól mentesített társadalom természetes életrendjére való utalás túlságosan idillire sikeredett. Alaptételként rögzített vádja szerint ugyanis a liberális politika következtében kialakult kapitalizmus, illetve az általa véghezvitt társadalmi átrendeződés tette boldogtalanná az embert. Bár a liberalizmus elve, mint mondja, a gondolati és cselekvési szabadság nevében tiltakozás volt a tekintély elve, a kiváltságok és az abszolutizmus túlkapásai ellen, ezen magasztos elvek mintegy elszabadultak, s minden tekintélyt és féket mellőztek, következésképp óriási társadalmi rombolásnak lettek előidézői. Geőcze merev konzervativizmusa a liberális eszméket így a visszajáról, az általa premisszaként rögzített káros hatásai felől közelíti meg. Szerinte ugyanis a liberalizmus lényege a tagadás, semmiféle pozitív tartalma nincs. Lerombolva a korlátokat feladatát elvégezte. Hiába igyekszik üres kereteit szociálpolitikai tartalommal feltölteni, ez saját lényegének mond ellent, mert elve a szabad verseny, s ez csak az egyéni önzésnek kedvez. Véleménye szerint a valódi társadalompolitikához keresztényi szeretetre van szükség, s ez tökéletesen hiányzik a liberalizmusból. „A szociálpolitika a keresztény szocializmus elveinek kisajátítása volna, kisajátítással pedig életet hazudni egy holttetembe nem

lehet. A liberalizmus tehát lejátszotta szerepét és elmehet.”¹⁹ Sommás ítélet, engesztelhetetlen álláspont. A liberális eszme nyitása a szociális kérdések, az esélyegyenlőség irányába valóban meddő próbálkozás lenne csupán? Geőcze észrevétele szerint egyértelműen igen.

Ugyanakkor a szocializmusról sincs jó véleménnyel Geőcze. Értelmezésében a szocialista felfogás pusztán és pőrén anyagelvű, nem veszi figyelembe az ember erkölcsi és szellemi szükségleteit. S nem veszi figyelembe a lélek (a szív) törvényeit sem, nevezetesen a vallási misztérium iránti hajlamát, következésképp nem felel meg az emberi természetnek. A társadalom valódi sebeit, amelyek elsősorban erkölcsi sebek, nem képes gyógyítani. Mint hangsúlyozza, évezredek óta minden társadalom azokon az erkölcsi alapokon nyugszik, melyeket a vallás, a haza, a család és a tulajdon fémjeleznek. Ezek ellen fellépni, mint teszik azt a liberálisok és a szocialisták, csak beteggé tehet egy társadalmat. Nos, láthatjuk, Geőcze a keresztény-konzervativizmus nevében fellépve a szocializmusról ugyancsak sommás ítéletet alkot. De mi következik mindebből?

Kritikai reflexióit követően Geőcze egy meglehetősen idillinek tűnő konzervatív társadalomképet rajzol fel, amelynek lényege az erőszakos újításoktól való mentesség, a józan haladás, a hagyományok őrzése és a keresztény alapokon kifejlődött társadalmi rendhez való ragaszkodás. Merev, hierarchikus és statikus társadalomképe tényként fogadja el az emberek közötti differenciálódást és kiválasztást (az

19 Geőcze Sarolta: Konzervativizmus és keresztény-szocializmus, in: *A társadalmi fejlődés iránya*, A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita. Különnyomat a Huszadik Századból. Budapest, Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedése, 1904, 71. o.

egyenlőtlenséget). A 'tömeg uralma' helyett a testi és lelki értelemben vett 'kiválóak uralmát' helyezi előtérbe mint a természetes kiválasztódás eredményét. Röviden kifejtett konzervatív társadalomképe rendkívül leegyszerűsítő. Nem ad differenciált választ arra, hogy mi tekinthető valóban hagyománynak, s mikortól számít józannak egy haladás, s hogy mi jelenti ezek garanciáját? Az általa képviselt konzervativizmus, illetve keresztényszocializmus lényegét a következőképp írja le: „A konzervativizmus, szemben a liberalizmussal, gazdasági és társadalmi patriarkalizmus, a gyöngék oltalmazása. Szemben az anarkizmussal: törvénytisztelet. Szemben a szocializmussal: nem osztályharc ... , hanem keresztény szociálreform. Szemben mindkettővel: a magántulajdonra, a családra, a haza fogalmára és a vallásra alapított állami és társadalmi rend.”²⁰ Ezen a ponton a konzervativizmust kiegészítő keresztényszocializmus szociális reformprogramjának felvázolásába kezd. Előadásának konklúziója szerint a konzervativizmus nem üres jelszó, hanem szerves és természetes fejlődés eredménye. A liberalizmus csak kisajátítja a keresztény-konzervatív szociálpolitikai programot, épp ezért eredetiség hiányában semmi szükség sincs rá. A liberalizmus tehát negatív elv, csakis rombolásra alkalmas, valódi pozitív tartalma nincs, így jövőbeni létjogosultsága sincs. Marad tehát a konzervativizmus, amit ő a társadalom természetes evolúciójának nevez.

Látszólag egyértelmű és világos mondatok, de előadása túlságosan is érzelmekkel telített, sőt, az érzelmekre hatni kívánó, így a többi előadóhoz képest a legkevésbé tárgyilagos. Liberalizmuskritikája a vita több résztvevője szerint is híján van az elfogulatlan megközelítésnek. Felszólalásaiban jobbra a sztereotíp konzervatív beidegződések

20 Uo., 81. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

liberalizmusellenes tételeit ismétli meg. Gondolkodásmódja Gratz Gusztáv és Szabó Ervin gondolkodás- és előadás-módjához képest kérlelhetetlenül merev, alapvető társadalmi problémákra jobbra csak a konzervatív gondolati sémák felmondásával reflektál, érvelése hiányos, vágyott társadalomképe idillien leegyszerűsítő, ráadásul a végletekig hierarchikus. Észjárása mondhatni nem csupán a liberalizmussal (az általa a liberalizmusról vélelmezett képpel), hanem a differenciáltabb konzervatív gondolkodásmóddal is ellentétben áll. Így például az egyéni képesség kibontakoztatásának problémájával a legkevésbé sem tud és akar mit kezdeni. Ennél jóval fontosabbnak tartja az egyén kötelességérzetének a felébresztését.

A 'zárbeszédék'

A nagyelőadásokat követően számos hozzászólással folytatódott a vita, melyek némelyike terjedelmében vetekedett a nagyelőadásokéval. Ám a terjengőssé váló vita mégsem az álláspontok tisztázását, az eszmék kikristályosodását hozta magával – noha a hozzászólások között is akadtak értékelhető kritikai reflexiók –, hanem számtalan mellékvágányra tévedt. Épp ezért témánkat tekintve érdeemben nem is foglalkozunk ezen hozzászólásokkal. A vitát lezáró 'zárbeszédék' ugyanakkor tartalmaznak számunkra fontos momentumokat. A 'zárbeszédéket' a négy eszme képviselőjében fellépő felkért előadók tartották. Ezekből kitűnik ugyan, hogy az előadók az általuk képviselt eszmék szemszögéből igyekeztek nyitottságot mutatni a másik eszme irányában, ám ahogyan Gratz Gusztáv megjegyzi: *„Egyezségre nem jutottunk, hisz mindenkit meggyőző örök igazságot ... már a*

szempontok különbözősége folytán sem lehet találni."²¹ Sem Gratz, sem a többi résztvevő nem gondolta, gondolhatta, hogy kompromisszummal, az álláspontok konvergenciájával végződhet a vita.

Záró előadásában Gratz kijelenti, hogy a vita végeztével is hű marad eredetileg kifejtett nézeteihez, ám ezzel nem kívánja tagadni mások nézeteinek jogosságát. Elismeri, hogy mindegyik eszmében lehet megfontolásra méltó elem, csak egyet nem tart lehetségesnek: a tökéletes megoldást. Tartja magát ahhoz a korábbi álláspontjához, hogy a liberalizmus valóban egy üres keret, amit tartalommal kell feltölteni. A liberalizmus negatív, mondja, mert az akar lenni, noha épp ezt forgatják vissza vádként ellenfelei. Mindössze azon szabályokat kívánja megállapítani, amelyek biztosítják az egyén törekvéseinek szabad kibontakozását (míg másokat nem sért ezzel), de nem megy tovább ennél, „... mert a liberális politika tartalmát mindig maguknak az egyéneknek a társadalmi törekvései adják meg.”²² (Ez természetéből adódóan lehet önös, de lehet progresszív is.) A liberalizmus magva az egyéni és társadalmi törekvések szabad érvényesülésének a biztosítása. Véleménye szerint még a konzervativizmus és szocializmus hívei közül is sokan elismerik ezt az elvet. Miért támadnak akkor mégis a liberalizmusra? Mint mondja, vélhetően tévedésből. Mert arra a liberalizmusra támad a konzervativizmus képviselője is, a doktriner liberalizmusra, amely már alig létezik. Az egyéni társadalmi törekvések biztosítása csak keret, lehetőség és feltétel, amely között az egyén társadalmi létezése megvalósul. Egyet viszont határo-

21 Uo., 330. o.

22 Uo., 328. o.

zottan kér ellenfeleitől. Aki a liberalizmus ellen érvel, ne a liberalizmus torzulásait, doktriner formáit tartsa szem előtt, sem pedig a liberalizmus neve alatt megfogalmazott párttörekvéseket, csakis a valódi eszmét, azt, amit a liberalizmus (meg nem valósult) végcélként kitűzött. Vagyis a színéről, s ne a visszajáról közelítsenek a liberális eszméhez. Ezt az eljárásmodot ellenfeleitől már csak amiatt is megköveteli, mert ő maga sem a minden fejlődést tagadó, a régi rend ortodox híveiként megjelenő konzervativizmus ellen lép fel, amelynek szerinte még sok képviselőjével lehet találkozni. Ha ő maga nem fantomokkal küzd, s nem a vitapartneri által képviselt eszmék fonákját és szélsőséges pólusát nézi, elvárja, hogy ellenfelei se tegyék ezt a liberalizmus kapcsán.

A konzervativizmus szokásos vádjával szemben, miszerint a liberalizmus csak a féktelen emberi önzésnek nyit teret, mert jóformán alig vet korlátot az embernek, Gratz válaszában arra utal, hogy az ilyen módon felfogott liberalizmusnak valójában nincs is híve, érthetetlen tehát, hogy mi ellen küzdenek ellenfelei. A liberalizmus megállapítja a szabadságjogokat, ezek érvényesítéséért küzd, de ugyanakkor nem mondja, hogy ezzel az állam feladata ki volna merítve. A valódi liberalizmus elismeri az állam azon feladatát, hogy az egyént ne csak a fizikai bántalmazástól, hanem a gazdasági ellehetetlenítéstől is megvédje. A vita során megfogalmazott konzervatív tételekkel pedig az a baj, mint mondja, hogy meglehetősen zavarosak. Ezekre társadalompolitikát nehéz lenne építeni. Mintha az sem volna világos, hogy mi a konzervativizmus? Egyben azonban bizonyos, a konzervativizmust nem szabad csupán a mindenkor fennálló rend konzerválására, fenntartására irányuló törekvésnek tekinteni. Mint mondja, a liberális és konzervatív

gondolkodásmódot alapvetően mégis a fejlődéshez és haladáshoz való viszonya különbözteti meg. „A konzervatív halad, hol haladni szükségképpen kell, a liberális ember halad, a hol csak haladni tud.”²³ Ám a kettő mégis érintkezik és érintkezni képes, noha alapvető különbség van közöttük. Amely politikai rendszer elismeri a szabadságjogokat, vagyis a gondolati-, vélemény-, sajtó-, gyülekezési- és egyesülési szabadságot, azt méltán nevezhetjük liberálisnak, amely pedig ez ellenében tesz, az nem nevezhető annak. A kérdés tehát szerinte az, hogy mit tart, illetve nevez a konzervativizmus fenntartásra, konzerválásra, értékőrzésre méltónak? Mert úgy tűnik, hogy mindig mást. Van, aki elfogadja a kiküzdött szabadságjogokat, csak kicsit lassítana a társadalmi fejlődés ütemén, van aki az egyház és az uralkodó nagy hatalmát konzerválná, s van, aki a nemzeti értékek védelmében lépne fel általa. Liberális szemszögből nézve meglehetősen képlékeny ez az állásponthalmaz.

Végezetül Gratz a következő gondolatokkal zárja mondandóját: „A szocializmus a megélhetést akarja biztosítani, s azt mondja, ez a szabadság ... szabadságfogalmainkkal élénk ellentétben áll. A konzervativizmusnak nem kell a szabadság, sem a megélhetést nem biztosítja. A liberalizmus ellenben megtartja nekünk a szabadságot, melyet az előző generációk oly drágán szereztek meg nekünk, és kellő szociálpolitikával biztosítja mindenkinek a megélhetését is. Hát lehet-e itt nehéz a választás? A szocializmus és a konzervativizmus ... mesterséges törvényekkel akarja bizonyos irányba szorítani az emberiség életét, ... a liberalizmus ellenben megelégszik azzal, hogy ... megállapítsa azokat a szabadságjogokat,

23 Uo., 339. o.

amelyeket semmilyen politikai cél kedvéért le nem szabad rombolni. ... A konzervativizmus és a szocializmus megköveteli, hogy az emberek simuljanak őhozzá, ... a liberalizmus maga simul hozzá az emberiség mindenkori törekvéseihez. ... Én ezért hű maradok a liberalizmushoz, mely megköveteli: teljeseadjék mindig a népek akarata.”²⁴

Bár liberalizmusellenességében a konzervativizmus képviselője tűnt a leginkább kérlelhetetlennek, Gratz a liberalizmus legnagyobb ellenfelének mégis a szocializmust tartja. Az alsóbb néprétegek felemelése és az egyenlőtlenségek leküzdése olyan célok, amelyet bár ma a szocialisták képviselnek a leginkább következetesen, a liberalizmus hívei is magukénak kell, hogy valljanak. A szabadságfogalomban mutatkozó eltérést ugyanakkor Gratz mégis áthidalhatatlannak tartja. Az egyéni szabadság szerinte sokkal többet ér, mint a kikényszerített gazdasági egyenlőség, amelyet a szocializmus tudna nyújtani az egyéni szabadság elutasításával.

Záró fejtegetéseiben Geőcze Sarolta a konzervativizmust ért méltatlan vádakot igyekszik eloszlatni. Nyoma sincs a korábbi kérlelhetetlen offenzivitásának. Szinte sértett módon védekező hangot üt meg, s ebből a sértett védekező pozícióból hangsúlyozza, hogy szerinte a konzervativizmus nem egy meghaladott társadalmi állapot helyreállítására irányuló törekvés, hanem „... óvatosság a haladásban és megbecsülés a meglevő intézményekből mindannak, mi ... a nemzeti erő fenntartására jónak bizonyult.”²⁵ Mert a konzervativizmus által képviselt keresztényszocializmus felsőbbbsége a liberális szociális reformmal és a szocializmussal szemben épp abban van,

24 Uo., 344–345. o.

25 Uo., 351. o.

mint mondja, hogy az embernek nem csupán anyagi és érvényesülési szükségleteit elégíti ki, hanem a szellemi, kedélybeli és szívbéli igényeit is. Az elsőrendűen megőrzendő konzervatív értékek szerinte az alábbiak lennének: vallás, magántulajdon, haza, család. Érvelése ezzel együtt nem problémamentes. A vezetésre hivatottak mellett érvelni pusztán a hagyományos értékek megrendülése folytán, még a konzervatív szemléletmód képviselői között sem talált teljes elfogadásra. Zárbeszédében jobbra a vita során megfogalmazott hozzászólásokra, kritikákra reagál, nézetei elfogadtatása érdekében újabb érvet nem fogalmaz meg. Mindössze önmagát ismételgeti, mint például az emberek közötti különbség természetességének és a kiválóak és a vezetésre hivatottak uralmának tételét. Így nem meglepő, hogy amint fogalmaz, önmaga felől (a konzervativizmus felől) nincs aggodalma és kételye, de annál inkább van a többi eszmei irányzattal kapcsolatban. Legfőképpen azért, mert szerinte kikezdi a legfontosabb konzervatív értékeket, a vallást, a tulajdont, a hazát és a családot.

Geócze végül ismételten megerősíti, s valójában ezzel zárja mondandóját, hogy szerinte a szociális liberalizmus fából vaskarika, az állam feladatának liberális bővítési igénye csak szépségtapasz. Az egyén korlátlan érvényesülése és a szabad verseny kizárja a gyöngék védelmének lehetőségét. Ha pedig a liberális politika a gyöngék és a nemzeti érdek védelmében törvényt hoz, saját lényegét tagadja meg. Ezért, mint mondja, a liberálisok által említett szociális reformban nem képes bízni. A nemzet és a társadalom boldogulása szempontjából csakis a konzervativizmus által megfogalmazott eszmei alapvetésben tud hinni. Az erkölcsi sebek gyógyítására

pedig csakis a keresztényszocializmust tartja alkalmasnak.

Miről szólt a vita?

Nem gondolhatjuk, hogy bő száz esztendővel a Társadalomtudományi Társaság vitája után, mintegy visszamenőleg kellene megfellebbezhetetlen ítéletet hirdetnünk annak tartalmával és eredményességével kapcsolatban. A kérdés mégis megkerülhetetlen: valódi vitának tekinthetjük-e ezt a vitasorozatot? Ha a vita alatt elvek és nézőpontok pusztán egymásnak feszülését értjük, akkor feltétlenül. Ha viszont álláspontok olyatén ütközését értjük alatta, amelynek eredményeképp megváltozik a vitázó felek korábbi álláspontja, akkor már kevésbé. Ám ha a vita következményei felől közelítünk, s azon kérdés felől, hogy hatással volt-e a korabeli magyar politikára és közgondolkodásra (noha eredendően nem is volt ilyen kitűzött célja), akkor nagy valószínűséggel megkérdőjelezhetjük a Társadalomtudományi Társaság ezen vállalkozásának eredményességét. De nem lehetünk igaztalanok sem. Bár az eszmék képviselőiben fellépve egyik előadó sem mozdult el érdemben saját korábbi álláspontjától (leginkább még a liberalizmus önkorrekciós igénye mutat ebbe az irányba), sőt a vita végén mindegyikőjük azt hangsúlyozta, hogy nem látja okát nézetei megváltoztatásának. Egy nyilvános fórum keretei közt a vita szereplői esélyt és lehetőséget kaptak arra, hogy bepillantsanak a másik eszme műhelytitkaiba. Magát a vitát tehát célja felől nézve jó esetben is csak félsikernek tekinthetjük, amelynek némi szerepe lehetett az eszmék népszerűsítésében és önreflexiójában, a korabeli politikai élet

szellemi holdudvarának rendeződésében. Önmagában ez is nagy eredmény.

Lehetséges-e egy mégoly kimerítő és terjedelmes előadásban vagy akár annak írott változatában teljes és pontos képét adni bármely társadalomfilozófiai eszmének? Természetesen nem, így a liberalizmusról szóló előadás is – az eszme teljességét, vonatkozási és viszonypontjait tekintve – telítve van hiányosságokkal, így mindössze a liberális eszmekör egészére utaló vázlatnak tekinthető. Ennek oka az előadások és a vita státuszában és körülményeiben, pontosabban a velük kapcsolatos elvárásokban és remélt eredményeiben érhető tetten. Így nem tekinthetünk a vitára, s azon belül a liberális álláspontra sem másként, mint az adott eszmére utaló összefoglalásra, s egy, a kitörési pontokat puhatóló, az eszméket részben lényegük, részben pedig a másiktól kialakult sokszor sztereotip képük alapján lefolytatott, hatását tekintve korlátozott, s pusztán a vita szűken vett fogalmi kereteinek megfelelő eseményre.

A vita során a mindenki által leginkább támadott eszme a liberalizmus volt. Ellenfelei kisebb-nagyobb érvelési eltéréssel, illetve hangsúlyeltolódással alapvetően meggyeztek abban, hogy a liberalizmus csillaga leáldozott, kártékony hatásai kiteljesedtek, s hogy a liberalizmus egy letűnt eszme. Érvelésük meghatározó eleme, hogy valójában a liberális kapitalizmus, az erkölcsi rend liberalizmus által előidézett felbomlása, illetve a liberális politika által megteremtett tulajdonviszonyok lennének a társadalmi bajok alapvető forrásai, a problémák előidézői. Az alapvető különbség közöttük abban volt, hogy eme látleletre milyen terápiát javasolnak. Ebben a konnotációban, illetve a liberalizmussal szembenálló eszmék esetén önmeghatározásának légkörében a liberalizmus képviselőjében

Gratz csakis védekező alapállást foglalhatott el. Míg ellenfelei jobbra offenzív álláspontot képviseltek, addig a liberalizmus teljességgel deffenzívába szorult. Ugyanakkor ez a védekező tónus hívja életre a Gratz által hangsúlyozott liberális önkorrekciós igényt, a szociális liberalizmus eszméjének megfogalmazását, s ez jelentheti egyben a liberális önképben beállt változás garanciáját, segítheti elő a korabeli liberális önmeghatározás szükséges és nélkülözhetetlen hangsúlyeltolódását.

A vita feltétlen érdeme ugyanakkor, hogy bár főként a hozzászólásokban megnyilvánuló személyeskedéseket sem nélkülözte, fórumot biztosított az álláspontok kifejtésére és ütköztetésére, s mintegy tájékoztatta az érdeklődők népes, több esetben 200–400 főnyi táborát – majd a vita anyagának publikálása után az olvasókat – az eszmék aktuális állapotáról. De a problémák megoldását, kompromisszumra alapozott közös nevezőt, netán az elméleti kibontakozás esélyét, elrugaszkodási pontot nem jelentett. Jobbra egymás mellett beszéltek el a vitázó felek. Feltűnő ugyanakkor az is, hogy a liberalizmus eszméjének képviselőjében Gratz mutatkozott a leginkább nyitottnak és rugalmasnak, Szabó Ervin szocializmusa a legmagabiztosabbnak, míg a konzervativizmus képviselőjében fellépő Geőcze konzervativizmusát kérlelhetetlen felsőbbrendűség jellemezte. A nyitottságra való hajlam, a magabiztosság, illetve az elzárkózó felsőbbrendűség ezen hármassága (függetlenül az őket képviselő személyektől) mintegy megelőlegezték ezen eszmék és vadhajtásaik későbbi egyre erőteljesebb politikai konfliktusát.

A FILOZÓFIA GIMNÁZIUMI OKTATÁSA MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZAD VÉGÉN¹

*„A gymn phil. feledata az, hogy a tanulót
magamagáról világosítsa fel (...) hogy a
gymnasiumi tanulás során szerzett fogal-
makat határozottá és pontossá tegye...”*

Böhm Károly

Mint ismeretes, a 19–20. század fordulójának évtizedeiben érkezett el egy szervezettebb korszakához a magyar filozófiai kultúra. A hazai filozófiai intézményrendszer és a szaknyelv kialakulása szempontjából kiemelkedően fontos szerepet töltöttek be azok az önálló filozófiai folyóiratok, amelyek a századforduló évtizedeiben jelentek meg. A *Magyar Philosophiai Szemle* (1882–1891), a *Bölcseleti Folyóirat* (1886–1906) és az *Athenaeum* (1892–1947) sok más fontos ügy mellett kitüntetően kezelte a filozófia hazai oktatásának problémáit. Az, hogy milyen helyet és teret foglaljon magának a filozófia az oktatás különböző szintjein, az a szerzőket és a szerkesztőket (s vélhetően az olvasókat) a legkevésbé sem hagyta hidegen. Mindez jól kitapintható a *Magyar Philosophiai Szemle* és a *Bölcseleti Folyóirat* különböző évfolyamaiban megjelent szövegekből. Eme két lap rendszeresen értekezések tárgyává tette a filozófia középiskolai, egyetemi, illetve hittudo-

1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: A filozófia gimnáziumi oktatása Magyarországon a XIX. század végén, in: Mészáros András (szerk.): *Iskolai filozófia Magyarországon a XVI-XIX. században*, Kalligram Kiadó, Pozsony 2003, 62–68. o.

mányi főiskolai helyzetének vizsgálatát, tankönyvbírálatok, külföldi filozófiaoktatási rendszerek ismertetései, tanrendvázlatok stb. jelentek meg oldalaikon. A *Magyar Philosophiai Szemle* pedig 1887-es évfolyamának egyenesen döntő hányadát szentelte az iskola és filozófia, az iskola eszméje, a gimnáziumi filozófiai propedeutika, a bölcséleti tankönyvek, a tanrendek és a tanárvizsgálat – egyszóval a filozófiaoktatás kérdésének. Mind ebben, mind pedig a korábbi évfolyamokban megjelent cikkek a gimnáziumi filozófiaoktatás strukturális átalakításának fontosságát hangsúlyozzák, s elégedetlenek az adott állapotokkal. A különböző szövegek és közlemények alapvetően ugyanazon kérdésekre és problémákra koncentráltak. Nevezetesen arra, hogy ki, milyen tankönyvből, kiknek, milyen elvek és célok szerint, milyen tartalommal és óraszámban, illetve milyen módszerek alapján s milyen nyelven oktassa a filozófiát?²

A filozófiai műveltség terjesztésének és megalapozásának, a közönség szervezésének, illetve a filozófiai gondolatok térhódításának egyik leglényegesebb terepét és lehetőségét látták a kortársak a filozófia középiskolai oktatásában. A gimnáziumi filozófiaoktatás nem kielégítő voltáról értekezett a *Magyar Philosophiai Szemle* oldalain Buday József, Böhm Károly, Szlávik Mátyás, Bokor József és még sokan mások. Összecsengő véleményük szerint bár a hazai közművelődési viszonyok örvendetesen fejlődnek, a filozófia mégsem tud magának megfelelő

2 A *Bölcséleti Folyóirat* 1886-os évfolyamában Kiss János *Mily nyelven adjuk elő a bölcséletet hittani főiskoláinkban?* címmel (345–352. o.) még arról kénytelen értekezni, hogy miért lenne kívánatos a hittudományi főiskolákon magyar nyelven oktatni a filozófiát, tekintve, hogy a latin nyelv uralma miatt ez általánosan még nem terjedt el.

helyet és teret foglalni a középiskola (és a felsőoktatás)³ intézményein belül. Nincsenek megfelelő tankönyvek, hiányoznak a képzett tanárok, a képzés rossz célok szerint zajlik, tartalmában és óraszámában elmaradott – hogy csak néhányat emeljünk ki legsúlyosabb megállapításaik közül. Bár a középiskolai filozofiai propaedeutika oktatását az adott időszakban több miniszteri rendelet, illetve az azokhoz csatolt ún. *Utasítások*⁴ szabályozták, tehát folyamatos alakulásban volt a kérdéskör, a helyzet véleményük szerint a legkevésbé sem kielégítő.⁵

A probléma vizsgálata során az egyik legkarakterisztikusabb és legnagyobb hatású álláspontot a *Magyar Philosophiai Szemle* 1887-es évfolyamában Böhm Károly fogalmazta meg a témában, aki *A Philosophiai propaedeutika magyar gymnasiumainkban*⁶ címmel egy hosz-

3 Példa minderre, hogy a budapesti egyetem bölcsészkarán 1881-ben megszűnt a filozófiatanári képzés, illetve Böhm Károly a *Magyar Philosophiai Szemle* oldalain többször is említi, hogy az egyetemek filozófiai tanrendjéből kínzóan hiányzik az ismeretelméleti képzés.

4 A magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1879/17630., 1880/16179., 1883/26777. és 1887/8619. számú rendeleteivel szabályozta a gimnáziumi tanterveket, illetve a mindezekhez csatolt ún. *Utasítások* adják meg a pontos keretét a gimnáziumi filozófiaoktatás követelményeinek.

5 Hogy a problémakörről vélhetően nem eredménytelenül és hatás nélkül értekeztek a folyóirat hasábjain (no és természetesen más lapokban is), azt jól mutatja, hogy az 1880-as években többször módosultak a vonatkozó rendeletek és *Utasítások*, s a változások irányultságával a szerzők alapjában meg voltak elégedve. A tempójával azonban nem. A folyóirat oldalain ugyancsak közölt középiskolai tanárvizsgálat szabályzatának tervezetével (1887. 446–453. o.), illetve annak filozófiai és pedagógiai részével ugyancsak határozottan meg voltak elégedve.

6 *Magyar Philosophiai Szemle*, 1886. 402–445. o.

szabb tanulmányt szentelt a kérdésnek. Tekintettel alapos elemzéseire, radikálisan elégedetlen álláspontjára (amelyeket később már ő maga sem tart mindenben érvényesnek), érdemes áttekintenünk gondolatmenetének főbb pontjait, ugyanis jó látteleletét adja a korabeli állapotoknak.

Böhm tanulmányában alapvetően három területet érint: *a gimnáziumi filozófiaoktatás célját, tartalmát és tankönyveit*. Értekezése elején nehezményezi, hogy az illetékes körök meg vannak elégedve a fennálló helyzettel, s csak nehezkésen nyúlnak a kérdéshez, így a filozófusoknak nem marad más választásuk, mint hogy újra és újra felhívják a figyelmet a problémákra. Ám azt, hogy nem kielégítő a philosophiai propaedeutika állapota a gimnáziumban, nem szabad pusztán külső körülményekkel magyarázni, hanem a tananyagból és a többi ismerethez való viszonyából kell eldönteni. „A tény, melyből ki akarok indulni az, hogy a philosophia gymnasiumainkban még tanítatik: meddig? Az uralkodó áramlatot tekintve nagyon kérdéses.”⁷ Véleménye szerint nem az a fontos, hogy a filozófia oktatása tömeges legyen és sokakat érintsen nagy óraszámban, hanem az, hogy megérintsen és hatékony legyen, s legfőképp gondolkodni tanítson, gondolkodó embert neveljen. Ehhez azonban, mint írja, meg kell változtatni a középiskolai filozófiaoktatás tartalmát és célját is. Evidencia számára, hogy nem lehet megelégedni az oktatás jelenlegi állapotával, a hiányosságokra fel kell hívni a figyelmet egészen addig, amíg változás nem tapasztalható. A fő bajt a rendszeres gondolkodástól való idegenkedésben látja, amelyért elsősorban a tantervet teszi felelőssé. Idézi az *Utasításokban* foglaltakat, miszerint a philosophiai propaedeutika hivatása, hogy méltó befejezése legyen a gimnáziumi tanításnak, mintegy ön-

7 i. m., 402. o.

tudatossá téve a diák addigi tanulmányainak, fejlődésének menetét. Mindezt Böhm eleve elhibázott felfogásnak tartja, mert éppen az *önálló gondolkodásra nevelés* marad ki belőle, amire csak a filozófia teheti képessé a diákot. Észrevételezi, hogy a tanulók túlterheltek, lelkük közvetlenül a matúra előtt nem fogékony a filozófiára (vagyis rossz időpontban kapják a képzést), így az képtelen a tanulmányok méltó befejezése lenni. Így Böhm szerint nem kell azon csodálkozni, hogy kis számú kivételtől eltekintve inkább csak, mint írja, megutálják a filozófiát.

Kérdéses továbbá, hogy a filozófia középiskolai oktatása öncél-e vagy a felsőoktatás előkészítő eszköze? Az Utasítások szerint eszköz, amennyiben előkészíti a diákot az egyetemi oktatás követelményeire. Böhm határozott véleménye szerint viszont a gimnáziumi filozófiaoktatást a legkevésbé sem szabad egyetemi előkészítő eszköznek tekinteni, hanem gimnáziumi öncélnak. A bölcséleti okulás és az önálló gondolkodás megjelenítése, illetve az egyetemi tanszakra való előkészítés követelménye nem egyeztethető össze. A gimnáziumi és egyetemi filozófiaoktatás között módszerében, mélységében és tartalmában nagy a különbség.

Amint a gimnáziumi filozófiaoktatást öncélnak tekintjük, mondja, megváltozik tartalma, módszere és célja, s a legfőbb feladattá a bölcséleti okulás rendszeresítése válik, a gimnáziumi képzést lezáró összegző jelleg helyett. Mint írja, „A gymn phil. feledata az, hogy a tanulót magamagáról világosítsa fel (...) hogy a gymnasiumi tanulás során szerzett fogalmakat határozottá és pontosá tegye...”⁸ Éppen ezért nagy fontosságot kell kapnia a képzésben az érzékekről szóló tannak, az ér-

8 i. m., 413. o.

telmi tevékenység analízisének, a gondolkodás módszereinek és módozatainak (hogya, mint véleményezi, ne csak bemagolni tanuljon meg a diák, hanem gondolkodni), a tudományok rendszerszerű ábrázolásának, a beszéd elemzésének, a matematikai tanok elméleti analízisének, a tér és idő, a fantázia, az indulat, az akarat és tett vizsgálatának.

Összefoglalva a gimnáziumi filozófia körében tárgyalandó kérdések körét, Böhm a következőket említi: 1. pszichikai elemek, 2. a megismerés és gondolkodás analízise, 3. módszertan, 4. a tudományok rendszere, 5. a beszéd, 6. a tér és idő, 7. a phantasia, 8. az érzés, indulat és akarat. Ezzel szándéka szerint mintegy ki is jelöli a tartalmát a gimnáziumi filozófiaoktatásnak.

Böhm a továbbiakban bírálatnak veti alá a használatban lévő tankönyveket. Megállapítja, hogy az általa vázolt követelményeknek és tartalomnak egyik sem felel meg maradéktalanul. Hiányosak, érthetetlenek, felesleges részeket tartalmaznak, vagy éppen túl rövidnek. Az egyetemi tanárok által készített tankönyvek általában túl irányzatosak, a középiskolai tanárok által készítettek pedig jobbra színvonalatlanok, metodológiaiag követhetetlenek, s jól láthatóan szerzőik járatlanok a filozófiában.⁹ Böhm 11 logikai és 10 pszichológiai

9 Többek közt bírálja Schlatter Alfréd lélektanát, Babics Kálmán logikáját és Pauer Imre logikáját, mint olyan tankönyveket, amelyek alacsony színvonalúak, illetve túlságosan irányzatosak, vagy éppen mindössze kompilációk. Pauer tankönyvéről a *Magyar Philosophiai Szemle* 1882-es évfolyamában (388–395. o.) hosszabb bírálatot is írt Böhm, amelyben nehezményezi, hogy a szerző mindössze szóról-szóra követi Wundt logikáját. Mint említi, olvasni is unalmas számára ezen tankönyveket, amelyek döntő részben csak arra jók, hogy a diák meggyűljön a filozófiát.

giai tankönyvet elemez az általa felállított tartalmi és módszertani kritériumok alapján. Egyúttal reflektál a Tanárvizsgáló Bizottságok működésére is, vagyis a tanárképzés színvonalát befolyásoló elvekre, valamint az Országos Közoktatási Tanács tevékenységére, amely a tankönyvek engedélyezésére volna hivatott, s amely véleménye szerint egyértelműen felelőssé tehető azért, hogy nincsenek kielégítő színvonalú tankönyvek.¹⁰ S mivel valóban egyetlen megfelelő tankönyvet sem talál, felteszi a kérdést, hogy elégséges tankönyvek hiányában milyen színvonalon és eredménnyel folyhat az oktatás?¹¹

Tanulmánya zárásaként, mintegy összefoglalva mondanóját a gimnáziumi filozófiaoktatásra vonatkozóan, annak érdekében, hogy sikeresebb legyen a tanítás a következő javaslatokkal él Böhm:

1. A gimnáziumi filozófiaoktatás ne legyen előkészítője az egyetemi filozófiai stúdiumoknak, hanem csakis gimnáziumi öncél.

10 109 olyan középszintű állami és egyházi oktatási intézményről tud Böhm, amelyekben valamilyen formában oktatnak filozófiát, döntő részt az általa elemzett és elégtelen színvonalúnak nevezett tankönyvek alapján. Az Országos Közoktatási Tanácsot mint arra hivatottat biztatja, hogy ösztönözze a jobb tankönyvek írását, ne elégedjem meg a fennálló helyzettel.

11 A filozófiatanárok képzettségi színvonalával külön nem foglalkozik Böhm, mert erről korábban Buday József már alaposan értekezett *A philosophiai propaedeutika középiskoláinkban* című cikkében (in: Magyar Philosophiai Szemle 1886, 1–17., 312–355. o.). Böhm éppen ezért más úton közelít a problémához. Kiemeli azonban, hogy a tanárok képzettségi színvonalának emeléséhez meg kell szervezni, illetve újra kell strukturálni a bölcsészkarai filozófiaoktatást és tanárképzést.

A DOLOG ÉS A SZÓ

2. A gimnáziumi filozófia rendszeres oktatás legyen.¹²

3. Tananyaga meghatározott körben mozogjon, azon túl ne lépjen, mert az céljaival ellenkezik.¹³

4. Módszere a lélektanban az analízis legyen, a jelenségek pontos ismertetése kapjon nagy hangsúlyt – a metafizikától óvakodjon.¹⁴

5. A logika mint rendszeres tudomány a lélektan eredményeire épüljön, a tudományok áttekintése a fogalomtanra és módszertanra alapozódjon, az ismeretelmélet kapjon kiemelt szerepet.

6. A philosophiai propaedeutika tanítása a VII-VIII. osztályokban történjen, VII.-ben lélektan, VIII.-ban logika.

7. A tananyag terjedelme legyen lecsökkentve arra a fokra, amennyit az adott korosztály elméje elbír, mert a túl nagy követelmény az értelem nélküli (bemagolós) tanuláshoz vezet el a diákokat.

Márpedig – mint azt Böhm cikkének egész szellemsége sugalmazza – a főcél az értelmi képességek fejlesztése, a gondolkodni tudás elősegítése kell, hogy legyen. A nagy és rendszertelen tananyag, az átláthatatlan összefüggések erőltetése a szellemi sorvadás csíráit vetik el. Ez pedig a legkevésbé sem lehet cél.

Noha Böhm a bemagolós követelménnyel szemben valóban kiemelten fontosnak tartja az önálló

12 A VIII. osztályban ekkor heti 3 órában (összesen 84 óra/tanév) oktatják a filozófiát, s Böhm szerint ez kevés a túl nagy anyaghoz.

13 Erre Böhm természetesen a maga által kijelölt szűkített tartalmat tartja alkalmasnak. A túlságosan nagy tananyagtól óvakodna, mert annak elsajátítása az adott óraszámokban lehetetlen, ez pedig – mint azt több helyen is említi – inkább csak kárt okoz, mintsem hasznot hajt.

14 A metafizikától való óvakodásról és annak okáról érdekes módon másutt nem tesz közvetlen említést Böhm.

gondolkodásra nevelést, mégsem szolgál megfelelő érvekkel mellette, illetve alig veszi számba az ellenérveket. Bár kétségtelenül imponáló a gondolatmenete, nincs kellően megindokolva, hogy a gimnáziumi filozófiaoktatás felvállalhatja-e az önálló gondolkodásra nevelést mint célt, avagy mindez inkább az egyetemi filozófiaoktatás hivatása kellene, hogy legyen, avagy a kettőnek együtt kellene megvalósítania ezt. Ha az önálló gondolkodásra nevelés színtere a felsőoktatás lenne, akkor az *Utasítások*-ban foglaltak szerinti előkészítő jelleg mégsem annyira problematikus, mint azt Böhm állítja. Talán nem véletlen, hogy véleménye ebben a tárgykörben a későbbiekben, kolozsvári tanszékvezető professzorságának időszakában megváltozik.

Eltekintve a böhmi mondandótól, s a témakörben a *Magyar Philosophiai Szemle* oldalain megjelent sok-sok publikációt véve alapul, annak lehetünk tanúi, hogy az adott körülmények között milyen aktív kommunikáció folyt a (gimnáziumi) filozófiaoktatás problémáiról, s hogy a filozófiai élet szereplői mennyire fontosnak tartották, hogy értekezzenek az iskola és a filozófia ügyéről.¹⁵ Ennek oka a folyóirat szerkesztői és szerzői számára magától értetődő. A kor felfogását is jól tükrözi az a nézet, miszerint „Minden intézmény közül tagadhatatlanul az iskolához van legtöbb köze a philosophiának. A philosophia a tények eszmei kapcsolatának, az ideál-

15 Hogy mit várhat egy adott nemzeti kultúra a filozófiától, illetve a filozófia oktatása és a nemzeti modernizáció ügye hogyan függ össze, nos, ezen kérdéskör felvetése és képviselése szorosan kapcsolódik a kortárs filozófusok azon törekvéseihez, hogy a filozófiát úgymond pozícióba helyezték és a nemzeti kultúra részévé tegyék. Nem pusztán az ő hibájuk, hogy ez valójában sohasem sikerült.

A DOLOG ÉS A SZÓ

nak áll szolgálatában, éppen úgy, mint az iskola (...)”¹⁶
Nos, ennek a gondolatnak a jegyében adtak helyt a *Magyar Philosophiai Szemle* szerkesztői a témával kapcsolatos legkülönbözőbb publikációknak.

16 Bokor József fogalmazta meg mindezt *A Magyar Philosophiai Szemle és az iskola* című cikkében. (in: *Magyar Philosophiai Szemle*. 1887, 71–75. o.) Bokor eme gondolatkör kifejtésével intéz felhívást a szerzőkhöz, hogy a folyóirat hasábjain tegyék vizsgálat tárgyává az iskolaügy és a filozófia viszonyát.

BRANDENSTEIN BÉLA ÉS A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG VITAÜLÉSEI¹

„A filozófia történetében többször adódott ilyen helyzet: (...) az európai filozófia minden nagy szintetikus korszakát ilyen gazdag előkészítő kor előzte meg. (...)

A helyzet ma is hasonló: (...) a sokféle modern filozófiai irány kiváló előkészítője lehet egy valóban nagy filozófiai jövőnek. (...) amely tudatosan hozzákapcsolódik az európai bölcsélet nagy klasszikus rendszereihez, de korunk nagy eszméit is magába fogadta.”

Brandenstein Béla

Sajnálatos és elvitathatatlan tény, hogy a magyar filozófiai múlt nem büszkélkedhet nagyformátumú bölcselők sokaságával. Eme tényszerű adottságból következően jobbára olyan hazai bölcselőkre tekinthetünk vissza, illetve azon gondolkodókat tisztelhetjük meg figyelmünkkel, akik ugyan európai viszonylatban nem tartoztak a legnagyobbak közé, de korszakukban meghatározó egyéniségek voltak a hazai filozófiai életnek. Ám tevékenységük mégsem teljesen érdektelen, így őket kell értékelnünk és/vagy bírálnunk.

¹ A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: Brandenstein Béla és a Magyar Filozófiai Társaság vitaülései, in: Veres Ildikó (szerk.): *Brandenstein Béla Emlékkönyv* (Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár IV.), Miskolc, 2002, 125–130. o.

Brandenstein Béla feltétlenül azon magyar bölcseleti gondolkodók közé tartozott, aki felkészültségét és korabeli pozícióját tekintve számot tarthat érdeklődésünkre.² Gazdag életművéből most csupán egyetlen momentumot emelünk ki. Mint a Magyar Filozófiai Társaság elnöke, 1938–1944 között a Társaság égisze alatt 40 különböző témában szervezett tematikus vitasorozatot, amelynek egyben kulcsszereplője és vezéregyénisége is volt. A vitaülések a *Mi a filozófia?* kérdésétől kezdődően felölelték a filozófia szinte teljes történetét, részdiszciplínáit és problématerületeit éppúgy, mint a kurrens bölcseleti áramlatokat, nem feledkezve meg a filozófia jövőjét érintő kérdésekről sem.³ Ezt a (történelmi és ideológiai cezúrák, illetve tragikus személyes sorsok miatt) jobbra elfelejtett, így kifutás nélküli és a későbbiekben szinte hatástalan, ugyanakkor mégis ígéretes vállalkozást ma sem érdemtelen felidézniük.

2 *Brandenstein Béla Emlékkönyv*, Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár IV. Miskolc, 2002, 150. o. A kötetben megjelent tanulmányok mintegy Brandenstein rehabilitálását, életművének feldolgozását és értékelését tűzték ki célul, lévén Brandenstein is jobbra az elfelejtett hazai filozófusok népes táborához tartozik.

3 A vitaülések anyaga az Athenaeum oldalain jelent meg 1937 és 1944 között. A veszprémi Comitatus Kiadó jóvoltából 1998-ban látott napvilágot az *Athenaeum-Tár* (Szerk. Köszegi Lajos, Kunszt György, Laczkó Sándor), amely elemző tanulmányok kíséretében tematikus csoportosításban közli újra a vitaülések teljes és szerkesztett anyagát. (Az 1892. és 1947. között megjelent Athenaeum teljes repertóriumával, mutatókkal és függelékkel együtt mintegy 770 oldalnyi összterjedelemben, Két kötetben 24 előadás anyaga már 1942-ben, illetve 1944-ben megjelent, de a vitaülések teljes szövegállománya kötetbe szerkesztve csak 1998-ban, az Athenaeum-Tár jóvoltából.

Brandenstein egy nagy bölcséleti szintézis előkészületének tartotta a vitasorozatot, s ennek megfelelően (az első ülések sikerén felbuzdulva), szisztematikus aprólékossgal és alapossággal készítette elő az egyes témákat és előadásokat. Minden tematikus vitaülést rangos előadók és neves hozzászólók fémjeleztek. A mi a filozófia kérdéséről Kornis Gyula, a platonizmusról Kerényi Károly, a karteziánizmusról Halasy-Nagy József, a kantianizmusról Gróf Révay József, a hegelianizmusról Prohászka Lajos, a történetfilozófiáról Joó Tibor, a jogfilozófiáról Moór Gyula tartott előadást, hogy csak néhányat emeljünk ki a vitaindító főelőadások közül. A 40 főelőadásra 233 hozzászólással reagált az összesen 86 felkért referens. A főelőadók személyét minden esetben Brandenstein jelölte ki. Olyan, idehaza nevesnek számító gondolkodók szólaltak meg a viták során, mint például Hamvas Béla, Bibó István, Kecskés Pál, Schütz Antal, Kibédi Varga Sándor és Mátrai László. Mi sem jelzi jobban Brandenstein szándékát, mint az, hogy nem pusztán filozófusokat, hanem történészeket, matematikusokat, fizikusokat, irodalomtörténészeket, nyelvészeket, orvosokat, közgazdászokat, zenetudósokat, pszichológusokat, tanárokat és teológusokat is találhatunk a felkért hozzászólók között. Példaként említhetjük Bay Zoltán, Baránszki-Jób László, Horváth Barna, Kosáry Domokos, Jánosi József és Ranschburg Pál nevét. Bizonyítéka mindez annak, hogy Brandenstein a különféle témák kapcsán nem pusztán a filozófiai/filozófusi nézőpontra volt kíváncsi, hanem szélesebb kitekintésre vágyott. Az üléseket három eset kivételével Brandenstein vezette, az ülések végén is ő adta az egyes előadások és hozzászólások összefoglaló értékelését. Noha a vitasorozat kulcsszereplője egyértelműen Brandenstein volt, ám rajta kívül többen is

voltak, akik nagy aktivitással vettek részt a munkában, s maguk is fontosnak tartották a hol tart a filozófia ma? kérdésének szisztematikus tisztázását.⁴

A főelőadások többségét ma is jelentős szellemi teljesítménynek tekinthetjük, majd mindegyik alapos műveltséget és határozott álláspontot megjelenítő feldolgozása és bemutatása az adott témának. Ám bizonyára nem tévedünk túl nagyot, ha azt állítjuk, hogy az egyik legjelentősebb és legtanulságosabb, ugyanakkor mégis a leginkább vitatható előadás és vita *A filozófia jövője* című volt 1943-ban.⁵ A főelőadást (a vitaülések során először) maga Brandenstein tartotta, ezzel is jelezve, hogy határozott és személyes terveivel egybeeső víziója van a filozófia jövőjéről.

Előadásában mindenképp előtt kétségeit fejt ki, hogy a filozófia jövőjéről bármit is lehet mondani. Majd azzal folytatja, hogy a filozófia múltja és jelene többféle feladatot is tűz a jövő elé. Először is azt, hogy a filozófia találja meg határozott és jól alkalmazható módszerét, mert csak ekkor tud eleget tenni annak a kívánalomnak, hogy – mint mondja – továbbépülővé váljon. Ahogyan fogalmaz, az ingadozásoktól mentes, határozott és szilárd filozófia nem hagyja, nem hagyhatja megoldatlanul a tudomány és a világnézet valódi megalapozását. A valóságnak az eddiginél jóval mélyebb és analitikusabb vizsgálatára van szüksége a jövő filozófiájának. Fel kell derítenie a valóság és a lét a végső összetevőit, mert csak így válik lehetővé

4 Az *Athenaeum-Tárban* közölt vitasorozathoz Kunszt György írt kitűnő bevezetést, amelyben több szempontú feldolgozását és értékelését adja a vitaüléseknek, kitérve az előadók és hozzászólók személyére is.

5 in: *Athenaeum-Tár*, 656–661. o.

az érték és a valóság, az ismeret és a valóság viszonyának a meghatározása. Szavai szerint meg kell találni a metafizika központi helyét a filozófia rendszerében. A jövő filozófiája így arra is képessé válik, hogy, mint fogalmaz (integrálva a tudományokat), 'egységes mindenséglátáshoz' segítse a holnap emberét.

Brandenstein a korszak filozófiájának sokoldalúságát, gazdagságát és nyitottságát emeli ki, majd megfogalmazza tételét, miszerint mindezek alkalmas alapját képezhetik egy leendő nagy bölcséleti szintézisnek. „A filozófia történetében többször adódott ilyen helyzet: (...) az európai filozófia minden nagy szintetikus korszakát ilyen gazdag előkészítő kor előzte meg. (...) A helyzet ma is hasonló: (...) a sokféle modern filozófiai irány kiváló előkészítője lehet egy valóban nagy filozófiai jövőnek. (...) amely tudatosan hozzákapcsolódik az európai bölcsélet nagy klasszikus rendszereihez, de korunk nagy eszméit is magába fogadta.”⁶ Mindezek a rendszer és a szintézis irányába mutató tendenciák nagy reménnyel tölthetnek el bennünket, mondja, de a követendő út nem egyszerű. Álláspontja szerint az eltérő, ám megfelelően összekapcsolt módszerek révén, a 'mély elvi egységgel kiépített bölcsélet' a siker reményével láthat neki a feladatnak, hogy a lét és a valóság alapszálait felderítse. Brandenstein véleménye szerint a modern ember hite megrendült önmagában. Éppen ezért a jövő filozófiájának alapos és mély 'újembermegértésre' kell törekednie, hogy az emberi létet a maga legmélyebb lényegében ragadhassa meg. Csakis így teljesítheti a filozófia mindenkori hivatását és feladatát. Ennek megfelelően a jövő filozófiájának sokoldalúnak, finoman differenciálnak, gazdagon tagoltnak,

6 in: *Athenaeum-Tár*, 657. o.

illetve rendszeresen összefüggő, szintézisre törekvő, alapos és fejlett tudománynak kell lennie. Brandenstein szerint csak ekkor remélhető, hogy újra nagy, termékeny és klasszikus filozófiai jövő következik be. Tegyük hozzá Brandenstein előadásához azonnal szép csendesen, vajon ilyen lesz-e a jövő filozófiája, illetve ilyennek kell-e lennie? Avagy inkább teljes félreértése ez a filozófiai folyamatoknak?

Brandenstein előadásához Hamvas Béla, Joó Tibor, Zemplén György, Angyal Endre és Gróf Révay József szólt hozzá,⁷ ám maga a probléma, természeténél fogva, lezáratlan maradt. Érdeemes röviden felidéznünk a hozzászólásaikat.

Hamvas a filozófia jövőbeni lehetőségeit tekintve kevésbé optimista mint, Brandenstein, inkább a válságtüneteket emeli ki. A jövő filozófiája és a filozófia jövője iránt véleménye szerint egyetlen kívánságunk lehet: legyen éber, mert a filozófia idáig csak aludt, ahelyett, hogy éber lett volna. A filozófus nem tudta, mi a feladata, „hogy a szenvedélyek sűrű, sötét álmába zuhant emberiséget felébressze és a valóságba beleállítsa és a léttel szembeállítsa”. Ezért kell a jövő filozófusának ébernek lennie. „Nem szabad, hogy a szenvedélyeknek szolgáljon, hogy világszemléleteket hirdessen (...)”⁸ Az egyetlen, ami a jövő filozófusától/filozófiájától elvárható, hogy legyen éber és ébressze fel az embert. Hogy legyen, aki/ami vigyáz, aki/ami látja azt, hogy mi van, aki/ami ismeri a valóságot és tudja, hogy mi az, ami történt/történik. Mi más lenne ez a némiképp óvatoskodó megfogalmazás, mint a kurzus uralkodó felfogásának bírálata.

7 in. *Athenaeum-Tár*, 661–668. o.

8 in. *Athenaeum-Tár*, 662–663. o.

Joó Tibor másként reagált. Mint kifejtette, a filozófiának az ember új megértését kell teljesítenie és rendszerként kell megfogalmazódnia, mert csak így válaszolható meg az alapkérdés, amely a tárgyra és a módszerre vonatkozik. Véleménye szerint új korszak küszöbén áll a bölcsélet, és a filozófiai problematika gazdagodása várható. Sőt, azzal zárja mondandóját, hogy új, termékeny filozofikus korszakra számíthatunk, s „*a filozófia előtt a legkecsegtetőbb jövő áll*”.

Zemplén György az elmúlt századok bölcséleti zavarának okait taglalja, illetve az abból kivezető út ismérveit sorolja. Eszerint a filozófiának anyagfölöttinek, tapasztalásfölöttinek és realiztikusnak kell lennie, mert csak így haladhat a végső cél felé, amely nem lehet más, mint az örök igazság tökéletes elsajátítása.

Angyal Endre álláspontja szerint a filozófiát nagy veszedelem fenyegeti, az *új-averroizmus* veszedelme, amely a dialektikus materializmusban, a faji és vitalista gondolatban, valamint a humanisztikus eszme félreértésében nyilvánul meg. Új Aquinói Tamásokra van szüksége a filozófiának, akik a zavarodottságból kiemelkedve újból fel tudják emelni a filozófia igazi épületét.

Gróf Révay József kétségbe vonja, hogy lehetséges a filozófia jövőjéről beszélni, mert a filozófia problémái és módszerei nem sokat változtak az idők folyamán. Ezért a jövő filozófiájától sem lehet újszerűséget várni.

Brandenstein zárszavában többé-kevésbé egyetért a hozzászólókkal, majd újra megerősíti, hogy a filozófia épülete mindig rendszeres és szisztematikus lesz, amennyiben szerinte a lét egészét törekszik egységes rendben látni, mivel a lét alapjai csakis egységes összefonódásukban, nem pedig külön-külön ragadhatóak meg.

A DOLOG ÉS A SZÓ

* * *

A vitasorozaton résztvevők számától és tekintélyétől függetlenül sem állíthatjuk, hogy leképezték volna a kortárs hazai filozófiai életet. Reprezentálták ugyan, de nem jelenítették meg a már akkor is nagyon heterogén hazai filozófiai kultúra egészét. A korabeli filozófiai gondolkodás széles panorámáját kívánta ugyan felmutatni, az üléseken képviseltette is magát majd minden jelentős hazai irányzat, de eltérő hangsúllyal és befolyással. Ugyanakkor észrevehetően erőteljes (sőt talán túlreprezentált) a katolikus, illetve neotomista szellemiség befolyása. Mindezzel együtt mégis alapvetően a nyitott szemléletmód volt jellemző az ülésorozatra. Erről árulkodnak az előadásokat és a vitákat követő, s olykor kissé terjedelmes brandensteini sommázatok, amelyek mintegy integrálni kívánták a különböző módokon artikulált álláspontokat. Ha nem is jutottak (mert nem juthattak) minden esetben konszenzusra, az eltérő nézetek tudomásulvétele alapművelete volt a vitáknak.

A vitasorozat egészét tekintve jól látható a brandensteini szándék: a filozófia korabeli állapotának összegzése, a negatívnak vélt tendenciák bírálata, a lehetséges elmozdulási irányok kitapintása, illetve a filozófia megbízható alapokra történő helyezése és kivezetése a termékeny zűrzavar állapotából. A vitasorozat célja nem lehetett más, mint hogy számba vegye, hol tart a filozófiai gondolkodás. Erre alapozva valóban egy leendő nagy szintézis irányába kívánt elrugaszkodni Brandenstein, aki rendszeralkotó tevékenysége előkészítésének lehetőségét látta a vitasorozatban. A filozófiáról alkotott jövőképét

azonban a legkevésbé sem igazolták vissza a következő évek, évtizedek. Bár számítása, miszerint a filozófia újabb nagy szintézis előtt áll, nem vált valóra, elvi álláspontját nem igazolta az utókor, a filozófiai gondolkodás stafétája a háborút követően más irányba indult tovább, ám a vitaülések mégis nagy jelentőséggel bírtak. Ugyanis értékes látéletét adják a korabeli magyar filozófiai kultúra állapotának, irányultságának, tagoltságának és színvonalának. Az előadások és viták során nyomon követhetjük, hogy a hazai bölcselek hogyan gondolkodtak a legkülönbözőbb filozófiai kérdésekről a háború árnyékában, illetve hogyan vitáztak egymással. Alighanem igazat kell adnunk Kunszt Györgynek, aki a vitaüléseknek kiemelkedő történeti jelentőséget tulajdonít.⁹

Mindez elsősorban Brandenstein érdeme, noha az ismert történelmi, politikai és ideológiai okok miatt a vitasorozatnak nem hogy folytatása, de jóformán visszhangja sem volt a későbbiekben. A szerves továbbfejlődés és építkezés lehetősége nem adatott meg a korabeli magyar filozófiai kultúra számára. Ennek ellenére vagy talán éppen ezért csakis tisztelettel emlékezhetünk vissza Brandenstein(ék) ezen nagyszabású vállalkozására.

9 in: *Athenaeum-Tár*, XXIII. o. Kunszt szerint a vitaülések összességére oly módon is tekinthetünk, mint amely ma is értékes *Bevezetés a filozófiába*. S bár a vitasorozat feltétlenül jelentősnek volt mondható, ám a háború árnyékában, majd a háborút követő politikai kurzusváltás következtében hatásai és eredményei nem mutakozhattak meg.

BARTÓK GYÖRGY ÉS A SZELLEM ÉS ÉLET¹

*„Minden reménységünket a szellembbe vetjük,
tudván, hogy minden valódi élet forrása csak ő lehet,
belőle meritünk minduntalan okulást.”*

Bartók György

A Ferencz József Tudományegyetem Kolozsvárról Szegedre történő áttelepülését követően az egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karán a Filozófiai Intézet vezetésére 1921 őszén a 38 éves Bartók György kapott megbízást, aki Böhm Károly tanítványaként² Kolozsváron kezdte pályáját, s aki ekkorra elismert filozófusnak számított. Bartók György kinevezésekor már számos jelentős tanulmányt és fordítást tudhatott maga mögött, ám az igazán jelentős művei szegedi professzorsága idején születtek³. Bartók a protestáns hivatás-etika szellemében látott hozzá szege-

-
- 1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: Bartók György és a Szellem és Élet, in: *Mikes International* 2008. 4. október–december, 28–30. o. Az itt közölt szöveg az eredetihez képest kiegészült és Bartók szegedi oktatási tevékenységéről, illetve annak háttéréről is szól.
 - 2 A Kolozsvári Iskola Böhm Károly tanítványi köréből került ki. A témáról lásd: Veres Ildikó: *A Kolozsvári Iskola I.*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2003, 173. o. illetve Laczkó Sándor, Tonk Márton (szerk): *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”* A kolozsvári Böhm Károly Nemzetközi Konferencia előadásai. (1996. október 18–19.), Kolozsvár – Szeged, Pro Philosophia Kiadó – JATE BTK Filozófia Tanszék – JATE Társadalomelméleti Gyűjtemény, 2000, 268. o.
 - 3 A kolozsvári professzorsága idején megjelent munkái részben az erkölcsfilozófia (értékelméleti), részben pedig a filozófia története iránti érdeklődését mutatják. E két terület termékeny összekapcsolását és a problémák elmélyültebb elemzését hozták meg

di megbízatásának teljesítéséhez. Bár a munka és az élet természetes közegét Kolozsvár jelentette számára, mégis nagy energiával látott munkához Szegeden, ahol az egyetem szervezése és vezetése terén óriási feladatokat vállalt magára. Bartók egészen 1940. október 19-ig, az egyetem kolozsvári visszatelepüléséig, mint 'nyilvános rendes egyetemi tanár' vezette Szegeden a Filozófiai Intézetet, s szinte egyszemélyben határozta meg a filozófia szegedi oktatásának minőségét és irányultságát.⁴ Betöltött több egyetemi

számára a szegedi évek. Lásd erről teljes életmű-bibliográfiáját: Tonk Márton, Szélyes Éva (szerk.): *Bartók György: Válogatott filozófiai írások*, Kolozsvár – Szeged, Pro Philosophia Kiadó – JATE BTK Filozófia Tanszék – JATE Társadalomelméleti Gyűjtemény, 2001, 248–263. o.

- 4 1930-ban – Bartók szándékaitól függetlenül – létrejött a II. számú Filozófiai Intézet, amelynek háttérében az egyházi, felekezeti befolyásoltágú tudománypolitika állt. A katolikus egyház ugyanis nehezményezte, hogy a döntően katolikus többségű Szegeden főként Erdélyből áttelepült református professzorok vezetik az egyetem tanszékeit, s folyamatosan nyomást gyakorolt az egyetem vezetésére, hogy – többek között – katolikus vezetésű filozófiai tanszék felállítására kerülhessen sor. Végül Klebelsberg kultuszminiszter közbenjárására az Egyetemi Tanács megszavazta három párhuzamos tanszék létrehozását – köztük egy új filozófiai tanszéket is –, így 1930. április 2-től 1940. október 19-ig, az egyetem kolozsvári visszatelepüléséig II. számú Filozófiai Intézet is működött az egyetemen, a katolikus Mester János vezetésével. Mester – a korabeli egyetemi évkönyv szerint – „bölcsezdoktor, a hittudományok 'bekebelezett' doktora, a filozófia nyilvános rendes tanára, csanádmegyei áldozópap és szentszéki tanácsos, a Szent István Akadémia és az Aquinói Szent Tamás Társaság tagja, a Magyar Filozófiai és a Magyar Pszichológiai Társaság tagja...” Publikációiban részben modern olasz szerzőkkel, de legfőképpen neveléseméleti kérdésekkel foglalkozott. Az egyetem 1940 őszen bekövetkező kolozsvári visszatelepülésével megszűnt a II. számú Filozófiai Intézet, Mester a Neveléstudományi és Lélektani Intézet vezetője lett.

funkciót, majd az egyetem Kolozsvárra történő visszaköltözése után rektorként és dékánként, illetve a Filozófiai Tanszék vezetőjeként tevékenykedett.⁵ Helyettesként, majd megbízott vezetőként a Filozófiai Intézet mellett működő Pedagógiai Intézetet is vezette 1925 januárjáig. A két intézet folyamatosan szoros kapcsolata nyilvánult meg abban is, hogy óráik együttesen, Bölcsészeti és neveléstudományi előadások címen lettek meghirdetve. Bartók hosszú ideig a Magyar Királyi Tanárképző Intézet (a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola elődjének) igazgatói székét is elfoglalta, valamint az Országos Tanárvizsgáló Bizottságban is fontos pozíciót töltött be.

1921 és 1940 között Bartók vezetésével megindult és jelentős eredményeket mondhatott magáénak a szegedi egyetemen folyó filozófiai oktatás, mind az általános, mind pedig a tudósképzés tekintetében.⁶ Emellett rendkívül sokat tett a színvonalas szegedi tanárképzés érdekében. Prodékánként ő foglalkozott a Szegedre kerülő polgári iskolai tanárképzővel. Aktív résztvevője és

5 Bartók 1944 őszén a kényszerítő körülmények hatására végleg elhagyta Kolozsvárt, Budapesten telepedett le és a Műegyetemen, illetve a Református Teológián tanított. 1948-tól 1970-ben bekövetkezett haláláig a magyar tudományos élet periferiájára szorult.

6 1921 és 1948 között Bartók György, Halasy-Nagy József és Mester János mellett, különféle (főként magántanári) minőségben, de rendszeresen tartott filozófiai jellegű stúdiumokat a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karon Joó Tibor, (Kibédy) Varga Sándor, Újszászy Kálmán, Baránszky Jób László és Bognár Cecil. Meg kell említenünk, hogy a Filozófiai Intézet keretein kívül, a Jogi és Államtudományi Karon ugyancsak kiváló professzorok tartottak jogfilozófiai, társadalom- és államelméleti jellegű stúdiumokat, így például Moór Gyula, Horvát Barna, illetve a későbbiekben Bibó István és Szabó József.

részben vezetője volt a szegedi tudományos közéletnek. A Sodalitas Amicorum Universitatis Regiae Hungaricae Francisco-Josephine egyik szervezője volt, sőt az egyesület bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának elnöki tisztét is betöltötte. A szegedi tudományos élet fontos fórumává vált a Bartók György főszerkesztésében megjelenő *Acta Literarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephine*, amelyben gyakran publikáltak erdélyi, illetve vajdasági magyar tudósok. Szerteágazó tudományszervezői tevékenységének nagyon nagy szerepe volt abban, hogy a harmincas évekre Szeged a magyar tudományos élet jelentős centrumává vált és kulturális központ lett.

A filozófia szegedi egyetemi oktatásának szellemisége

Bartók két évtizedes szegedi tevékenységét, a kapuit Szegeden megnyitó egyetem szellemiségét és hivatását – a befogadó szegedi szellemi légkör mellett – döntő részt a kolozsvári tradíció, illetve a két világháború közötti társadalmi, politikai kurzus oktatás- és tudománypolitikában is megnyilvánuló szellemisége határozta meg. Ennek megfelelően az egyetem vezetése (a kultusztárcával összhangban) az egyetemen olyan intézményt látott, amely alapvetően az állampolgári nevelésre (tanításra), a szakképzésre (hivatásra képzésre) és a tudósképzésre (kutatásra), összességében a nemzet vezető társadalmi rétegének a kiképzésére hivatott. Noha a napi politika befolyásától igyekezett távol tartani magát az egyetem, s az ismeretszerzésre és -átadásra helyezték a fő hangsúlyt, mindezt csak úgy tartották megvalósíthatónak, ha mind

A DOLOG ÉS A SZÓ

a tudományos kutatást, mind pedig az ifjúság nevelését a nemzeti eszmével és nemzeti érzülettel fenntartott szoros kapcsolat határozza meg. E szellemiség képviselőjében a filozófiára kettős feladat hárult. Egyrészt, mint az általános tudást és műveltséget megalapozó, a szellem szabadságát felmutató, egyetemes emberi tudáskincset átörökítő, gondolkodásmódot és értékrendet közvetítő elméleti tárgy volt jelen az oktatásban. Másrészt viszont olyan tárgyként, amely a kurzusideológiával összhangban igyekezett megalapozni a nemzeti érzelmű, az ország vezetésére hivatott ifjúság képzését, vagyis olyan tárgyként, mint amelynek felelőssége van az ifjúság nemzeti orientáltságú nevelésében. A filozófiai és neveléstudományi előadások együttes meghirdetése is ezen utóbbi elvárást támasztotta alá. Bartók ugyanakkor a filozófia szellemének képviselőjében a direkt napi nemzetpolitikai befolyástól mentesíteni kívánta a filozófia oktatását.

Ugyancsak az általános tudás megalapozásának és a nemzeti/világnézeti nevelésnek a kettőssége nyilvánul meg a két világháború közötti időszak tanrendi témaválasztásaiban. Ennek érzékeltetésére elegendő néhány példát említenünk a korabeli egyetemi tanrendekből és évkönyvekből. Bartók majd két évtizedes szegedi professzorsága alatt – a filozófia egyetemes gondolatainak közvetítése igényével – rendszeresen hirdetett *A philosophia egyetemes története* címen előadásokat, illetve hasonló rendszerességgel tartott lélektani, etikai, esztétikai és logikai kurzusokat, hangsúlyosan szerepeltetve az erkölcsi értékeszme kérdéseivel kapcsolatos kurzusokat, ugyanakkor mindig fontosnak tartotta, hogy olyan filozófiai stúdiumokat is hirdessen, amelyekben kifejeződik a sajátos magyar érzület- és gondolatvilág. Így például előadásokat tartott a magyar filozófia történetéről, Arany János

és Vörösmarty Mihály szellemi alkatáról, Petőfi lelkületéről, illetve *Faj, nép, nemzet* címmel a nemzeteszme problematikájáról. (A nemzetnevelés gondolköre még inkább megnyilvánult a Mester János által meghirdetett előadásokban.) A nemzeti tematika jelenléte az oktatásban Bartók részéről ugyanakkor egy sajátos filozófiai nézőpontot feltételezett. A gondolkodás nemzeti/világnézeti meghatározottságát csak filozófiai alapokon tudta elképzelni, amennyiben szerinte a filozófia egyetemes értékeinek, a klasszikus filozófiai gondolatoknak kell szerepet kapniuk a nemzeti problematika teoretikus feloldásában. Szerinte ezen értékek és gondolatok közvetítése nemzeti érdek is egyben. A filozófiáról alkotott nézetei ahhoz a felfogáshoz közelítettek, amely – böhmi alapokon – a filozófiát olyan univerzális és érdek nélküli gondolkodásmódnak tartotta, amelynek elsajátításával a nemzeti kultúra is gazdagodik. A filozófia szerinte mindenek előtt az ismeret problémájával foglalkozik, s az *Egésről* alkotott elméleti tudás akar lenni, amelynek feltétlenül rendszerben, rendszerszerű gondolkodásban kell megnyilvánulnia. Bartók oktatói és filozófusi tevékenységét alapvetően ezen álláspont határozta meg.

A szegedi felsőoktatás követelményrendszere

Az áttelepülést követő első tanévben a különböző karokon tanuló hallgatók összlétszámához (1007 fő) képest meglepően kevés a Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Karra beiratkozott hallgatók száma. Mindössze 29 rendes és 10 rendkívüli hallgatót regisztráltak az évkönyvek. A következő években lassan emelkedett a létszám, így például 1924/25-ben 48 rendes és 2 rendkívüli, 1930/31-ben

A DOLOG ÉS A SZÓ

már 215 rendes és 3 rendkívüli hallgató iratkozott be a karra. (Mindennek a filozófia oktatása szempontjából azért van különös jelentősége, mert elsősorban ezen hallgatók voltak a filozófiai képzés alanyai, noha a karok közötti áthallgatás lehetősége adott volt a diákok számára, sőt Bartók hirdetett is olyan filozófiai előadásokat, amelyek valamennyi kar hallgatóinak szóltak.)

A karra beiratkozott hallgatók alapvetően a tanszabadság elve szerint választhattak a tanrendben meghirdetett órák közül. Az előadások kiválasztásának szempontjairól az éves tanrendek mindössze annyit állapítottak meg, hogy azok legyenek összhangban a kar általános követelményével, amely nyolc féléven át heti 20 óra hallgatását írta elő kötelezően, melyekben a filozófiai jellegű stúdiumok is benne foglaltattak. Az előadásokat a hallgató saját tanulmányi céljai szerint választhatta ki, tanrendjét annak megfelelően állíthatta össze, hogy középiskolai tanári oklevelet vagy bölcsészdiplomát kívánt szerezni. A tanári pályára készülők választott szaktárgyukon kívül más tudományterületekről – így filozófiából – is kötelesek voltak előadásokat hallgatni. A szaktárgyak mellett I-II. évben a filozófiai tárgyak közül (lélektan, logika, etika és filozófiatörténet) hármatot kellett felvenni, míg III-IV. évben pedig egy-egy addig még nem hallgatott filozófiai tárgyat. A tanári pályára készülők a Tanárképző Intézet óráit és gyakorlatait is kötelesek voltak látogatni, köztük a filozófia oktatásával kapcsolatos módszertani foglalkozásokat is, amennyiben az egybeesett választott szaktárgyukkal. Azon hallgatók esetében, akik nem kívántak tanári oklevelet szerezni, a teljes tanszabadság elve érvényesült, s az egyetem doktori szabályzatának értelmében saját belátásuk és érdeklődési körük szerint állíthatták össze tanrendjüket, azzal a követelménnyel a háttérben, hogy a négy

évi rendes hallgatás után letehető doktori szigorlaton egy fő- és két melléktárgyból kellett eredményesen szerepelniük. Néhány kivételtől eltekintve a filozófia döntő részt melléktárgyként szerepelt mind a bölcsészdoktori, mind pedig a tanárminősítő szigorlatokon. Ilyen kivétel volt (Kibédy) Varga Sándoré, aki Bartók tanítványaként filozófia főtárgyból summa cum laude minősítéssel, Sub auspiciis Gubernatoris, vagyis kormányzói kitüntetéssel kapott bölcsészdoktori oklevelet 1924-ben, s aki a későbbiekben magántanárként hirdetett előadásokat az egyetemen.

A korabeli tanrendi kimutatásokból világosan kitűnik, hogy ugyan a tanszabadság elve érvényesült az oktatásban, de az első években alig került több filozófiai jellegű előadás meghirdetésre, mint amennyit kötelezően fel kellett venni.⁷ A diákok választhattak ugyan, csak – főként a húszas évek elején – nem nagyon volt miből. A félévenként kötelező filozófiai jellegű stúdiumokat valamivel könnyebb volt összeállítani a harmincas években, ekkor ugyanis már átlagosan 6–10 meghirdetett előadás közül választhattak a hallgatók, majd a negyvenes években ismét némi visszaesés mutatkozott a meghirdetett kurzusok száma tekintetében.

A hallgatók filozófiai gondolkodásmódra való ösztönzését, a filozófiai témákban való kutatások elősegítését szolgálta az évi rendszerességgel meghirdetett pályatételek rendszere, mely komoly pénzjutalomban részesítette a nyertes hallgatókat. A pályázóknak minden évben előre megadott témában volt lehetőségük pályamunkáik elkészítésére. Ilyen megadott téma volt például Platón és Plotinosz tanának összevetése, Kant magyarországi hatásának elemzése

⁷ Leckekönyve tanúsága szerint József Attila is több szemeszteren át hallgatta Bartók filozófiai előadásait.

vagy éppen Böhm Károly logikai értékekről szóló tanának vizsgálata. Ezek minden esetben alapos kutatómunkát és felkészültséget igényeltek, s bár nem minden évben adták ki a díjat, a pályatételek rendszere mégis színvonalas dolgozatok elkészítésére ösztönözte a hallgatókat.

Bartók és a *Szellem és Élet*

Bartók György szegedi (és az ezt követő kolozsvári) éveinek, illetve filozófusi munkásságának (oktatói és publikációs tevékenysége mellett) egyik legfontosabb hozadéka, hogy mint intézményteremtő és tudományszervező személyiség fontosnak tartotta filozófiai folyóirat alapítását. A szerkesztésében 1936 és 1944 között Szegeden (illetve 1940 ősztől Kolozsváron) kiadott *Szellem és Élet* című folyóirat a böhmi nyitott és kritikai szellemiség képviselőjére, illetve a hazai (főleg vidéki és határokon túli magyar) szellemi, filozófiai élet összefogására vállalkozott.⁸ A folyóirat szerkesztésével párhuzamosan Bartók a *Szellem és Élet Könyvtára* címmel könyvsorozatot is indított, melynek keretein belül nagyobb terjedelmű tanulmányok megjelentetésére vállalkozott.⁹

8 Mindez azonban esetében nem jelentett provincializmust. Ennek bizonyítására elegendő a Szegeden megjelent számokban publikálók közül csak néhány szerzőt említenünk, amely vélhetőleg meggyőzően bizonyítja azt is, hogy Bartók a konzervatív, ugyanakkor elfogulatlan szerkesztők sorába tartozott. Íme néhány név a szerzők közül: (Kibédy) Varga Sándor, Bibó István, Tavaszgy Sándor, Joó Tibor, Zolnai Béla, Ortutay Gyula, Tankó Béla, Mak-kai Sándor, Visy József, Tettemanti Béla.

9 A sorozat első kiadványa: Bartók György: *Descartes sorsa Magyarországon – Le sort de Descartes en Hongrie*, *Szellem és Élet*, Szeged, 1938. (Szellem és Élet könyvtára 1.)

Bartók számára a filozófia a szellem önismeretét jelentette, s egyben univerzális és érdekmentes tevékenységet, amelyre az egységes Egészben való gondolkodás, illetve rendszerelvűség a jellemző.¹⁰ Véleménye szerint a filozófus számára a filozófia nem lehet más, mint élethivatás a szellem önmegvalósulásának szolgálatában. Ezzel összefüggésben Bartók a gondolkodás nemzeti/világnézeti meghatározottságát is csak filozófiai alapokon tudta elképzelni, amennyiben szerinte a filozófia egyetemes értékeinek, a klasszikus filozófiai gondolatoknak kell szerepet kapniuk a nemzeti problematika teoretikus feloldásában is. Véleménye szerint ezen értékek és gondolatok közvetítése nemzeti érdek. A filozófiát olyan egyetemes gondolkodásmódnak tartotta, amelynek el-sajátításával a nemzeti kultúra is gazdagodik. Ehhez azonban filozófiai fórumra, sőt fórumokra van szükség. Ezért is látta, láthatta fontos feladatnak *Szellem és Élet* címen egy negyedévi rendszerességgel megjelenő filozófiai perodika indítását.¹¹

10 Mariska Zoltán: Bartók György filozófiája a két világháború közötti időszakban, in: Mariska Zoltán: *A filozófia nevében*. (Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár II.) Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2001, 109–129. o.

11 A *Szellem és Élet* mint magyar nyelvű filozófiai folyóirat megjelenése nem előzmények nélküli. A 19–20. század fordulójának évtizedeiben már több önálló magyar nyelvű filozófiai perodika is megjelent. Elsőként a Böhm Károly által alapított *Magyar Philosophiai Szemle* (1882–1891), ezt követte a Kiss János és Palmer Mátyás által indított *Bölcseleti Folyóirat* (1886–1906), majd Pauer Imre szerkesztésében 1892-ben indult útjára az *Athenaeum* (1892–1947), amely a korszak legjelentékenyebb filozófiai folyóirata volt, így a *Szellem és Élet* megjelenésének éveiben is a legnagyobb befolyással bírt.

A DOLOG ÉS A SZÓ

A *Szellem és Élet* első számához írott *Beköszöntőjében*¹² Bartók György röviden, ugyanakkor precízen megfogalmazta szerkesztési elveit, s a lap által követni kívánt célokat. „Ennek az új folyóiratnak az irányát és céljait kifejezi címe. A szellem lényegét, jelentését, értékét, kategóriáit akarjuk vizsgálni ... Meg vagyunk győződve arról, hogy a valóság talaját megvetve, minden filozófia ... maga is a föld porába zuhant. Azt is tudjuk, hogy a szellem kritikai vizsgálata nélkül minden bölcselet üres és vak marad ... Egyfelől tehát a szó bölcseleti értelmében vett kritikai magatartás, másfelől az élet jelenségeinek szeretetteljes számbavétele és filozófiai megértésére való törekvés jellemzi magatartásunkat, amellyel a különböző kérdéseket tekintjük. A szellem kritikai megértése alapján vizsgáljuk a tudomány, a történelem, az esztétikai alkotások és az erkölcsiség, a nevelés, a társadalom, az állami élet különböző jelenségeit, hogy átfogó szemléletekben mutassuk be a szellem minden megnyilvánulását. Minden reményességünket a szellembé vetjük, tudván, hogy minden valódi élet forrása csak ő lehet, belőle merítünk minduntalan okulást ... A szellem működését keressük a magyar történelem jelenségeiben ... Figyelemmel kísérjük a külföld és hazánk bölcseleti mozgalmat arra törekedve, hogy

12 *Szellem és Élet* 1936. I. évfolyam 1. szám. 1. o. A folyóirat borítóján Bartók nevét olvashatjuk, mint szerkesztőt. Az egyes lapszámok munkatársaiként az adott lapszámok szerzői vannak feltüntetve. A második számtól a címlap tervezőjeként Buday György neve is szerepel. Az impresszum évi négyszeri megjelenést jelez, valamint egy előfizetési felhívást is közöl évi 8, illetve egyetemi és főiskolai hallgatók esetében 4 pengőért. A szerkesztőség címeként a szegedi Filozófiai Intézet szerepel. A megjelenés példányszáma vonatkozóan nem található adat.

tárgyias és komoly bíráló által is szolgáljuk a magyar filozófia nagy művét.”

Világos mondatok, egyértelmű szándékok, karakteres szerkesztői elképzelések. A folyóirat címének, illetve a *Beköszöntő*ben foglaltaknak és a bartóki filozófiai alapállásnak a megértése érdekében *A Philosophia lényege* című, az egész életmű szempontjából is fontos Bartók-műre hagyatkozhatunk: „... azt állítjuk, hogy a szellem nem más, mint az Én objektív értelemben véve, minélfogva a szellem képes immanensen megnyilatkozni minden egyes pszichofizikai Én lelki aktusaiban és azok által. ... Az egyetemes szellem, amely az egyetemes érvény s az örök értékek forrása, az egyéni Én aktusainak és tevékenységének közvetítése által jut kifejezésre, alakul ki és lesz láthatóvá egy másik Énben megnyilatkozó szellem számára. ... a filozófia a szellem legteljesebb kivetítése, ... s előttünk áll az a szellem, amely ezt a teoretikus és érdekmentes képet szeretetteljesen megalkotta. ... ebben a képben nemcsak a 'világ' tükröződik, hanem az 'élet' is. Csak az tud élni igazán, aki a maga világát önmaga alkotta meg. ... Ebben az értelemben a filozófia bátran nevezhető a világnézet-elméletének, 'világnézet-tan'-nak, ...”¹³

Bartók azzal a reménnyel kezdi meg szerkesztői munkáját, hogy az új folyóirat megjelenése hasznára lehet a magyar bölcséleti és szellemi életnek. A *Beköszöntő* utolsó mondatában a következőket írta: „Munkatársai akarunk lenni mindenkinek, aki a maga erőit minden fenntartás nélkül szenteli fel a szellem és a magyar élet szolgálatára.” Nos, munkatársakban nem volt hiány,

13 Bartók György: *Válogatott filozófiai írások*, Pro Philosophia, Kolozsvár – Szeged, 2001, 65., illetve 67–68. o.

tervei megvalósításához – úgy tűnik – könnyedén talált társakat. A folyóirat első számában többek közt Tankó Béla, Várkonyi Hildebrand, Marót Károly és Varga Sándor közölt nagyobb terjedelmű tanulmányt. Az említettek a későbbiekben is a lap munkatársai, sőt legfontosabb szerzői lesznek. Mellettük Visy József, Tettemanti Béla, Tavaszgy Sándor, Makkai Ernő és Jancsó Elemér nevét említhetjük, mint akik a *Szellem és Élet* oldalain a legtöbbet publikáltak, illetve akik a folyóirathoz szorosán kötődő szerzői körhöz tartoztak. Az egyes szerzők megjelenési sűrűsége tekintetében különbség mutatkozik a szegedi és a kolozsvári évek között. Volt, aki a folyóirat szegedi éve alatt (Tettemanti Béla), s volt, aki a kolozsvári időszakban (Jancsó Elemér, Tavaszgy Sándor) publikált többet a folyóirat oldalain. Talán csak *Tankó Béla* az, aki mindvégig a lap szerzőgárdájához tartozott, így – legalábbis a közölt nagytanulmányok tekintetében – a legtöbbet publikált a lapban. Külön ki kell emelnünk, hogy Bartók több alkalommal is szívesen közölt Böhm Károly hagyatékából származó írást, ápolva ezzel a böhmi örökséget, s kifejezve ezáltal Böhmhöz való kötődését.¹⁴

Az egyes lapszámok által követett tematika meglehetősen gazdag. A szabadság problematikájának vizsgálata, a filozófia előtt álló feladatok tematizálása, a nemzetfogalom elemzése, a racionális és az egzisztenciális gondolkodás összevetése, a magyar filozófiai hagyomány feltárása, a kortárs filozófiai gondolkodás reflexiója, egy új erkölcsfilozófia lehetőségének felvetése, netán jogelméleti fejtegetések

14 Így például: Aesthetikai elmélkedések. (Böhm Károly hátrahagyott jegyzeteiből), in: *Szellem és Élet* 1937/1, 1–4. o., vagy Bevezetés egy esztétikai előadáshoz. (Böhm Károly hátrahagyott irataiból), in: *Szellem és Élet* 1938/5, 129–132. o.

éppúgy szerepelnek az egyes nagytanulmányok témájaként, mint a kantianus és neokantianus elmélkedések, vagy éppen Böhm Károly esztétikájának vizsgálata. Ez a tematikus gazdagság egyúttal a szerzőgárda meglehetősen kiterjedt érdeklődési körét és felkészültségét is jelzi.

A *Szellem és Élet* évfolyamait olvasva egyértelműen megállapítható, hogy bár az egyes publikációk sokszor eltérő színvonalon jelentek meg, ugyanakkor a lap egymást követő évfolyamai mégis egyenletes színvonalat képviseltek. Egyértelműen megállapítható az is, hogy Bartók elfogulatlan szerkesztőként tevékenykedett. Elsősorban mások, s nem saját írásait kívánta közölni, vagyis nem önmaga számára hozta létre a lapot. Talán meglepő módon, de nem tekintette az általa szerkesztett folyóiratot saját legfontosabb publikációs fórumának.¹⁵ Noha több fontos írása itt jelent meg, mégsem kívánta az általa szerkesztett folyóiratot írásainak kizárólagos közlésére felhasználni. Szívesebben biztosított helyet és fórumot mások számára, sőt egyenesen ebben látta teljesülni a *Szellem és Élet* célját.

A folyóirat struktúrája konzervatív szerkesztői elvekről tanúskodik, s mondhatni, hogy ebben a századfordulós

15 Bartók összesen 23 alkalommal tette közzé kisebb-nagyobb írását a *Szellem és Élet* oldalain. Így például a *Faj. Nép. Nemzet.* című jelentős írását is itt publikálta (1940. 2. 68–92. o.), ám közleményeinek többsége pusztán recenzió, könyvismertetés vagy éppen nekrológ volt. Az 1940. 2. számot követően nagyobb terjedelmű tanulmányt egyáltalán nem jelentetett meg a folyóirat oldalain. Ugyanakkor 1936 és 1944 között több írását közölte a *Budapesti Szemle*, az *Esztétikai Szemle*, a *Protestáns Szemle*, az *Erdélyi Helikon*, sőt az *Athenaeum* is. Vagyis Bartók, bár írásaival folyamatosan jelen volt lapja oldalain, ám egyáltalán nem kívánt bezárkózni, s csak saját folyóiratában publikálni. Sőt, nagyobb írásait inkább másutt jelentette meg, vagyis a *Szellem és Életet* valóban nem tekintette saját publikációs fórumnak.

szerkesztői gyakorlatot, sőt talán egyenesen a Böhm Károly által alapított *Magyar Philosophiai Szemle* mintáját követi. Minden lapszám nagyobb terjedelmű tanulmányok közlésével indít, majd az *Elvek, könyvek, folyóiratok* című rovatval folytatódik, s a német (és/vagy francia, esetleg olasz) nyelvű rezümék közlésével zárul. Ezt a szerkezetet gyakorlatilag mindvégig megőrizte.¹⁶ A lap évente négy alkalommal jelent meg átlagosan 200–300 oldalnyi terjedelemben.¹⁷ 1936 és 1944 között összességében 133 kisebb-nagyobb közlemény jelent meg a folyóirat oldalain mintegy 1300 oldalnyi összterjedelemben.¹⁸

16 Egy-egy lapszámokban esetenként 2–7 nagytanulmány jelent meg. Az *Elvek, könyvek, folyóiratok* című rovatban pedig alkalmanként 2–8 (magyar vagy idegen nyelvű) filozófiai könyv, illetve folyóirat recenzálása, műbírálata történt meg. Az egyes lapszámokat záró rezümék az adott szám nagytanulmányainak rövid, idegen nyelvű összefoglalását közölték.

17 Kivételt képez 1938. amikor öt száma jelenik meg a folyóiratnak, illetve az 1941-es esztendő, amikor – a kolozsvári visszatelepülés, illetve Bartók rektori teendői miatt – csak egy szám látott napvilágot. 1941 júniusi dátummal az 1940/4. szám az első, amelyet már Kolozsvár jelzettel olvashatunk. Az 1940/3. szám 1940 szeptemberében még Szegeden került kiadásra. Ugyancsak kivétel, s a folyóirat végét sejtető precedens, hogy 1944 júniusában összevonva – s egyben utoljára – három szám jelent meg, mindössze 96 oldalnyi terjedelemben.

18 Ugyanakkor a folyóirat repertóriumra egy bibliográfiai tételnek veszi az egyes lapszámokban megjelenő könyvrecenziókat, folyóirat-ismertetéseket, illetve idegen nyelvű rezüméket. A *Szellem és Élet* repertóriumra megjelent nyomtatásban *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai* című könyvsorozat 4. kötetében. (in: Bartók György: *Válogatott filozófiai írások*, Pro Philosophia, Kolozsvár–Szeged, 2001, 271–287. o.) A folyóiratban megjelent szövegek digitális változatai elérhetőek az OSZK Elektronikus Periodika Adatbázis oldalain:

<http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=1354>

A folyóirat fontosabb szerzői vagy a Kolozsvári Iskola köréből, vagy a kevésbé frekventált, a magyar filozófiai élet budapesti főáramából kimaradt, s főként a szegedi, debreceni és kolozsvári egyetemeken tevékenykedő filozófusok sorából kerültek ki. A lapnak talán éppen ez az egyik legnagyobb érdeme, s abban lehet jelentősége, hogy publikációs lehetőséget biztosított ezen szerzők számára, s ezáltal kis mértékben a kor legjelentősebb filozófiai folyóirata, az *Athenaeum* alternatívája tudott lenni. Ugyanakkor meg kell vallanunk, hogy a *Szellem és Élet* nem vetélkedhetett az akkor már tekintélyes múltra, jóval nagyobb szerzői körre, illetve olvasóközönségre támaszkodó *Athenaeum*-mal. Ám Bartók lapja mégis megtalálhatta a maga helyét a magyar szellemi, filozófiai élet palettáján. Jelentőségét azonban már önmagában az a pusztán tény biztosítja, hogy bár nem lehetett hatással a magyar szellemi élet egészére, s nem válhatott a magyar filozófiai élet központi jelentőségű orgánumává, ám egy jól körülhatárolható szellemi csoportosulás számára publikációs fórumot s az olvasóközönséghez való eljutás lehetőségét biztosította, s ezzel részévé vált a magyar filozófiai gondolkodás vérkeringésének.

Nem elhanyagolható tényező, hogy a külső körülmények tekintetében nem a legszerencsésebb időszakban működött a folyóirat. A háború árnyéka mindvégig rávetült a *Szellem és Élet* működésére. A háborús körülmények, a Kolozsváron 1944 őszén bekövetkezett politikai fordulat s Bartók Budapestre költözése végül a lap megszűnését eredményezték. Az *Athenaeum* is csak néhány évvel volt hosszabb életű. Bartók mellett filozófus professzorok sokaságára várt az elhallgatás, elhallgattatás vagy éppen emigráció, mintegy bizonyítékként annak, hogy megtört a magyar filozófiai (és társadalmi) élet szerves fejlődésének a lehetősége. Megkezdte tobzódását egy, a társadalom és

A DOLOG ÉS A SZÓ

a szellemi élet minden területét uralni akaró ideológia, a marxizmus-leninizmus gyakorlata. Ez azonban már Bartók Györgytől teljességgel idegen világ, s igencsak messze állt az általa szerkesztett *Szellem és Élet* eszmeiségétől.

* * *

Noha Bartók szellemisége és munkássága sokáig feledésbe merült, az utókor mégsem feledkezett meg róla teljesen. A Mikes International¹⁹ (Hága) által 2006-ban létrehozott Böhm-Bartók Társaság vállalta fel Böhm Károly és Bartók György szellemi örökségének az ápolását. A Társaság és az SZTE BTK Filozófia Tanszékének közös szervezésében került sor 2007. szeptember 4-én Szegeden, Bartók György születésének 125. évfordulója alkalmából megrendezett Bartók György Emléknapra. Az Emléknapon, egy ünnepi tanszéki értekezlet keretei között Tóth Miklós (Hága) és Mariska Zoltán (Miskolc) tartott tisztelgő és megemlékező előadást Bartók Györgyről. Ezután került átadásra a Böhm-Bartók Díj, amelyet Kissné Novák Éva (Szeged) nyert el a *Böhm Károly értékelméletének és az értékelmélet történelmi hatásának kritikai tárgyalása* című pályaművével. Az Emléknap fontos fejleménye, hogy az SZTE BTK Filozófia Tanszékének terme, amelyben a megemlékezésre és a díjátadásra sor került, az SZTE Bölcsészettudományi Kar vezetésének döntése értelmében a jövőben *Bartók György* nevét

19 A hágai székhelyű *Mikes International* – Böhm-Bartók Társaság jelentős tevékenységet végez Böhm Károly és Bartók György szellemi hagyatékának megőrzése érdekében. Ennek megnyilvánulása, hogy Böhm és Bartók műveit digitalizált formában teszik közzé: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

viseli. A nap legfontosabb eseménye a Bölcsészettudományi Kar bejárata mellett elhelyezett Bartók György-emléktábla felavatása volt.²⁰ Az Emléknap zárásaként a Szegedi Tudományegyetem József Attila Tanulmányi és Információs Központjában egy Bartók György Emlékiállítás megnyitójára került sor. A kiállítás elsősorban Bartók szegedi éveire, műveire, kézírataira és néhány személyes tárgyának bemutatására koncentrált. Bartók szegedi tevékenységének utóéletéhez tartozik, hogy a Filozófia Tanszék 2007-ben róla nevezte el doktoriskoláját, amelynek a neve így Málnási Bartók György Filozófiai Doktori Iskola lett.

20 A márványtáblán a következő felirat szerepel:

Málnási BARTÓK GYÖRGY

filozófus

1882–1970

A Ferenc József Tudományegyetem professzora

(Kolozsvár-Szeged-Kolozsvár)

EMLÉKÉRE

„Az igazság egyetemes egész”

Mikes International – Böhm-Bartók Társaság (Hága)

SZTE BTK Filozófia Tanszék (Szeged)

2007. szeptember 4.

HALASY-NAGY JÓZSEF A SZEGEDI KATEDRÁN¹

*„Szegeden új környezetbe kerültem, amely a
pécsinél sokkal kedvezőbb és munkára buzdítóbb
volt. Az egyetem egész elhelyezése méltóbb és
felszerelése a tudományos munkára ugyancsak
megfelelőbb volt. (...)*

Halasy-Nagy József: *Summa vitae*

Az 1921-ben Kolozsvárról Szegedre áthelyezett Ferenc József Tudományegyetem az 1940. évi XXVIII. törvénycikkely értelmében működését az 1940/41-es tanévtől kezdve újra alapításának helyén, Kolozsváron folytatta. Az említett törvénycikkely arról is rendelkezett, hogy helyette Horthy Miklós nevét viselő tudományegyetemet kell létrehozni Szegeden, amely átveszi a felsőoktatási feladatokat a távozó egyetemtől. A Ferenc József Tudományegyetem tanárai közül sokan követték egyetemüket régi/új székhelyére. Bartók György, aki közel húsz éven át irányította az egyetemen a Filozófiai Intézetet, s akinek jelentős érdemei voltak a szegedi felsőoktatás megszervezésében, a filozófiaoktatás beindításában és a szegedi filozófiai élet működtetésében, ugyancsak visszatelepült anyaintézményével Kolozsvárra. Szegedi tanszékvezetői megbízatása 1940. október 19-én szűnt meg. Az immáron Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem néven működő

1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: Szabó Tibor (szerk.): *Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról*, Lectum Kiadó, Szeged, 2004, 190. o. Az itt közölt szöveg mindössze néhány lábjegyzettel egészült ki.

egyetem Filozófiai Intézetének vezetését 1940. október 19-i kinevezéssel a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemről áttelepülő Halasy-Nagy József professzor vette át, mint a filozófia 'nyilvános rendes egyetemi tanára'.

Kinevezésekor Halasy-Nagy elismert filozófiaprofesszor volt, aki komoly tudományos előélettel büszkélkedhetett, s mintegy négyszáz különböző publikációt tudhatott maga mögött.² Az antik filozófia szakértőjeként Platónról, illetve Arisztotelész etikájáról írt műveit, valamint az antik bölcselétről kiadott összefoglaló munkáit tananyagként használták. Arisztotelész *Metafizikájának* 1936-ban megjelent magyar nyelvű fordításával pedig mindenképpen jelentőset alkotott. Felkészültsége, páratlanul gazdag filozófiatörténeti ismeretei, nyelvtudása, oktatási és egyetemszervezési tapasztalatai azt sejtették, hogy a körülményekhez képest zökkenőmentes lesz a váltás a Filozófiai Intézet élén.³ Az 1961/62-ben készült, s csak az ezredforduló után megjelent *Summa Vitae*-jében Halasy-Nagy így emlékszik vissza Szegedre kerülésére: „Szegeden új környezetbe kerültem, amely a pécsinél sokkal kedvezőbb és munkára buzdítóbb volt. Az egyetem egész elhelyezése méltóbb és felszerelése a tudományos munkára ugyancsak megfelelőbb volt. (...) Nemcsak a tudományos légkör volt jobb Szegeden, hanem

2 Halasy-Nagy József írásai. Bibliográfia, in: *Studia Historiae Litterarum Et Artium* 2., Szeged, 1999, 239–262. o.

3 Halasy-Nagy jó előadói készséggel rendelkező, hivatását rendkívül komolyan vevő, sok nyelven beszélő valódi tanáregyéniség volt. Széles körű felkészültsége – a kortársak szerint is – nagyszerű szervezőkészséggel, kitűnő retorikai adottságokkal, korrektséggel és jelentős diplomáciai érzékkel párosult. Ezt bizonyítja számos egyetemi és közéleti megbízatása, valamint az is, hogy 1944-ben az egyetem delegáltjaként ő képviselte a szegedi felsőoktatást a parlament felsőházában.

a hallgatóság is megfelelőnek mutatkozott. (...) Ebben a (...) légkörben jól éreztem magamat, s 1940 őszétől 1944 őszéig, amikor a háború vihara hozzánk is elért, az életem legnyugodtabb és legmegelégedettebb éveit élhettem. (...) Az egyetem is megbecsülte személyemet és munkámat. Alig volt olyan egyetemi tisztség, amit alkalom adtán ne ruháztott volna rám.”⁴

Sorai arról tanúskodnak, hogy a beilleszkedés nem okozott számára problémát, sőt Szegeden újabb lendületet vett pályája.⁵ A Filozófiai Intézet irányításának átvétele után szinte azonnal megbízták a prodekáni feladatok ellátásával, 1941/42-ben pedig már ő a Bölcsészettudományi Kar dékánja. Emellett a Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet Igazgatótanácsának elnöke, az Országos Tanárvizsgáló Bizottság tagja, a Magyar Filozófiai Társaság tagja, a Magyar Pedagógiai Társaság tiszteletbeli tagja, a Janus Pannonius Társaság és a Kisfaludy Társaság tagja, a Felsőoktatási Egyesület választmányi tagja, valamint a Felsőoktatási Tanács és az Országos Ösztöndíjtanács tagja.⁶

4 Halasy-Nagy József: *Summa vitae*, in: *Studia Historiae Literarum Et Artium* 2., Szeged, 1999, 232. o.

5 Szegedi évei alatt számos publikációja jelent meg, köztük *Az ember lelki élete* és *A filozófia* című több száz oldalas művei, amelyek életművében is kitüntetett jelentőséggel bírnak. Igaz ugyan, hogy 1945–47 között nagyobb terjedelmű könyve már nem jelent meg, jobbára csak folyóiratokban, napi- és hetilapokban publikált, de ez már a háború utáni évek társadalmi körülményeivel, fokozatos szakmai és egzisztenciális ellehetetlenülésével magyarázható.

6 *Egyetemi Évkönyv*, 1941/1942. A korabeli egyetemi évkönyvek és tanrendek tájékoztatást adnak az egyetem tanárainak szakmai tevékenységéről, a filozófiaoktatás rendjéről, feltételeiről és követelményeiről, a meghirdetett kurzusokról, illetve közlik az adott évben végzett hallgatók névsorát, valamint a kiírt filozófiai pályatételeket.

Egyetemi és közéleti megbízatásai között különös helyet foglal el, s későbbi megítélését és egzisztenciáját is jelentősen befolyásolja, hogy 1942. szeptember 15-én az egyetem tanártestülete a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem képviselőjében a Magyar Országgyűlés Felsőházába delegálta. 1944 decemberéig ő képviselte a szegedi egyetemet a Felsőházban. Summa Vitae-jében a következőket írja erről: „Az egyetem (...) 1942-ben megkapta a felsőházi tagválasztás jogát, s erre a tisztségre egyhangúlag engem választott meg az egyetemi tanárok választó gyűlése.”⁷ Megválasztását a személye iránt megnyilvánuló feltétlen bizalom jeleként értékelte.

Halasy-Nagy az egyetemszervezés és filozófiaoktatás terén Bartók Györgyhez hasonló elszántsággal kezdte meg tevékenységét. A szegedi egyetem működését és hivatását ekkor döntő részt a még mindig élő kolozsvári tradíció, a felsőoktatás közel húszéves szegedi múltja, a két világháború közötti politikai kurzus oktatás- és tudománypolitikában is megnyilvánuló szellemisége, valamint a 2. Bécsi Döntés következtében előállt politikai helyzet (a Ferenc József Tudományegyetem kolozsvári visszatelepülése) határozta meg, illetve befolyásolta. Az egyetem vezetése csakúgy, mint az előző évtizedekben, az egyetemen hagyományosan olyan intézményt látott, amely alapvetően az állampolgári nevelésre (tanításra), a szakképzésre (hivatásra képzésre) és a tudósképzésre (kutatásra), összességében a nemzet vezető társadalmi rétegének a kiképzésére hivatott. Noha az egyetem mint testület nem politizált, a napi politikai befolyástól többkevesebb sikerrel igyekezett távol tartani magát, s az ismeretszerzésre és az ismeretátadásra helyezte a hangsúlyt,

7 Uo., 232. o.

ám mind a tudományos kutatás, mind pedig az ifjúság nevelése terén a nemzeti eszmével és nemzeti érzülettel fenntartott szoros kapcsolat jellemezte.⁸ Eme szellemiség jegyében a filozófiára a két világháború közötti időszakhoz hasonlóan kettős feladat hárult. Egyrészt mint az általános tudást és műveltséget megalapozó, a szellem szabadságát felmutató, s az egyetemes emberi tudáskincset átörökítő, gondolkodásmódot és értékrendet közvetítő elméleti tárgy volt jelen az oktatásban. Másrészt viszont olyan tárgyként, mint amely a kurzusideológiával összhangban igyekszik megalapozni az ország vezetésére hivatott nemzeti érzelmű ifjúság képzését, vagyis olyan tárgyként, mint amelynek nagy felelőssége van a nemzeti elkötelezettségű ifjúság nevelésében.

Halasy-Nagy számára mindezek határozták meg oktatói/kutatói munkájának kereteit. Mindemellett visszaemlékezéseiben nem mulasztotta el megjegyezni, hogy nagyfokú alkotói szabadság körülményei közé került, s hogy a direkt napi nemzetpolitikai befolyástól mentesíteni kívánta a filozófia oktatását. Erről tanuskodnak tantárgyi témaválasztásai, amelyek szigorúan a filozófia történetére, illetve annak részdiszciplínáira koncentráltak. A filozófiát olyan diszciplínának tartotta, amelynek kitüntetett szerepe van az általános tudás megalapozásában. Ennek szellemében állította össze oktatási

8 Bár az egyetem vezetősége mint testület valóban igyekezett magát távol tartani a politikai élet viharaitól, a politikai történések által kiváltott eseményeknek mégis jelentős befolyása volt az egyetem életére. Elegendő itt a Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvárra történő visszaköltözésének tényét említeni, amely a szegedi professzori és hallgatói állomány összetételében nagy változást eredményezett. Ugyanakkor a professzorok mint magánemberek sok esetben aktívan politizáltak.

tematikáját. Amint az a korabeli tanrendekből és évkönyvek-ből kiderül, 1940 és 1944 között átlagosan heti 6–10 órában oktatta a filozófiát, s 3–5 különböző témát hirdetett meg félévenként, amelyek folytatólagosan épültek egymásra. *Bevezetés a filozófiába* című kurzusával kezdte 1940 őszén, *Platón filozófiája* című előadásaival folytatta, majd *Arisztotelész filozófiája* és *A hellenizmus filozófiája* címen hirdetett órákat, s 1944-ig (négy év alatt) eljutott *Az újkor filozófiájáig*. A nagyelőadások mellett minden félévben hirdetett órát *Filozófiai szövegolvasmányok* címen, amely szövegelemző szemináriumok minden esetben igazodtak az éppen aktuális nagyelőadások témájához. A tömegoktatáson túl komolyabb felkészültséget igénylő műhelymunkára is törekedett hallgatóival. Az 1943 őszi tanrendben például közzé tette, hogy szövegolvasó szemináriumát csak azok látogassák, „akik elmélyülten kívánnak foglalkozni a filozófiával, s évfolyamdolgozat elkészítésére is hajlandóságot mutatnak”. Filozófiatörténeti stúdiumai mellett etikai, esztétikai, ismeretelméleti, lélektani és politikaelméleti témákból is rendszeresen hirdetett előadásokat, félévente rendszerint egyet-egyét. A bölcsészkar filozófiaoktatás szinte teljes egészében Halasy-Nagy vállán nyugodott.⁹ A Filozófiai Intézetben rajta kívül csak egy-egy fizetéstelen tanársegéd, illetve megbízott díjtalan gyakornok volt, akik adott esetben ki-

9 Jegyzetek és segédkönyvek hiányában a korszak hallgatói szokásának megfelelően diákjai előszeretettel jegyzetelték le szinte szó szerint előadásait, majd ezeket gépelt formában sokszorosították és terjesztették egymás között. Némelyik ilyen gépelt jegyzetanyagot Halasy-Nagy is átnézte és véleményezte. Bár általában felszínesnek és hiányosnak tartotta ezeket a jegyzeteket, mégis hozzájárult ahhoz, hogy hallgatói felhasználják a vizsgákra történő felkészülés során.

egészítő kurzusokat hirdethettek.¹⁰ Halasy-Nagy a filozófiai műveltség terjesztését élethivatásnak tekintette, s ez jellemezte katedrán túli tevékenységét is.

Hallgatói a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar rendes, illetve rendkívüli diákjai, valamint létszámukat tekintve főként a Tanárképző Intézet tanárjelöltjei közül kerültek ki. Tanévenként ez több száz potenciális hallgatót jelentett. Az 1-2. évfolyamon minden hallgató számára kötelező volt (négy félév alatt) legalább három filozófiai tárgyú kurzus látogatása. A 3-4. évfolyam hallgatói pedig további egy, addig még nem hallgatott filozófiai tárgy felvételére voltak kötelezve. A karra beiratkozott hallgatók alapvetően a tanszabadság elve szerint választhattak a tanrendben meghirdetett órák közül. Az előadások kiválasztásának szempontjairól az éves tanrendek mindössze annyit állapítottak meg, hogy azok legyenek összhangban a kar általános követelményével, amely nyolc féléven át heti 20 óra hallgatását írta elő kötelezően, amelyekben az említett filozófiai jellegű stúdiók is benne foglaltattak. Az előadásokat a hallgató saját tanulmányi céljai, illetve szaktárgya szerint választhatta ki, s tanrendjét annak megfelelően állíthatta össze, hogy középiskolai tanári oklevelet vagy bölcsészdiplomát kívánt szerezni. A tanári pályára készülők a Tanárképző Intézet óráit és gyakorlatait is kötelesek voltak látogatni, köztük a filozófia oktatásával kapcsolatos módszertani foglalkozásokat is, amennyiben az egybeesett választott

10 Emellett rendszertelenül ugyan, de magántanárok is felkérést kaptak arra, hogy előadásokat tartsanak a Filozófiai Intézet keretein belül, mint például 1943-ban Földes Pap Károly, aki ismeretelmélet címen tartott órákat. A logikaelőadásokat is rendszerint felkért magántanárok tartották.

szaktárgyukkal. Azon hallgatók esetében, akik nem kívántak tanári oklevelet szerezni, a teljes tanszabadság elve érvényesült. Az egyetem doktori szabályzatának értelmében saját belátásuk és érdeklődési körük szerint állíthatták össze tanrendjüket, azzal a követelménnyel a háttérben, hogy a négy évi rendes hallgatói kötelezettségek teljesítése után lehetőleg doktori szigorlaton egy fő és kettő melléktárgyból kellett tudományos felkészültségüket bizonyítaniuk. Filozófia főtárgyból, amint erről az egyetemi évkönyvek tájékoztatnak, 1940–1944 között évente 6-14 hallgató tett doktori szigorlatot.

A hallgatók filozófiai gondolkodásmódra történő ösztönzését, a filozófiai témákban való kutatások elősegítését szolgálta az évente meghirdetett pályatételek rendszere, amely komoly pénzjutalomban részesítette a nyertes hallgatókat. A pályázóknak minden évben előre megadott témában volt lehetőségük pályamunkáik elkészítésére. A filozófiai pályatételeket 1940–1947 között minden esetben Halasy-Nagy jelölte ki. Ilyen megadott pályatétel volt például az 1940/41-es tanévben az *Ösztön, tudat, öntudat*, az 1941/42-es tanévben *Kant sorsa Magyarországon*, az 1942/43-as tanévben *Széchenyi történetfilozófiája*, illetve az 1944/45-ös tanévben *Bessenyei György mint filozófus*. A pályaművek elkészítése alapos kutatómunkát és felkészültséget igényelt. A dolgozatok Halasy-Nagy részéről szigorú elbírálásban részesültek. A pénzjutalom és a magas szakmai követelmény így valóban elmélyült műhelymunkára, színvonalas dolgozatok elkészítésére ösztönözte a hallgatókat.

Halasy-Nagy József tehát lényegében továbbvitte azt a szellemiséget, amit Bartók György teremtett meg a filozófia oktatása és kutatása terén a szegedi egyetemen. Kettejük tanszékvezetői, egyetemi vezetői ténykedése

A DOLOG ÉS A SZÓ

alatt a szegedei egyetem meghatározó tényezőjévé vált a magyar tudományos közéletnek.

* * *

Halasy-Nagy professzor egészen 1944 nyaráig viszonylagos nyugalomban tevékenykedhetett. Amint arra visszaemlékezéseiben többször utal, megpróbáltatásai ekkor kezdődtek. Szegedet 1944. június közepén hagyta el, nyári szabadságra utazott Parádra, Kiskunhalasra és a Balaton partjára. Betegsége folytán 1944. október végéig Balatonföldváron tartózkodott, majd Sopronba, leányához utazott. Mivel Szegeden a tanév a háborús körülmények miatt nem kezdődhetett el, ezért a rektor az egyetem menekülési helyéül Sopront jelölte ki. 1944. december 27. és 1945. április 24. között, azon elhatározásából, hogy semmi körülmények között nem szándékozik átlépni a határt, a pannonhalmi főapát meghívására Pannonhalmán tartózkodott, majd rendőrségi engedéllyel 1945. május elején visszatért Szegedre. *Summa Vitae*-jében a következőket írja erről: „Szegeden tökéletesen új világot találtunk. Otthonunk kifosztva, idegen emberekkel tele (...) házmesternénk tolvajjá vált. Az egyetemen ostoba senkik és üresfejű kapaszkodók grasszáltak, alig egy-két, persze behódolt professzor ült még a katedráján. Engem az ifjúság határozata kegyesen meghagyott a tanszékemen. (...) De a tanszék elfoglalásához külön rendőrségi engedély kellett, majd utána az egyetemi igazoló bizottság előtt való vesszőfutás következett.”¹¹

Visszetérését követően azonnal az egyetemen létrehozott Igazoló Bizottság elé állították. A professzor saját

11 Uo., 23. o.

egzisztenciájáért és tisztességéért folytatott küzdelmének rendkívül tanulságos dokumentumai azok a jegyzőkönyvek, előterjesztések, levelek és tájékoztatók, amelyek az igazolóeljárás során keletkeztek.¹² Az egyik bizottsági jegyzőkönyv¹³ szerint a fő vád ellene a *Mai politikai rendszerek*¹⁴ című művében foglaltak voltak, miszerint abban Sztálint despotának nevezte, s a bizottság véleménye szerint a fasiszta rendszereket kedvezően tüntette fel. Emellett felsőházi tevékenységét is számonkérték rajta. Önmaga védelmében tevékenységéről több alkalommal is részletes beszámolót írt az Igazoló Bizottságnak címezve. A *Tájékoztató politikai viselkedésem tárgyában* címen készített egyik előterjesztésében¹⁵ azt írja, hogy önmagát mint elmélettel foglalkozó szakembert nem tartotta politikusnak, a felsőházban nem csatlakozott egyetlen párt frakciójához sem. Kompetenciájának határait a felsőház ülésein, mint az egyetem delegáltja,

12 Az 1945 májusa és augusztusa között zajló igazolóeljárás teljes dokumentációja fennmaradt és Halasy-Nagy József örökösének a birtokában van. A dokumentumok megtekintésének engedélyezéséért köszönet illeti őket.

13 1945. július 20. A jegyzőkönyvben foglaltak szerint az Igazoló Bizottság többek közt számon kéri rajta, hogy milyen álláspontot képvisel a kor problémáival kapcsolatban. Válaszában Halasy-Nagy hangsúlyozza, hogy a filozófus nem térhet ki a kor problémái elől, ám azokat egy magasabb szempontból vizsgálja. A tényeket nem maga teremti, pusztán azok jelentését vizsgálja. Amikor a filozófus a történelem folyamán (és saját korában) kialakult politikai rendszereket ismerteti, az nem jelenti azt, hogy egyet is ért azokkal. A bizottsági meghallgatáson elismeri, hogy 1940-ben nem volt a szükséges információk birtokában a faszizmusról, ugyanakkor cáfolni igyekezett, hogy a faszizmus propagálása lett volna a célja.

14 Halasy-Nagy József: *Mai politikai rendszerek*, Budapest, Franklin, 1940, 145. o.

15 1945. május 6.

szigorúan csak az oktatás kérdéseiben látta kijelölve. Mint írja, felsőházi tagként mindössze két alkalommal szólalt fel, mindkétszer az egyetemi oktatással, illetve a középiskolai tanítással kapcsolatos szakmai kérdések ürügyén. Ezen felszólalások, illetve a felsőoktatás képviselétével kapcsolatos ügyek kivételével, állítása szerint, nem vett részt a felsőház munkájában, jelenlétében háborúval, zsidóüldözéssel kapcsolatos törvények nem kerültek napirendre. Sopronból történő 1944. december végi távozásának motívumaként pedig azt hozza fel, hogy még a látszatát is kerülni kívánta annak, hogy az ott tevékenykedő nyilaskeresztes parlamenthez bármi köze volna, egyetlen ülésükön sem vett részt, a számára kiutalt magas képviselői napidíjat nem vette fel. Egyszersmint tagadta az Igazoló Bizottság azon állítását is, hogy bármilyen módon szimpatizált volna a fasizmussal.

Egyetemi előadásaira, oktatói és kutatói tevékenységére visszatekintve az Igazoló Bizottság számára készített több előterjesztésében azt írja, hogy óráin a humánus szellem nyilatkozott meg, amelyek mindenkor nélkülöztek a gyűlöletkeltést. Véleménye szerint alapvetően az emberségre buzdítás volt jellemző tanári tevékenységére. Nemzeti, polgári beállítottságát hangsúlyozva személyiségétől távol állónak tartott minden, a humánumot sértő, kirekesztő megnyilvánulást. Mint egyik ilyen, az Igazoló Bizottságnak címzett levelében írja „a szélsőséges gyűlölet sohasem volt kenyerem, egyetemi tanári pályám alatt egyáltalán nem vettem részt a különféle bajtársi egyesületek tömörülésében. A zsidók ellen sem gyűlölököttem, hallgatóim közt különbséget nem tettem. (...) arra törekedtem, hogy az emberies érzés és gondolkodás legyen az uralkodó. (...) politikus sohasem voltam.”¹⁶

16 1945. május 7.

Végül a Szegedi Egyetemi és Főiskolai Igazoló Bizottság 1945. augusztus 3-án keltezett határozata Halasy-Nagyot „a közszolgálatban való meghagyás mellett vezető állásra alkalmatlannak mondja ki, amelyet a Bizottság jelen esetben úgy értelmez, hogy a középiskolai Tanárképző Intézet elnöke nem lehet”.¹⁷ 1946. március 13-án ugyanazon bizottság módosítva korábbi döntését úgy határozott, hogy mellőzve az alkalmatlanságra vonatkozó részt, Halasy-Nagyot mindennemű előléptetésből három évre kizárja. Továbbtaníthatott ugyan, óráit rendben meg is tartotta, sőt már-már azt hihette, hogy lassan rendeződnek körülötte és tanszéke körül a dolgok, de csalatkoznia kellett. Pályája az ellehetetlenülés irányába mozgott. Bár rövid ideig új tisztségekkel is megbízta az egyetem vezetése, a *Művészettörténeti Intézet* és a *Klasszika-Filológia Intézet* igazgatója lett, de ezek már ideiglenes állomások voltak pályafutásában.¹⁸ A bizonytalanság légköre egyre inkább felemésztette energiáit. Belső megrendültsége, morális útkeresése, az élet etikai megalapozásának igénye egyetemi órái témaválasztásaiban is megnyilvánult. Szokásos filozófiatörténeti stúdiukai mellett ugyanis előszeretettel, a korábbiakhoz ké-

17 Indoklásként a *Mai politikai rendszerek* című művében foglaltakat hozták fel, vagyis nem fogadták el Halasy-Nagy védekező érvelését, ugyanakkor figyelembe vették, hogy könyvét egy évvel megjelenése után visszavonta a könyvtárosi forgalomból.

18 A professzor számára, noha az őt ért sérelmek, számonkérések és fenyegetések állandósultak, rövid ideig mégis úgy tűnhetett, hogy „a kizökkent szekér a régi kerékvágásba tér”, s rendeződnek körülötte a dolgok. Ennek a pillanatnyi nyugalmi állapotnak a terméke a *Pantheon* címen 1947-ben, a Szegedi Egyetem Filozófiai Intézete által kiadott filozófiai periodika, amely mindössze egyetlen számot ért meg, s amelyet Halasy-Nagy szerkesztett és adott ki.

pest jóval nagyobb számban hirdetett kurzusokat etikai, esztétikai témakörökben. Így például 1946/47-ben *Rodin művészete, Shakespeare szelleme, Társadalmi etika, A filozófia és az etika nagy kérdései*, illetve *Etikai szövegolvasó szeminárium* címeken tartott előadásokat és szemináriumokat.

Ezekben az években Halasy-Nagy élénk levelezésben állt a legkülönbébb állami hivatalokkal, bizottságokkal, sőt több alkalommal a kultuszminisztert is igyekszik első kézből tájékoztatnia a vele kapcsolatos eseményekről, döntésekről. A kommunista párt térhódítása számára, mint nemzeti érzelmű professzor számára nem sok jóval kecsegtetett. A kultuszminiszter, Ortutay Gyula nyomatékos kérésére (értsd, közvetett úton megfenyegette, hogy újra igazoló bizottság elé állítják), 1948 januárjában kényszerűségből beadta nyugdíjazási kérelmét. Ortutay egy 1948. április 14-i keltezésű levelében közölte Halasy-Naggyal, hogy szeptember 1-i hatállyal véglegesen nyugállományba helyezi őt, s nyugellátásáról a továbbiakban 41 munkában eltöltött éve alapján a Nyugdíjintézet gondoskodik.

1948-ban tehát egy másik történet vette kezdetét a professzor életében. Az épülő új világ és annak értékrendje teljességgel idegen volt Halasy-Nagy József szellemiségétől.¹⁹ Évtizedekre szinte nyom nélkül törlődött ki neve és tevékenysége a magyar filozófiai közéletből, illetve a szegedi filozófia tanszék életéből. Azonban

19 A II. világháborút követő években fokozatosan megváltozott a filozófia egyetemi oktatáson belüli megítélése és szerepe. A kommunista hatalomváltást követő társadalmi és politika változások az egyetemi oktatásra, így a filozófia státuszára is hatottak. A filozófiából mint egyetemes tudományból, az általános tudást megalapozó diszciplínából rövid idő alatt a marxista világnézetet és ideológiát megalapozó tárgy lett. Megváltozott a filozófia

Halasy-Nagy, mint egész életében aktív professzor, nyugdíjasként sem állt le a munkával. Nem oktathatott, de tovább alkotott, csak immáron az asztalfióknak. Életműve a külső kényszerítő körülményeknek köszönhetően befejezetlen maradt. Mivel mindenféle publikációs lehetőség elől el volt zárva, így az 1948 után több száz oldalnyi terjedelemben készült munkái – a közlés mindennemű reménye nélkül – kéziratban maradtak.²⁰

A kitelepítéstől való félelmében 1952-ben, 67 évesen távozott végleg Szegedről. Leányához Hajdúszoboszlóra költözött. Szerény nyugdíjból, professzorhoz

egyetemi oktatásának tartalma és struktúrája, átalakult az intézményi háttér. 1947–48 után a Filozófia Tanszékre és a szegedi filozófiaoktatásra zavaros idők köszöntöttek. A politikai változások sok vonatkozásban átrendezték az egyetem életét. Ennek részben szervezeti, részben személyi konzekvenciái is voltak. Régi nagy hírű professzorok kerültek háttérbe, vagy hallgattak el, így például Halasy-Nagy József is. Ezek a változások a marxista ideológia által közvetlenül befolyásolt karokra és tanszékekre vonatkoztak leginkább, s a bölcsészettudományi és jogtudományi kar szenvedte el a legtöbb strukturális átalakítást. Ezen belül is a marxista ideológia közvetítésével megbízott tanszékek kerültek leginkább átszervezésre. A szervezeti átalakítások eredményeként az 1948 és 1951 között még formálisan önálló Filozófiai Intézet 1952 és 1959 között a Marxizmus-Leninizmus Tanszék Filozófiai Szakcsoportjaként működött tovább, majd 1959-től 1990-ig a Marxizmus-Leninizmus Tanszékcsoport Filozófia Tanszéke lett.

20 A kéziratban maradt művek Halasy-Nagy örököseinek a birtokában vannak. A hagyatékából előkerült *Erkölcsei élet*, valamint a *Te meg én* című művei, amelyek vélhetően az ötvenes években készültek, *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai* című könyvsorozat 7. köteteként 2002-ben jelentek meg. Ezzel mintegy kiegészült Halasy-Nagy József életműve. (Halasy-Nagy József: *Az erkölcsi élet*, *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai* 7., Szerk. Deák Tamás, Laczkó Sándor, Varga Péter, Kolozsvár-Szeged, Pro Philosophia Kiadó, 2002, 430. o.)

A DOLOG ÉS A SZÓ

méltatlan módon, a rendszer számkivetettjeként volt kénytelen élni 1976-ban bekövetkezett haláláig.²¹

21 Az egyetem vezetését és a különböző hivatalokat hiába ostromolta nyugdíjmelési kérelmeivel. „Ma (1962) sem éri el nyugdíjam az egyetemi tanári fizetés 25 %-át. Szégyelljék érte magukat azok, akik ennek okai. (...) Minden hivatalos kötelezettségtől menten élhetnék gondolataim teljes kiérlelésének és megírhattam volna mindazt, amire szívem vágya készlet. (...) a nyomorúság gondoljai állják útját ennek. (...) Így lett belőlem élő halott.” in: Halasy-Nagy József: *Summa vitae*, Studia Historiae Literarum Et Artium 2., Szeged, 1999, 234. o.

A MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIAI IRODALOM FORRÁSAI¹

A magyar nyelven megjelent filozófiai publikációk rendszerező feldolgozása sokáig elhanyagolt területnek számított. Néhány kísérlettől eltekintve – amelyekről az alábbiakban adunk majd számot – korábban alig-alig találhattunk megbízható eligazítást a magyar nyelvű filozófiai publikációk bibliográfiai adataival kapcsolatban. A probléma, nevezetesen az egységes szakirodalmi tájékozódás lehetőségének a hiánya – mint majd látni fogjuk – a 19. század végétől, filozófiai kultúránk intézményesülésének, illetve az önálló bölcseleti folyóiratok és könyvsorozatok megjelenésének az időszakától megfogalmazást nyert. Bár a hazai filozófiai élet képviselői a 19. század végétől többször is jelezték az igényt a filozófiai publikációk összegyűjtésére és feldolgozására vonatkozóan, s születtek is korszakokat, tudásterületeket és életműveket feldolgozó részbibliográfiák, ám a valódi áttörés, a magyar nyelven megjelent filozófiai publikációk egészét bemutatni kívánó egységes bibliográfia, pontosabban adatbázis létrehozására csak az ezredfordulón került sor.

Az egységes bibliográfia létrehozásának igényét jól illusztrálja Bartók György egyik kezdeményezése. Bartók egy 1928-ban megjelent írásában² összefoglalta a te-

1 Az itt közölt 2005-ös keltezésű tanulmány korábban még nem jelent meg nyomtatásban.

2 Bartók György: Teendőink a magyar filozófia történelmének ügyében, in: *Athenaeum*, Új folyam, 1928, 153–162. o.

endőket a magyar filozófia történetének kutatása terén. Az általa vázolt munkaprogram első pontja a magyar filozófiai bibliográfia összeállításának szükségességét hangsúlyozta, mert álláspontja szerint egy alapos bibliográfia nélkül még azt sem lehet felmérni, hogy a filozófia magyar(országi) művelése során milyen művek jelentek meg nyomtatásban.

Noha a szakma részéről mindvégig konszenzus övezte ezen igényt, a társadalmi és politikai cezúrák, a filozófia művelésének körülményeiben és környezetében, illetve a filozófiai attitűdben beálló folyamatos változások következtében, valamint intézményesült ambíciók és anyagi források hiányában a szándék sohasem valósult meg, így a törekvés a részeredmények fázisán sohasem lépett túl. A hazai filozófiai élet háttérországának, sőt felépítményének erre irányuló rendezése szinte máig várat magára.³ Egy minden magyar nyelvű filozófiai publikáció adatait felölelni kívánó szakirodalmi adatbázis létrehozása és működtetése már pusztán amiatt is fontos és halaszthatatlan feladattá vált, mert az ezredfordulón évente mintegy 800-1000 filozófiai vonatkozású publikáció (könyvek, tanulmányok, esszék, fordítások, illetve recenziók stb.) jelent meg magyar nyelven, ami feltételezi, hogy a filozófiának számos művelője mellett érdeklődő hazai olvasóközönsége is van. A kutatók számára pedig végképp nélkülözhetetlenné vált egy ilyen eligazodás lehetősége.

3 Mindez feltételezi bizonyos alapkutatások, bibliográfiák, monográfiák, kézikönyvek és lexikonok, illetve fordításkötetek folyamatos és szisztematikus kiadását. Ebben a tekintetben máig az esetlegesség jellemzi a magyar filozófiai kultúrát.

Korábbi hazai szakkibliográfiai szándékok és törekvések

A 19. század közepén Erdélyi János volt az első, aki fontos feladatnak tekintette a magyar filozófiai múlt feltárását. Kéziratban maradt bibliográfiája 1867-ig tartalmazza az önállóan megjelent filozófiai művek és tanulmányok mellett a különböző tudományos folyóiratokban közölt értekezések, cikkek és kritikák bibliográfiai adatait.⁴ Erdélyi kezdeményezése után, a század utolsó harmadában nem készült pontos jegyzék a publikációkról, pusztán egyes részterületek kerültek feldolgozásra. Ilyen például Meltz Hugó munkája, amely a magyar nyelvű Kant-irodalom könyvészeti adatait gyűjti egybe.⁵

Időben visszafelé haladva, az alábbi retrospektív bibliográfiák külön fejezetben sorolják fel, vagy legalábbis tartalmazzák az egy adott időszakon belül megjelent bölcseleti jellegű szakkönyvek adatait. Így Kozocsa Sándor: *Magyar Könyvészet 1911–1920. I-II.*, Petrik Géza – Barcza Imre: *Magyar Könyvészet 1901–1910. I-II.*, Petrik Géza: *Magyar Könyvészet 1886–1900. I-II.*, Kiszlingstein Sándor: *Magyar Könyvészet 1876–1885.*, Petrik Géza: *Magyar Könyvészet 1860–1875.* és Petrik Géza: *Magyarország Bibliográphiája 1712–1860. I-IV.* című köteteiből szintén információkat szerezhetünk a magyar nyelvű filozófiai irodalomra vonatkozóan.⁶

4 Erdélyi János hagyatékát az Akadémiai Könyvtár Kézirattára őrzi 52 különböző nagyságú kötetben. Részben ezekre a kéziratok munkákra alapozva jelent meg *Erdélyi János Filozófiai és esztétikai írások* című forráskötete, T. Erdélyi Ilona és Horkay László gondozásában. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 1. 117. o.

5 *Acta Comparationis*, új sorozat V. kötet 1881.

6 <http://www.arcanum.hu/oszk/>

A DOLOG ÉS A SZÓ

Az 1880-as években újtukra induló magyar nyelvű filozófiai periodikák, így a *Magyar Philosophiai Szemle* (1882–1891) és a *Bölcseleti Folyóirat* (1886–1906) szerkesztői mindig fontos feladatuknak tekintették, hogy évente tájékoztassanak a megjelenő magyar nyelvű filozófiai szakirodalomról. Ezek a listák azonban sokáig szinte csak a könyvészeti adatokat tartalmazták, a különböző akadémiai közlönyökben és folyóiratokban megjelenő filozófiai vonatkozású publikációk adatait nem, emellett hiányosak és pontatlanok, ugyanakkor némi tájékozódási lehetőséget mégis nyújtanak.

Bár nem kimondottan filozófiai jellegű művekre koncentrált, de nagyszámú és fontos filozófiai szakirodalmi információt tartalmaz Szinnyei József 14 kötetes műve, amely a *Magyar írók élete és munkái* címmel jelent meg. Kutatásait Szinnyei a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával végezte, s az egyes kötetek 1891 és 1914 között jelentek meg. Szinnyei összesen 29 553 életrajzot közölt. Ezeket minden esetben kiegészítette a vonatkozó publikációs adatokkal, így a kötetekből információkat szerezhetünk a magyar nyelven megjelent filozófiai irodalommal kapcsolatosan is. Szinnyeinél nehezíti a tájékozódást, hogy betűrendi sorrendben csak név szerinti visszakeresést tesz lehetővé, vagyis először tudnunk kell, hogy kik voltak azok a szerzők, akik filozófiai műveket jelentettek meg, s csak azt követően nézhetjük meg munkásságuk főbb (és csak ritkán teljes) publikációs adatait.⁷

7 <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm>

Szinnyei József munkáját Gulyás Pál folytatta. Az említett köteteken kívül Szinnyei volt az összeállítója a *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumának* (1876–1885).

A *Magyar Filozófiai Társaság* 1901-ben történt megalakulása után szinte azonnal egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy a tájékozódást megkönnyítendő megalkossa a magyar nyelvű filozófiai irodalom bibliográfiáját. Az adatgyűjtéssel 1902-ben Kováts László múzeumi segédőrt bízták meg, amit ő 1903 szeptemberi határidővel elvállalt, sőt kutatásainak irányelveit is közölte. Amint azonban a Társaság közgyűléseinek jegyzőkönyveiből kiderül, a munka több évi halogatás után sem készült el, aminek nagyrészt Kováts betegsége volt az oka.⁸ Az eset jellemző példája annak, hogy a szakbibliográfia létrehozására irányuló próbálkozások valami miatt mindig zátonyra futottak.

Ezt követően 1914-ben fogalmazódott meg újra egy filozófiai bibliográfia készítésének a gondolata. *Magyar Philosophiai bibliográfia* címmel Enyvvári Jenő elkészítette és az *Athenaeum* 1914-es, 1915-ös és 1917-es évfolyamaiban közzé is tette az 1910 és 1915 között megjelent magyar nyelvű filozófiai publikációk adatait. A bibliográfia a könyvészeti adatok mellett a folyóiratcikkek, disszertációk és középiskolai értesítők filozófiai vonatkozású publikációs adatait is közli, s bár nem tekinthető teljesnek, javára írható, hogy már nem pusztán a filozófiai könyvészet összeállításával foglalkozik.

Az első jelentősnek tekinthető filozófiai bibliográfia, amely egy egész korszak publikációs adatainak rögzítésére és közlésére vállalkozott, M. Buday Júlia

8 A megbízásról, Kováts tervezetéről és az ügy utóéletéről a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményeinek* 1902 és 1904 között megjelent évfolyamaiból informálódhatunk. Ezekben az éves közgyűlések jegyzőkönyve kitér az adatgyűjtés munkálataira, s 1904-ben Kováts betegségről is tudósítanak.

összeállításában jelent meg 1929-ben, *A Magyar Filozófiai irodalom bibliográfiája 1901–1925* címmel. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ jóvoltából napvilágot látott bibliográfia bevallott célja a hiánypótlás. A szerkesztő szándéka szerint a bibliográfia a napilapokban közölt publikációk kivételével, minden önállóan megjelent vagy folyóiratok hasábjain publikált filozófiai írásmű adatait tartalmazza. Munkája során Buday 106 folyóiratot dolgozott fel, és összesen 5579 címadatot rögzített. Az adatok közlésére tematikus bontásban került sor, így az általános művektől, a filozófia részdiszciplínáin át tematikus és szerzői betűrendben találhatóak meg a publikációs információk. Bár a bibliográfia szerkesztőjének minden igyekezte ellenére is hiányos maradt a jegyzék, – ennek lehetőségét előszavában Buday sem zárta ki –, ha legalább negyedszázadonként ilyen filozófiai bibliográfia jelent volna meg, akkor utólag nem okozna gondot a tájékozódás.

Buday munkájának megjelenését követően egy ideig úgy tűnt, hogy megoldódik az adatgyűjtés problémája. Az Athenaeum 1930 és 1941 közötti évfolyamaiban Gáspár Ilona összeállításában évente megjelent *A hazai filozófiai irodalom bibliográfiája*. Ebben ugyancsak filozófiai diszciplínák szerinti bontásban került közlésre a filozófiai könyvészet⁹ mellett a folyóiratok irodalma is. Sajnos

9 A két világháború közötti korszak filozófiai könyvészetének adataira vonatkozóan az OSZK retrospektív kiadványa, a Magyar Könyvészet 1921–1944 ugyancsak eligazít bennünket. Lásd: *A két világháború közötti korszak filozófiájának bibliográfiája* – Magyar Könyvészet 1921–1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. 1. kötet: Általános művek – Filozófia – Valás, OSZK, Budapest, 1983, 305–376. o.

azonban ez a bibliográfiai összeállítás is erősen hiányos, inkább csak tájékoztató jellegű.

Az 1945 és 1966 között megjelent filozófiai publikációk összegyűjtésére Pelle József tett kísérletet. *A magyar filozófiai irodalom bibliográfiája 1945–1966-ig*¹⁰ című bibliográfiájának felépítése és adatállománya híven tükrözi a korszak ideologikus szemléletét. A bibliográfia ugyan tartalmazza a filozófiatörténeti jellegű munkák, illetve a filozófia részdiszciplínáihoz köthető publikációk adatait, ám külön kategóriaként szerepelteti és a filozófia részeként kezeli a dialektikus és történelmi materializmus tárgykörben megjelent szövegeket. A korszakban, mint az összeállításból is láthatjuk, döntő részt a marxista-leninista ideológia által befolyásolt filozófiai publikációkkal találkozhatunk.¹¹

Pelle vállalkozását követően néhány évtizedre – a politikai, illetve ideológiai körülmények által jól magyarázható módon – abbamaradt a szisztematikus adatgyűjtés és feldolgozás. Az 1957-től megjelenő *Magyar Filozófiai Szemle* 1960 és 1967 között tett egy tétova kísérletet arra, hogy éves bontásban közölje *A magyar kiadásban megjelent filozófiai irodalom bibliográfiáját*, ebben azonban már csak a könyvészeti adatokra koncentráltak, és még így is hiányos listákat közöltek, bár tudjuk, hogy ezekben az években valóban szegényes volt a hazai filozófiai

10 Pelle József: *A magyar filozófiai irodalom bibliográfiája 1945–1966-ig*, in: *Tájékoztató*, 1967, 3. szám. 171–201. o.

11 Ez az arány egészen a nyolcvanas évekig jellemző, ebben az évtizedben azonban már egyre nagyobb számban találkozhatunk ideológiai befolyástól szinte mentes filozófiatörténeti jellegű publikációkkal, valamint klasszikus filozófiai szövegek fordításaival, vagy éppen egy-egy polgári filozófiai irányzatról szóló szöveggel.

irodalom kínálata. A szándék annyiban mégis méltánylandó, hogy a szerkesztők tájékoztatni kívánták olvasóikat a megjelent könyvekről, ám ezzel óhatatlanul is a korszak filozófiai kultúrájának szegényességére, ideológiai értelemben vett egyoldalúságára és hiányosságaira hívták fel a figyelmet.

Szisztematikus adatgyűjtéssel, illetve kurrens filozófiai bibliográfia összeállításával csak 1990 után találkozhatunk újra. A *Különbség* című szegedi filozófiai diáklap kezdeményezésére, Gul kai Márta majd Pintér Éva összeállításában 1993-tól 2008-ig *Folyóiratszemle*, illetve *Könyvbibliográfia* címmel a Magyar Filozófiai Társaság *MFT Hírek* című információs kiadványa folyamatosan közli a kurrens filozófiai jellegű publikációk adatait. A bibliográfia összeállítói mintegy hatvan hazai és határokon túli folyóirat publikációira, valamint a Magyar Nemzeti Bibliográfia filozófiai vonatkozású publikációinak adataira, illetve kiadói jegyzékekre támaszkodva teszik közzé listájukat, s ezzel a megjelent bőséges szakirodalom áttekintésének a lehetőségét nyújtják. Az általuk összeállított bibliográfiákból kiderül, hogy az ezredfordulón évente mintegy 800-1000 filozófiai jellegű publikáció látott napvilágot magyar nyelven. Korábban ilyen bőséges kínálattal nem találkozhattunk. Ezek a kurrens jegyzékek, csakúgy, mint a korábban említett fontosabb filozófiai bibliográfiák, már részét képezik *A magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisának*, amelyről a későbbiekben még szót ejtünk.

A felsorolt legfontosabb hagyományos információs források mellett természetesen sok egyéb lehetősége is van annak, hogy tájékozódni tudjunk az elmúlt évtizedekben megjelent magyar nyelvű filozófiai irodalommal kapcsolatosan. Erre leginkább az *Országos Széchenyi*

*Könyvtár*¹² adatbázis-szolgáltatásai és katalógusai az alkalmasak. Emellett a már említett *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzetek ETO rendszerben, évről évre rendszeresen közlik a könyvészeti adatokat, benne a filozófiai jellegűeket is. A *Magyar Folyóiratok Repertórium*a, illetve az *Időszaki Kiadványok Repertórium*a hasonló módon alkalmas a tájékozódásra. Ezeket megelőzően a *Magyar Könyvészet* 1945 és 1960 közötti retrospektív ciklusa is jól használhatóak a filozófiai irodalommal kapcsolatos adatgyűjtésre.

Ugyancsak információs forrás lehet számunkra a *Magyar Filozófiai Szemle* repertórium,¹³ amely a folyóirat 1957 és 1981 közötti évfolyamainak az anyagát tartalmazza. A tájékozódáshoz a *Filozófiai Figyelő* elkészült repertórium (1979–1993) szintén rendelkezésünkre áll.¹⁴ Ezen a ponton annak tudatában fejezzük be a felsorolást, hogy pusztán csak a főbb információs forrásokat és lehetőségeket említettük, azokat sem teljes számban, ugyanakkor nem szóltunk arról a számtalan részbibliográfiáról, amely egy-egy filozófussal,¹⁵ vagy egy-egy

12 <http://www.oszk.hu/>

13 A Magyar Filozófiai Szemle repertórium 1957–1981. Összeállította Bangha Katalin, in: *Magyar Filozófiai Szemle*, 30, 1986, 5–6. 863–931. o.

14 A Filozófiai Figyelő és mellékleteinek repertórium. 1979–1993. Összeállította Jakab András, Mester Béla, in: *Filozófia Figyelő*, 1993, 15. 226–274. o.

15 Csak példaként említjük a következőket:

Ferenczi Szabolcs: Bibliográfia a magyar vonatkozású Arisztotelés-irodalomról, in: *Existencia*, 1993–1994, 1–4, 712–739. o.

Flaisz Endre: A magyar vonatkozású Szent Tamás-irodalom, in: *Existencia*, 1992, 1–4, 611–632. o.

Joó Tibor: *Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchenyi Könyvtárban*, Budapest, OSZK, 1943, 23. o.

A DOLOG ÉS A SZÓ

filozófiai részdiszciplínával¹⁶ kapcsolatos publikációs adatokat dolgozza fel. Amint azonban a fenti felsorolásokból is kiderült – minden részsiker ellenére –, sokáig nem létezett olyan egységes információs forrás, amely pontos és megbízható adatokkal látta volna el a kutatókat. A publikációs adatok sok helyen, sokféle módon vannak rögzítve, összegyűjtésük, rendszerezésük, egységes adatbázisban történő rögzítésük a hozzáférhetőséget, a tájékozódást és a kutatói tevékenységet is nagyban megkönnyítené. Egy ilyen adatbázis létrehozása pusztán amiatt is halaszthatatlanná vált az ezredfordulón, mert már a kurrens szakirodalomban történő tájékozódás is egyre nehezebbé vált. Tovább tehát már valóban nem lehetett várni *A magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisának* létrehozásával.

A magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisa¹⁷

Az igény megfogalmazása tehát meglehetősen régi keltezésű. Az információs infrastruktúra fejlődése, a kutatói szintű információszerzés technikájában bekövetkezett változás pedig szinte parancsolóan írja elő, hogy élni kell a webes felületek által nyújtott lehetőségekkel. A tudományos és kulturális kommunikáció ma nagyrészt a

16 *Etika. Válogatott bibliográfia a magyar nyelvű szakirodalomból, 1945–1985*, Budapest, Művelődési Minisztérium Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztály, 1987, 189. o. (A filozófia időszerű kérdései)

17 <http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/human/philobibl>

A program szakmai irányítója: Laczkó Sándor, főmunkatárs:
Balog Éva.

rendelkezésre álló információkon alapul. Ezért is fontos feladat, hogy a filozófia hazai művelői ne csak felhasználói, hanem adatszolgáltatói szinten is bekapcsolódjanak az információs hálózatokon zajló kommunikációba. A magyar nyelven megjelent filozófiai publikációk adatainak elektronikus adatbázis formájában történő rögzítése, tárolása és továbbítása ezt a lehetőséget kínálja számunkra. Ezáltal a filozófia műveléséhez, kutatásához és oktatásához nélkülözhetetlen információk válhatnak minden érintett számára könnyedén hozzáférhetővé.

A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának Társadalomelméleti Gyűjteménye által létrehozott recepciótörténeti munkacsoport – a felsorolt előzményeket követően – az ezredfordulón azt a célt tűzte ki, hogy a magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisának megteremtésével lehetővé teszi a hazai filozófiai szakirodalom egészében történő egységes tájékozódást.

A program eredményeként létrejött adatbázis 1881-től¹⁸ kezdődően tartalmazza a magyar nyelven megjelent filozófiai publikációk (könyvek, tanulmányok, esszék, cikkek, recenziók stb.) adatait, s lehetővé teszi a szerző, cím, tárgyszó, 'teljes szöveg', (a keresett adat a bibliográfiai leírás bármelyik elemében lehet), illetve a kiadási adatok (stb.) szerinti visszakeresést és tájékozódást. Az adatbázis folyamatos bővítése és fejlesztése révén a fentiekben említett bibliográfiák, illetve kurrens filozófiai publikációk adatállományai is az adatbázis részévé

18 1881-ben jelent meg a *Filozófiai Írók Tára* című, a legjelentősebb magyar nyelvű filozófiai könyvsorozat első kötete, az adatbázis készítői ehhez a kezdő dátumhoz kötötték az adatok gyűjtését és feldolgozását.

váltak, csakúgy, mint a határokon túl megjelent magyar nyelvű filozófiai közlemények. Készítőinek szándéka szerint biztosítani igyekeznek a jelzett korszak egészének magyar nyelvű filozófiai szakirodalmában történő tájékozódást, megkönnyítve ezzel a recepciótörténeti, eszmetörténeti, illetve tematikus kutatásokat.

Az adatbázis készítőinek munkájuk során szembeülniük kellett egy módszertani problémával. Nevezetesen azzal, hogy mi a filozófia, hol vonhatóak meg határai, illetve mi számít filozófiai publikációnak, s ennek megfelelően milyen publikációk rögzíthetőek az adatbázisban? Ennek tisztázása elkerülhetetlen volt számukra, hiszen csak így volt eldönthető, hogy milyen publikációs adatokkal lehetséges dolgozni. Mivel a tudományok kölcsönhatása miatt módszertanilag nem szerencsés szűk kereteket szabni, ezért az adatbázis készítői úgy döntöttek, hogy a filozófia fogalmát, s ezáltal a filozófiai publikációk által lefedett és érintett területeket a lehető legtágabban értelemben kezelik, s nem vonják meg határait pusztán az akadémiai értelemben szigorúan vett filozófiai szakpublikációknál.

A szerkesztők tudatában voltak és vannak annak, hogy 100%-os pontossággal nem lehetséges begyűjteni minden publikációs adatot, mégis a lehető legteljesebb feldolgozásra törekedtek, illetve törekszenek. Ennek megfelelően az adatbázis tartalmazza valamennyi korábban született és felsorolásunkban említett filozófiai részbibliográfia, illetve repertórium adatait, valamint a Magyar Nemzeti Bibliográfia kurrens és retrospektív évfolyamainak adatait, továbbá az OSZK-ban összeállított Időszaki Kiadványok lajstromai alapján a filozófiai cikkek és tanulmányok adatait, s hangsúlyosan helyet

kaptak benne a romániai és jugoszláviai magyar nyelvű filozófiai publikációk adatai is.

A több éves munka eredményeként jelenleg mintegy 40 000 bibliográfiai tételt tartalmaz az adatbázis, s a szerkesztők becslése szerint a korszak egésze vonatkozásában hozzávetőlegesen 50 000 publikáció adataival kell számolni. Az adatok gyűjtése és feldolgozása, illetve nyilvános elérésük biztosítása folyamatosan történik. Minden adat rögzítéskor teljes bibliográfiai leírásra kerül sor. Így a szerzőségi-, cím- és kiadási adatok mellett a tárgyszó kap hangsúlyos szerepet, amely utóbbi feltételezi egy egységes, a későbbi tájékozódást és keresést megkönnyítő tárgyszó-rendszer kiépítését. Külön ki kell emelni, hogy filozófiai jellegű gyűjteményes tanulmánykötetek esetében nem csak az adott kötet könyvészeti adatainak, hanem a benne megjelenő tanulmányok bibliográfiai adatainak a rögzítésére (és ezáltal kereshetőségük biztosítására) is törekszik az adatbázis.

A magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisa jóvoltából a magyar filozófiai kultúra a számára releváns publikációs adatok feldolgozása és nyilvántartása terén behozta lemaradását, s egy olyan egységes szakirodalmi regiszter áll a hazai tudományos élet rendelkezésére, amely hálózati úton mindenki számára könnyedén elérhető és kezelhető, s amely alapján (oktatási és kutatási céllal) valóban tájékozódni lehet a hazai eszme- és filozófiatörténeti, illetve társadalomelméleti szakirodalom szinte egészére vonatkozóan. Ám az adatbázis természetesen nem tekinthető lezártnak és teljesnek. Folyamatos fejlesztést, kiegészítést és karbantartást igényel.

A FILOZÓFIAI ÉLET JELENE MAGYARORSZÁGON¹

(Intézmények, műhelyek, közösségi fórumok)

A magyar filozófiai élet jelenéről írni nehéz vállalkozás, mert óhatatlanul lesznek fontos mozzanatok, amelyek túlságosan hangsúlyosan, vagy éppen hangsúlytalanul jelennek meg a leírásban, illetve lesznek olyan intézmények, amelyek kimaradnak a felsorolásból. Éppen ezért jelen áttekintő tanulmány bevallottan nem törekszik a teljességre, mindössze a mai magyar filozófiai élet (az ezredforduló utáni évtized) tablószerű ábrázolására, az intézményesült filozófiai alakzatok esszenciájának a vázlatos áttekintésére, egyfajta leltárra vállalkozik. Ugyanakkor mellőzi a nevek, a filozófus személyiségek említését. Ezen szándékolt anonimitással is az intézmények, vagyis a közösségi játéktér eredményeinek és sajátosságainak a bemutatására kívánja helyezni a hangsúlyt, s a mai magyar filozófiai élet működési körülményeit és intézményi struktúráját ábrázolva sajátos pillanatfelvételt kíván nyújtani. Nem a személyes teljesítmények² értékelé-

1 A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: *A filozófiai élet jelene Magyarországon*, in: *Erdélyi Múzeum*, 2012/1. füzet, 157–169. o.

Az itt közölt szöveg 2011 őszén készült és az akkori infrastrukturális állapotokat mutatja, vagyis az azóta történt változásokat, intézményi átalakulásokat nem követi. A szöveg korábbi változata szlovák nyelven jelent meg a pozsonyi *Filozofia* című folyóiratban *Sucasna situácia vo filozofii Madarska* címen. 2009, 2, 97–106. o.

2 A mai magyar filozófiai életnek természetesen megvannak a meghatározó személyiségei, elismert és befolyásos gondolkodói, s igaztalanok lennének, ha a filozófia számára oly fontos individualitásnak, a személyes teljesítményeknek még csak említés szintjén

sének a szemszögéből, hanem a meghatározó intézmények és szellemi műhelyek, a közösségi gondolkodás társasági fórumainak felvázolása révén mutatja be azt, amit a magyar filozófiai élet jelene szempontjából fontosnak tart.

Ahhoz azonban, hogy a jelenről beszéljünk, elkerülhetetlenül szükséges, hogy néhány szót ejtsünk a közelmúltról, illetve a magyar filozófiai hagyományról. Arról a hagyományról, amely ugyan nem tekinthető elevennek és nem határozza meg egyértelműen és kizárólagosan a filozófia magyarországi művelésének jelenét, de sokat elárul róla, ezért néhány lényeges vonatkozását ki kell emelnünk.

A magyar filozófiai hagyomány és a közelmúlt

A magyar gondolkodástörténet egyik sajátossága, hogy a filozófia szellemi életen belüli pozíciói sohasem voltak jók, így a 'bölcesség szeretésének tudománya' az elmúlt századokban viszonylag kevés befolyással bírt. Sokáig hiányzott a kiforrott szaknyelv és intézményrendszer, s hiányoztak a nagy formátumú személyiségek. A magyar filozófiai kultúra elmaradottsága, megkésettisége, elszigeteltsége és receptivitása toposzszerűen ismétlődő tételei a témáról szóló diskurzusoknak. Mint ahogyan az is, hogy a magyar filozófiai tradíció kitüntetett korszaka a 19–20. század fordulója, ugyanis ekkorra teremtődtek meg a

sem hagynánk teret. Jelen tanulmány azonban nem az egyéni teljesítmények, a kortársi életművek értékelését tekinti feladatának. Bár abból a feltételezésből indul ki, hogy az intézményi keretek, a közösségi gondolkodást befolyásoló gondolati attitűdök és hatások, illetve az egyéni kreativitásra alapozó teljesítmények együttesen határozzák meg a kortárs magyar filozófiai kultúrát, mégis jobbára csak az intézményi háttér bemutatásával kíván foglalkozni.

feltételei egy szerveesebb magyar(országi) filozófiai kultúrának. Beérett egy művelt, európai látókörű és külföldön iskolázott filozófusgeneráció, kialakultak a filozófia művelésének nélkülözhetetlen intézményei, filozófiai periodikák és könyvsorozatok láttak napvilágot, megszilárdult a magyar filozófiai szaknyelv, s jelentékeny gondolati teljesítmények születtek.

A századforduló évtizedeinek talán a legfontosabb sajátossága, hogy különféle intézményteremtési törekvéseknek lehettünk a tanúi. 1881-ben indult útjára a *Filozófiai Írók Tára*³ című könyvsorozat a klasszikus filozófiai művek magyar nyelvű fordításainak közzétételére, s 1882-ben látott napvilágot a *Magyar Philosophiai Szemle*⁴ első száma, majd a Szemle 1891-es megszűnését követően 1892-ben jelent meg az *Athenaeum* első évfolyama, amely 1947-es megszűnéséig a korszak legjelentősebb magyar filozófiai periodikája volt.

A 20. század egészét tekintve részben teljességgel új, részben pedig az előző századokhoz hasonló folyamatokat követhetünk nyomon. A receptív mechanizmusok érvényben maradása mellett egyrészt az állandó megszakítottság és az örökös újrakezdés jellemezte a 20. század magyar filozófiai gondolkodását, másrészt viszont megjelennek az eredeti és jelentékeny teljesítményt felmutató gondolkodók. Csakúgy, mint a társadalom- és politikatörténet esetében, a 20. századi magyar filozófiai gondolkodás is cezúrákkal van tele. A századforduló körüli, a két világháború

3 Többek között *Platón, Arisztotelész, Descartes, Spinoza, Kant* és *Nietzsche* műveinek első magyar nyelvű fordításai jelentek meg a sorozat égisze alatt. A *Filozófiai Írók Tára* a magyar filozófiatörténet legjelentékenyebb (ma is működő) sorozata.

4 A *Magyar Philosophiai Szemle* (1882–1891) volt az első önálló magyar nyelvű filozófiai folyóirat.

közötti, a második világháborút követő, illetve az 1989 utáni évtizedek szellemi alakzatai és irányvételei, kényszerpályái és törekvései rendkívül különbözőek.

Egy mindent uralni akaró ideológia, a marxizmus-leninizmus meggyengülése, majd bukása után, a filozófiai életben az 1980-as években kezdődő posztmarxista⁵ korszak már a jelen közvetlen előzményét képezi. A magyar filozófiai élet összességében mára egyértelműen túljutott posztmarxista korszakán, s működését a nyugati filozófiához hasonló sokszínűség jellemzi. Az akadémiai, oktatási és civil intézményi struktúra teljes átalakulása, a személyes és kollektív filozófiai teljesítmények, illetve a filozófiát szakmáként művelő fiatal filozófusgeneráció egyre markánsabb jelenléte mára új arculattal látta el a magyar filozófiai kultúrát.

A magyar filozófiai élet jelene. Az intézményi struktúra.

A mai magyar filozófiai élet sokszínűségének⁶ egyik meghatározó jellemvonása, hogy a jelentősebb kortárs

5 A filozófia területén a rendszerváltás már jóval korábban bekövetkezett. A nyolcvanas években a kanonizált marxizmus felszínre uralma mögött már nyugati filozófiai áramlatok befolyásának a növekedése tapintható ki. Valójában azonban a magyar filozófiai élet (intézményi, strukturális és tartalmi vonatkozásban) csak a kilencvenes évtizedben állt talpra. Lásd erről Percz László: *Talpraállás után*, in: *MFT Hírek*, 2001, 1, 3–21. o.

6 A sokszínűség ugyanakkor messze nem jelenti a hiánytalan működést. Az anyagi források szűkössége, a humán tudományok szellemi életen belüli befolyásának csökkenése, illetve a filozófia humán tudásterületek közötti viszonylagos súlytalansága esetlegessé és ingataggá teszi a magyar filozófiai életen belül megnyilvánuló különféle törekvéseket.

nyugati filozófiai irányzatok és gondolati áramlatok majd mindegyike jelen van és különböző hatásfokkal, de képviselteti magát, igazolva mintegy a magyar filozófiai kultúra évszázadok óta kitapintható sajátosságát, a befogadó, receptív jelleget. A kortárs francia, német és angolszász filozófia befolyása markánsan megnyilvánul az intézményi működésben is.⁷ A mai magyar filozófiai életet leginkább meghatározó irányzatok, a kortárs magyar filozófia hangoltságát alapvetően befolyásoló gondolati attitűdök (a szisztematikus filozófiatörténeti kutatások mellett) a fenomenológiai-hermeneutikai, az analitikus-tudományfilozófiai és a posztmodern.⁸ Ugyanakkor mégsem állíthatjuk, hogy a mai magyar filozófiai gondolkodás pusztán leképezése lenne a kortárs európai szellemi áramlatoknak.

A mai magyar filozófiai életről sokat elárulnak intézményei, amennyiben az infrastrukturális keretek által biztosított (vagy éppen nem biztosított) feltételrendszer egyben kijelöli a filozófiai gondolatok mozgásterét is. A filozófia intézményi struktúrájának átalakulása az

7 A legkülönbébb együttműködési kapcsolatok, így a külföldi ösztöndíjak, a vendégprofesszúra, a klasszikus és kurrens filozófiai művek fordításai, az országhatárokon átnyúló civil szerveződések és kutatási nagyprojektek, valamint a nemzetközi konferenciák intézményi orientációt és személyes előmenetelt meghatározó szerepét nem tagadhatjuk.

8 Természetesen ezen irányultságok nem fedik le teljes egészében a mai törekvéseket és kutatásokat, sőt ezeken belül is különböző leágazások lehetségesek, mint például nyelv- és kommunikáció-filozófia, illetve alkalmazott filozófiai kutatások, a filozófia részdiszciplínáit érintő esztétikai, vallásfilozófiai, politikai filozófiai és etikai kutatások, vagy éppen a magyar(országi) filozófiai hagyomány feltárását célzó kutatások.

oktatás és kutatás, a civilszféra, illetve a könyv- és lapkiadás területein mára egyértelműen kimutatható.

**A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai
Tudományos Bizottsága
és az MTA Filozófiai Kutatóintézete**

Hagyományosan a Magyar Tudományos Akadémia (MTA)⁹ Filozófiai és Történettudományi Osztálya,¹⁰ illetve a Filozófiai Tudományos Bizottság az, amely jogosultsággal rendelkezik bizonyos egyéni szakmai stallumok és előmenetek tekintetében. Az akadémiai (nagy)doktori védések, illetve habilitációs eljárások az MTA Filozófiai Tudományos Bizottság¹¹ égisze alatt történnek. Ugyancsak a Bizottság hatáskörébe tartozik a *Magyar Filozófiai Szemle* kiadása, a Filozófiai Kutatóintézet felügyelete, illetve rendezvények és filozófiai művek megjelentetésének a támogatása.

A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Kutatóintézete¹² az egyik legfontosabb intézménye az elmúlt húsz év magyar filozófiai életének. Részben már 1990 előtt is így volt ez, de jobbra azt követően vált azzá. (Az Intézetben már a rendszerváltás előtt is – noha akkor még bizonyos ideológiai funkciók is tapadtak működéséhez,

9 A Magyar Tudományos Akadémiának jelenleg hat filozófus akadémikus tagja van Almási Miklós, Heller Ágnes, Fehér M. István, Kelemen János, Nyíri J. Kristóf és Vajda Mihály személyében. Az Akadémia szakmai köztestületeinek pedig tagja lehet minden filozófiából PhD-fokozattal rendelkező filozófus.

10 http://mta.hu/ii_osztaly_cikkei/ii-filozofiai-es-tortenettudomanyok-osztalya__9421

11 <http://mta.hu/cikkek/filozofiai-bizottsag-112491>

12 <http://www.phil-inst.hu/magyar.html>

– viszonylag szabadabban lehetett dolgozni és kutatni.) Az elmúlt két évtizedben önálló kutatási főirányok és programok meghatározásával és megvalósításával jelentékeny kollektív filozófiai teljesítmények születtek a Kutatóintézet falai között. Alap kutatások felvállalása, illetve dokumentációs feladatok ellátása mellett az ezredfordulón az információs társadalom problémáinak a filozófiai kutatása vált a Kutatóintézet domináns programjává.

Az elmúlt évtized viszonylatában az intézmény egyik kitüntetett jelentőségű programja volt, ám befejezetlen maradt a *Magyar Virtuális Enciklopédia*,¹³ amely indulásakor a Kutatóintézet, az MTA és a T-Mobil közös tartalom-szolgáltató vállalkozásaként határozta meg önmagát. Az információs társadalom igényeinek megfelelő, s annak eszközeivel élni kívánó vállalkozás a Filozófiai Kutatóintézet, az MTA és a T-Mobil közös online programja *A 21. század kommunikációja*¹⁴ címet viselte, s amely a 'mobil információs társadalom' problémáinak interdiszciplináris kutatását tűzte ki céljául. A Kutatóintézet egyik nagy vállalkozása volt 2000-ben a *Filozófia az ezredfordulón* című konferencia,¹⁵ amely szinte a magyar filozófiai élet egészét megmozgatta. Az előadások a filozófia ezredfordulós lehetőségeit, hagyományos és újkeletű problémavilágát, önmagához és más tudományokhoz való viszonyát, illetve a filozófiát az ezredfordulón érő kihívásokat értelmezték. A megélénkülő magyar filozófiatörténeti kutatásokat jelzi a Kutatóintézet *Recepció és Kreativitás – Nyitott magyar kultúra* című multidiszciplináris kutatási prog-

13 www.enc.hu

14 <http://21.sz.phil-inst.hu/>

15 Nyíri J. Kristóf (szerk.): *Filozófia az ezredfordulón*, Áron Kiadó, Budapest, 2000, 416. o.

ramja,¹⁶ amelynek eredményei hét kötetben jelentek meg, köztük a magyar filozófiai hagyomány receptivitását (és kreativitását) vizsgáló tanulmánykötettel.¹⁷ De kutatási programot valósított meg a Kutatóintézet a *Minden Filozófia Nyelvkritika*.¹⁸ A 17–20. századi nyelvfilozófia történetéhez, illetve *Vallásfilozófia és a vallások társadalmi jelenléte*¹⁹ címen, s ki kell emelnünk *A lét hangoltsága*²⁰ címen kiadott tanulmánykötetet is.

2012. január 1-től az akadémiai intézetek átszervezését követően a Kutatóintézet átalakul, így a továbbiakban az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézeteként fog működni, s a kutatási tevékenység alapvető fókuszába a tudományfilozófia, a tudomány megértése és az ismeretelmélet kerülnek. Ezt a tematikus behatárolást, illetve az ezzel párhuzamosan zajló létszámleépítést érzékeny veszteségként éli meg a honi filozófustársadalom.²¹

16 <http://zeus.phil-inst.hu/recepcio/>

17 Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Receptió és kreativitás – Nyitott magyar kultúra, Áron Kiadó, Budapest, 2004, 432. o.

18 <http://www.phil-inst.hu/lm/nyelvkritika/>

19 <http://www.phil-inst.hu/hu/vallasfil/vallasfil.hu.html> A program eredményeként látott napvilágot az első nagyobb terjedelmű középkori filozófiatörténet magyar szerző tollából. Borbély Gábor: *Civakodó angyalok. Bevezetés a középkori filozófiába*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008, 360. o.

20 Gábor György – Vajda Mihály (szerk.): *A lét hangoltsága: tanulmányok a tudás sokféleségéről*, Tipotex Kiadó, Budapest, 2010, 370. o.

21 A rendszerváltás utáni egyik legnagyobb hazai filozófiai botrány is a Kutatóintézethez köthető, amelynek hozadékaként 2010-től elbocsátásokra, munkaügyi perekre, s az intézeti munka ellehetetlenülésére került sor, s mindez végső soron a filozófia kriminalizálásához vezetett.

A Kutatóintézettel egy szervezeti egységet képezett, majd 2012. január 1-től az Akadémiai Könyvtárhoz kerül át²² a Lukács Archívum és Könyvtár²³. Az Archívum Lukács Györgynek, a filozófiai gondolkodás kiemelkedő alakjának egykori lakásában működik 1972 óta, s kutatási, hagyatékkezelési és kiadói tevékenységet végez. Elsődleges feladata, hogy gyűjtse, őrizze, gondozza, feltárja és az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegye Lukács György hagyatékát, levelezését és könyvtárát, műveinek kéziratos és nyomtatott szövegeit és valamennyi publikációját.

Filozófia a középiskolában és a felsőoktatásban

A filozófia bár jelen van a középiskolai és egyetemi oktatás különböző szintjein, mégsem problémátlan ez a jelenlét. A gimnáziumok 11–12. évfolyamában alapozó tárgyként a *Bevezetés a filozófiába*, illetve az *Emberismeret és etika* tantárgyak oktatása heti egy órában történik. (A szakiskolákban és szakközépiskolákban nem kötelező, így ezekben alig jelenik meg a filozófia.)²⁴ A gimnáziumokban érettségi tárgy ugyan, de csak kevesen választják. 2005 és 2010 között lehetett filozófiából emelt szintű érettségit tenni, s 2008 és 2010 között továbbtanulás esetén az ún. szabad bölcsészet egyetemi alapszak felvételijébe beszámítható volt a filozófiaérettségi eredménye. 2011-től azonban már nem lehet a filozófiaérettségi során szerzett pontokat a felvételi eljárásban érvényesíteni.

22 Ezzel az aktussal gyakorlatilag ellehetetlenült a működése, s mint önálló kutatóhely jóformán megszűnt létezni, pusztán olvasószolgálat működik az intézményben.

23 <http://project6.ehome.hu/lual/hu/main.html>

24 A vonatkozó kerettantervekről lásd: <http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatasi/tantervek/kerettantervek>

Filozófiából érettségít ugyan lehet tenni, de továbbtanulás esetén nem lehet pontot szerezni vele. Ennek is köszönhetően az elmúlt évben mintegy felére csökkent a filozófiából érettségizők száma, s 2011-ben nem érte el a kétszázat.²⁵ Félő, hogy mindez azt is jelenti, hogy a filozófia kikopik a közép-szintű oktatásból, s mindez hatással lesz felsőoktatási pozícióira is. A jelenlegi helyzet képlékeny és átalakulóban van, amennyiben az új Nemzeti Alaptanterv²⁶ törvényi elfogadás előtt áll, s ebben ugyan helyet kap a filozófia, az etika és az erkölcsstan az Ember és társadalom képzési struktúráján belül, de megjelenésük módja és súlya még nem tisztázott. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a középszintű filozófiaoktatásban jelentős tartalékok rejlenek, helye, szerepe és elismertsége messze nem letisztult, a nagyobb tantárgyak mellett (magyar nyelv és irodalom, történelem) alig érvényesül. Fontossága pedig megkérdőjelezhetetlen, mert megalapozhatja a filozófia egyetemi oktatását, s nagy szerepe lehet(ne) a filozófiai gondolatok iránti érdeklődés felkeltésében, a filozófiai látásmód szélesítésében, egyáltalában véve az önismeret és a differenciált és reflektív gondolkodásmód kifejlesztésében.²⁷

25 <http://www.oh.gov.hu/korabbi-erettsegi/korabbi-erettsegi>

26 <http://www.ofi.hu/nyilvanos-uj-nemzeti>

27 Noha a tanterv szerint az ország valamennyi gimnáziumában oktatják a filozófiát, s ez elvileg az érettségi előtt álló fiatalok tömegeinek találkozását jelenthetné a filozófiával, ám a gyakorlatban ez nem mindig érvényesül, jobbra a nagyobb gimnáziumokban is csak tanáregyéniségekhez köthetően jelenik meg számottevően és hatásos módon a filozófia. Ugyanakkor a tantárgy iránti elkötelezettséget és a filozófia iránti érdeklődést jelzi az *Emberismeret és Etika Tanárok Baráti Társasága* létrejötte (<http://www.emberismeret-etikatanar.hu/index2.php>), illetve az, hogy a *Filozófiai OKTV-n* és a *Magyar Filozófiai Társaság Középiskolai Tanári Munkacsoportja* (<http://www.mft-hps.hu/ktm.html>) által szervezett *Filozófus Diáktalálkozó* nyári táborain sok diák vesz részt.

A DOLOG ÉS A SZÓ

A legtöbb filozófus-egzisztenciát (állást) biztosító, s így leginkább meghatározó intézményei a honi filozófiai életnek a felsőoktatási intézmények filozófiai intézetei, illetve tanszékei. Ugyancsak ehhez a szférához kapcsolódtak az elmúlt évtizedben bizonyos filozófiai nagyrendezvények,²⁸ illetve a legnagyobb kutatási programok, amelyek eredményessége és hatékonysága nagyban függtek a finanszírozás esetlegességétől.²⁹

A többszintű egyetemi képzésre történő átállással (Bolognai Folyamat) megszűnt az önálló filozófia szakos³⁰ egyetemi képzés. A felsőoktatásban 2006 őszétől az ún. szabad bölcsészet alapképzési szakon (BA) belül jelenik meg a filozófia, az etika és az esztétika szakirány, amelyet azután az alapképzés hat félévét követően mesterképzés (MA) formájában lehet folytatni négy féléven át, s újabb speciális (akár filozófián belüli) szakterületekkel kiegészíteni.³¹

28 AZ ELTE BTK Filozófia Intézete által minden év szeptemberében szervezett többnapos tanévnyitó konferencia a szakma talán legnagyobb hazai seregszemléje, amelyet éveken át az MTA-ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoportjával közösen szervezett.

29 Ezen projektekről, illetve a finanszírozás forrásairól és nehézségeiről itt nem kívánunk szólni, noha talán a jelen helyzet leírásakor ez lenne a legfontosabb kérdés.

30 Korábban Budapesten az ELTE-n, a szegedi, debreceni, pécsi és miskolci egyetemeken lehetett filozófia szakos (tanári) diplomát szerezni. A képzés öt évig tartott, mára ennek a képzési formának a kimenő évfolyamai is elhagyták az egyetemek falait. Jelenleg ún. szabad bölcsész (s azon belül filozófiai jellegű) BA és MA képzés is ugyenezen egyetemeken, illetve a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Károli Gáspár Református Egyetemen, a Pannon Egyetemen, az Eszterházy Károly Főiskolán és a Kaposvári Egyetemen van.

31 Jelenleg intézményenként egy-egy évfolyamban átlagosan mintegy 10-30 hallgató vesz részt filozófiai alap-, illetve mesterképzésben. A BA és MA tanulmányoktól függetlenül a magyarországi felsőok-

Filozófiai doktori képzés (PhD) zajlik Budapesten az ELTE-n (analitikus filozófia, antik filozófia, esztétika, fenomenológia, hermeneutika, logika, politikai filozófia, újkori filozófia), a Debreceni Egyetemen (filozófiatörténet, modern filozófia, esztétika), a Szegedi Tudományegyetemen (metafizika és metafizika-kritika, etika, társadalom- és alkalmazott-filozófia, művészetfilozófia) és a Pécsi Tudományegyetemen (ismeretelmélet és etika, társadalomfilozófia, kommunikációfilozófia, klasszikus német filozófia, pragmatizmus, kortárs filozófia, analitikus filozófia), valamint a Central European Universityn (analitikus filozófia). A BA, MA és PhD-képzés mellett egy-egy egyetemi filozófiai műhely arculatának, szellemi potenciáljának és irányultságának megfelelő kutatási programok is kötődnek az említett egyetemek filozófia tanszékeihez. Ezen intézményekben tehát az oktatási alapfeladatok ellátása mellett komoly filozófiai kutatóműhelyek is létrejöttek.³²

tatási intézmények mindegyikében, majd valamennyi karon oktatnak filozófiai jellegű tárgyakat vagy pusztán filozófiatörténetet, de sok esetben speciális filozófiai kurzusok is meghirdetésre kerülnek.

- 50 Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a filozófia felsőoktatási pozícióinak nem feltétlenül tett jót az új rendszerre történő áttérés. Sokkal inkább kikezdi, mintsem megerősíti pozícióit és identitását az a körülmény, hogy versenyre kényszerül a hatékony problémamegoldásra orientálódó tudásterületekkel és képzési formákkal, a tudásipar és a tudománymetria szemléletmódjával. A filozófia még helyét keresi ebben a rendszerben. A filozófiadiploma, sőt PhD mirevalósága a hallgatók között is visszatérő, tehát tisztázásra váró kérdés, amely egyúttal a képzési formák és tartalmak átalakításának és specializációjának az igényét és kényszerét is felveti.

Civil filozófiai szerveződések

Az akadémiai, illetve a köz- és felsőoktatási struktúra mellett (vagy éppen annak ellenében) a civil filozófiai szerveződések teszik igazán színessé a mai magyar filozófiai élet palettáját. Sokak véleménye szerint a hazai filozófia megújulása is inkább a civilszféra kezdeményezéseitől várható. Ugyanakkor az akadémiai és felsőoktatási szféra szemléletet és egzisztenciát meghatározó intézményesült elvárásai és versenyközpontú feltételrendszere (PhD, ösztöndíjrendszer, programfinanszírozás stb.), amely mindinkább háttérbe szorítja a filozófiai életvilág-jellegét, valamint a civilszféra folytonos forráshiánya ennek ellentmondani látszik.³³ Mindezzel együtt a rendszerváltás után jelentékeny civil filozófiai szerveződések jöttek létre és/vagy újultak meg. Néhányat érdemes kiemelni közülük.

A *Magyar Filozófiai Társaság*³⁴ (MFT) országos hatókörű érdekképviseleti és szakmai szerveződés, amely a civil filozófiai élet egyik legfontosabb hazai centruma, szerteágazó

33 Igaz ugyanakkor az is, hogy a civil szerveződések alternatív gondolatiságot és tevékenységi formát megjelenítve sok esetben termékenyítő módon hatottak a kortárs magyar filozófiai életre.

34 A Magyar Filozófiai Társaság 1901-ben jött létre, a negyvenes évek végétől szüneteltette tevékenységét, majd 1989-ben alakult újjá, s jelenleg mintegy 460 taggal működik. Tevékenységéről az MFT honlapja tájékoztat: <http://www.mft-hps.hu/>

it tartalmazza, benne a kurrens szakirodalmat és a határokon túl megjelent magyar nyelvű publikációkat is. Az adatbázis folyamatos fejlesztés és kiegészítés révén lehetővé teszi a szerző, cím, tárgyszó, illetve számos más szempont szerinti visszakeresést. Készítőinek szándéka szerint biztosítani kívánja a magyar nyelvű filozófiai szakirodalom egészében történő tájékozódást.

tevékenységi körökkel és formákkal. A Társaság céljaként fogalmazza meg a magyar(országi) filozófiai élet összefogását és szervezését, a magyar filozófiai kultúra ápolását, a szakmai kommunikáció és információáramlás elősegítését, a szakmai érdekképviselést és a filozófiai műveltség terjesztését. Céljainak megvalósítása érdekében előadássorozatokot, konferenciákat és szakmai fórumokat szervez, külföldi filozófusokat hív meg magyarországi látogatásra, illetve kiadványokat jelentet meg. Külön érdemes kiemelni, hogy a Társaság évente egy-egy neves külföldi professzort hív meg magyarországi díszelőadásra.³⁵ Emellett szervezi és felügyeli a középiskolai filozófiai tanulmányi versenyeket, delegáltjai részt vesznek a Nemzetközi Filozófiai Diákolimpián. MFT Hírek címen 2008-ig negyedévi információs kiadványt jelentet meg. A Társaság talán egyik legfontosabb vállalkozása, hogy *Lábjegyzetek Platónhoz*³⁶ sorozatcímen 2002-től minden évben konferenciát szervez, s ugyanezen a címen tanulmánykötet-sorozatot jelentet meg.

A Magyar Fenomenológiai Egyesület³⁷ az utóbbi évek egyik legígéretesebb szerveződése, amelyet fiatal egyetemi tanárok és PhD-hallgatók hoztak létre és működtetnek. Tevékenységük rendkívül sokrétű. Többek között konferenciát szerveztek *Intencionalitás* címen, illetve *Immanuel Levinasról*, valamint *Jean-Paul Sartre és Maurice*

35 Az elmúlt másfél évtizedben többek közt Jaakko Hintikka, Richard Swinburne, Manfred Frank, John Searle, Wolfgang Rödl, Anthony A. Long, Pedro Ribas és Albrecht Wellmer voltak a Társaság díszelőadói.

36 Az esemény az MFT évenként megrendezésre kerülő nagyrendezvénye. A konferenciasorozat eddigi témái voltak: A szeretet, Az erény, A bűn, A barátság, A lelkiismeret, A gyűlölet, Az igazságosság, A szabadság, Az akarat és Az ész.

37 <http://www.fenomenologia.hu/>

Merleau-Ponty születésének 100. évfordulója alkalmából. Emellett Nyári Egyetemet működtetnek, Fenomenológiai Kollégium néven előadássorozatokot, kurzusokat hirdetnek, s egy ún. Fenomenológia Szimpóziumot hoztak létre, amely a magyar fenomenológiai kutatásokról kíván képet adni, lehetőséget biztosítva az előadóknak kutatási eredményeik megvitatására és bemutatására. S feltétlenül ki kell emelni, hogy az Egyesület filozófiai folyóirat kiadására is vállalkozik.

A Tudományfilozófiai Szeminárium³⁸ az ELTE Tudománytörténeti és Tudományfilozófiai Tanszéke³⁹ által működtetett és a széles nyilvánosság számára nyitott analitikus-tudományfilozófiai fórum, amely ugyan sok szálon kötődik az egyetemi szférához, ám működésében mégis inkább civil sajátosságokat mutat. Azáltal, hogy a szeminárium keretei között nagy rendszerességgel magyar és külföldi előadók logikai, tudományfilozófiai, ismeretelméleti, nyelvfilozófiai, elmefilozófiai stb. témákban tartanak előadásokat és vitafórumokat, mintegy összefogja az analitikus- és tudományfilozófia hazai elkötelezettjeit.

A Német–Magyar Filozófiai Társaság 1993-ban alakult magyar és német filozófusok részvételével. Évente nemzetközi konferenciát szerveznek Németországban és Magyarországon. A Társaság célja a német és a magyar filozófiai élet egymáshoz való közelítése, a közös filozófiai kutatások és oktatás elősegítése elsősorban konferenciák szervezésével, vendégprofesszorok meghívásával, hallgatócserékkel, németországi és magyarországi alapítványok ösztöndíj-támogatásaival. A Társaság NMFT Közlemények sorozatcímen könyvek megjelentetését is felvállalta.

38 <http://hps.elte.hu/seminar>

39 http://hps.elte.hu/index_hu.html

A Magyarországi Francia Nyelvű Filozófiai Társaság leginkább a Francia Nyelvű Filozófiai Társaságok Szövetségének kétévente megrendezésre kerülő, 2006 augusztusában Budapesten megtartott frankofón filozófusok kongresszusának szervezésével vétette magát észre. A kongresszus témája Az Azonos és a más. Azonosság és különbözőség volt, számtalan hazai és külföldi (francia nyelvű) előadó vett részt a programban.

A magyar filozófiai élet egyik fontos sajátossága, hogy túlnyúlik Magyarország földrajzi határain. Így például elismert (határokon túli magyar) civil filozófiai intézményé nőtte ki magát Kolozsváron a Pro Philosophia Alapítvány és Kiadó, amelyet főként erdélyi kötődésű fiatal filozófusok működtetnek. A Pro Philosophia tevékenysége számtalan szállal kapcsolódik a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a nagyváradi Partium Keresztény Egyetem magyar nyelvű filozófiai katedráihoz. *Kellék* néven filozófiai folyóiratot adnak ki, *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai*,⁴⁰ illetve *Műhely* címen könyvsorozatot jelentetnek meg, kutatási programokat működtetnek, előadásokat, vitafórumokat szerveznek.⁴¹

Az említetteken túl civil filozófiai szerveződések sokasága működik kisebb-nagyobb rendszerességgel és hatékonysággal. Ilyen például az egyre aktívabban tevékenykenykedő, vitafórumokat és konferenciákat

40 A *Kellék* és a forrássorozat jó példája annak, hogy a hagyomány hogyan határozza meg a jelent. A kolozsvári és a szegedi tanszékek és intézmények közötti együttműködés eredménye mindkettő, amely intézmények között hagyományosan jó kapcsolat van. Ennek előzménye, hogy a Szegedi Tudományegyetem elődje Kolozsvárról települt Szegedre, s a Filozófia Tanszéket az első húsz évben a kolozsvári Bartók György vezette.

41 <http://www.prophilosophia.ro/>

szervező Magyar Daseinanalitikai Egyesület,⁴² amely rendszeresen szervez tematikus hazai és nemzetközi konferenciákat, előadásokat. A Magyar Patrisztikai Társaság⁴³ évente egy-egy tematikus konferencia megszervezésével hívja fel magára a figyelmet. De a teljesség igénye nélkül fontos civil szerveződésként említhetjük még a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaságot, a Magyar Wittgenstein Társaságot,⁴⁴ a Magyar és Közép-Európai Whitehead Egyesületet,⁴⁵ a Magyar Kierkegaard Társaságot, a Bibó István Szellemi Műhelyt,⁴⁶ a Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaságot⁴⁷ és az Alkalmazott Filozófiai Társaságot⁴⁸ is. Mindezen civil szerveződések egyértelmű bizonyítékai a mai magyar filozófiai élet sokszínűségének és pluralitásának. Még akkor is, ha közülük némelyik (anyagforrások hiányában) érdemben alig tevékenykedik.

Filozófiai folyóirat- és könyvkiadás

A filozófiai folyóirat- és könyvkiadás átalakulásának egyik legörvendetesebb hozadéka, hogy az elmúlt két évtizedben egyre nagyobb számban jelent meg színvonalas magyar nyelvű filozófiai szakirodalom. A mai magyar filozófiai élet sokszínűsége és gazdagsága leginkább a filozófiai folyóirat- és könyvkiadás területén mutatkozik meg.

42 <http://www.daseinanalizis.hu/daseinanalizis.html>

43 <http://www.mpt.org.hu/>

44 <http://www.phil-inst.hu/~wittgenstein/cel.htm>

45 <http://www.whitehead.hu>

46 [www://bobomuhely.hu](http://www.bobomuhely.hu)

47 <http://hungariansita.org/>

48 <http://www.jgypk.hu/alkfil/>

Köszönhetően többek közt annak, hogy több új filozófiai periodika, illetve könyvsorozat indult. *A magyar nyelvű filozófiai irodalom adatbázisának*⁴⁹ adatai szerint jelenleg évente mintegy 7-800 filozófiai jellegű publikáció lát napvilágot, s ebből mintegy 150 könyv, amelynek nagy hányada gyűjteményes tanulmánykötet, illetve klasszikus és kortárs filozófiai művek fordítása.

A magyar filozófiai élet társasági terei a folyóiratok, amelyek sajátos közösségi fórumként működnek. Örvendetes, ám talán némiképp meglepő módon a filozófiai lapkiadás tekintetében meglehetősen gazdag kínálat tárul elénk. A rendszerváltást követően mintegy tucatnyi filozófiai periodika jelent meg, s bár némelyikük rövid életű volt, többségükkel hosszabb távon lehet számolni. A filozófiai lapok mellett az irodalmi, művészeti és kulturális periodikák sokasága ugyancsak helyet ad filozófiai jellegű publikációknak, így a bölcséleti szövegek közlésének nincs különösebb akadály.

A filozófiai folyóiratok mögött jobbra egymástól markánsan eltérő szellemi ízlésvilág, szerkesztői koncepció és szellemi holdudvar áll. Nyilvános önértelmezésük és felvállalt funkciójuk különbözősége miatt nehezen alakul ki közöttük párbeszéd, jobbra egymás mellett élnek és csak elvétve reflektálnak egymásra. Néhány kivételtől eltekintve legtöbbjük a rendszerváltást követően jött létre, s inkább egy-egy szellemi műhely, azonos világlátású szakmai csoportosulás vagy éppen

49 <http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/human/philobibl>

Az adatbázist az SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjteményének munkatársai készítik, s 1881-től kezdődően mintegy 42 000 magyar nyelvű filozófiai publikáció (könyvészet, folyóiratban megjelent tanulmányok stb.) bibliográfiai adata

egy generáció gondolati fórumaiként működnek. Mindezzel együtt majd mindegyik jelentékeny eredményeket tudhat a magáénak, még akkor is, ha hatásuk – a túl-méretezett, illetve irodalmi és kulturális folyóiratok által dominált magyarországi folyóiratstruktúrán belül – lokális, és némely esetben alig terjed túl egy-egy szűk és zárt szerzői és olvasói bázison. Olvasóközönségüket a filozófus szakmán túl jobbra humán beállítottságú értelmiségiek és egyetemi hallgatók egyre szűkülő rétege alkotja. A szerzőgárdájuk – bár vannak köztük jelentős átfedések –, javarészt különböző. Funkciójuk az elmúlt másfél évtizedben – a filozófiai könyvkiadás kiszélesedésével, a gyűjteményes tanulmánykötetek megjelenésével, illetve hálózati kommunikációs és információs fórumok dominanciájának növekedésével – megváltozott. Publikációs fórumként továbbra is nagy szerepük van, de a szellemi életen belüli jelentőségük és befolyásuk csökkenni látszik, noha a filozófus szakma számára elengedhetetlenül szükséges a létezésük. Az utóbbi években inkább tematikus számaikkal és rovataikkal hívják fel magukra a figyelmet. Sőt, egyenesen úgy tűnik, hogy a filozófiai lapok számára a tematikus számok megjelenítése jelentheti a túlélést, ennek révén lehetséges fenntartani az olvasói érdeklődést és a szerzői aktivitást.

A szemléleti frissesség és tematikai nyitottság inkább az újonnan alapított lapokat jellemzi, illetve jellemezte. Ugyanakkor a hagyományos értelemben vett akadémiai filozófiai szaklap, illetve az újító, hangnemében és beszédmódjában sokszor provokatív, problémavilágát tekintve pedig frissebb és nyitottabb filozófiai (esszé)folyóiratok jól megférnek egymás mellett. Inkább kiegészítik, mintsem kizárják egymást, hierarchia közöttük nehezen állítható fel, hacsak nem megjelenésük megbízhatósága és tartóssága tekintetében.

A *Magyar Filozófiai Szemle*⁵⁰ a magyar filozófustársadalom legnagyobb hagyománnyal rendelkező,⁵¹ hivatalos akadémiai szaklapja, amely 1957-től jelenik meg mint a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Bizottságának folyóirata. 1990 után évente 4-6 számmal jelentkezett, sokáig főként filozófiatörténeti orientáció jellemezte. A szerkesztőség 2010-ben átalakult és megújult, s mint referált filozófiai folyóirat évi négy alkalommal tematikus számokat jelentet meg,⁵² s az egész hazai filozófiai élet fóruma kíván lenni. Megjelenésének korábbi rapszódikussága ellenére a legjelentősebb és legtekintélyesebb publikációs fórum, amelyet az, hogy referált filozófiai folyóirat lett, méginkább felerősít.

Az 1958-ban alapított, így ugyancsak nagy hagyományokkal rendelkező *Világosság*⁵³ korábban világnézeti, jelenleg bölcsészeti-akadémiai folyóiratként határozza meg önmagát, évente négy alkalommal jelentkezik, s különösen tematikus számaival, illetve rovataival vált ki érdeklődést.

Athenaeum címen a kilencvenes években jelent meg és alig néhány éven át működött egy tematikus számokat megjelentető, s nemzetközi szerkesztői gárdával működő, elsősorban tanulmányok, művészletek fordításait közlő folyóirat, amely sajnos hamar megszűnt. Ilyen tematikus összeállítása volt a folyóiratnak a franciaországi

50 <http://minerva.elte.hu/mfsz/> illetve <http://filszemle.phil-inst.hu/>

51 A *Szemle* az 1882 és 1891 között működő *Magyar Philosophiai Szemle*, és az 1892-ben induló *Athenaeum* örökösének tekinti magát.

52 Tematikus számokat jelentetett meg *Filozófiai naturalizmus*, *A test*, *Okság*, *Irracionalitás*, *Hatalom* címen.

53 <http://www.vilagosság.hu/>

A DOLOG ÉS A SZÓ

Nietzsche-recepciót bemutató izgalmas lapszám, vagy a *Mi az esztétika?* című szám.

Az önmagát filozófiai esszé-folyóiratként meghatározó *Gond*, illetve a *Vulgo* című bölcséleti folyóirat a Debreceni Egyetem Filozófia Tanszékéhez kötődött. A rendszer-váltást követően mindkettő a legizgalmasabb filozófiai vállalkozások közé tartozott. Az általuk képviselt észjárás és beszédmód sokkal inkább utalt a filozófia életvilág-jellegére, mintsem akadémiaistúdió-voltára. Megszűnésükkel a kortárs magyar filozófiai élet sokat veszített.⁵⁴

Kolozsvár–Szeged–Nagyvárad jelzettel 1994-től lát napvilágot a *Kellék*⁵⁵ című filozófiai folyóirat, amely évente 2-3 számot jelent meg, s jelenleg már a 40. számát jegyzi. Veszprémben 1995-től jelenik meg a *Pro Philosophia Füzetek*,⁵⁶ (Történet- és kultúrbölcséleti al-manach), amelynek több mint ötven száma jutott el az olvasókhöz, mielőtt átalakult *Pro Philosophia Évkönyvvé*. Mintegy tucatnyi lapszám megjelentése után az 1999-ben indult pécsi *Passim* című folyóirat felfüggesztette tevékenységét. A *Polányiána*, a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság folyóirata viszont 1990-től folyamatosan megjelenik, s a legutóbbi időig évente 1-2 számmal jelentkezik. Az *Existencia*⁵⁷ című bölcséleti folyóirat 1991-ben kezdte meg tevékenységét a klasszikus filozófiai szellemiség képviselésében, s bár még mai is létezik, idegen nyelven megjelent számai alig érzékelhetőek a mai hazai filozófiai

54 Különösen a *Vulgo* fiatal, debreceni kötődésű szerkesztőgárdája által gondozott, s a filozófia alternatív identitását megjelenítő vaskos lapszámok voltak izgalmasak.

55 <http://www.prophilosophia.ro/hu/kellek-folyoirat/>

56 <http://www.c3.hu/~prophil/>

57 <http://www.existencia.hu/>

nyilvánosság számára. 1994-től *Különbség*⁵⁸ címen jelenik meg kisebb-nagyobb rendszerességgel a szegedi filozófia szakos hallgatók folyóirata. A lapalapítási kedv máig nem hagyott alább. A Magyar Fenomenológiai Egyesület 2008-tól *Aspecto*⁵⁹ címen ad ki filozófiai folyóiratot, amelynek szerkesztősége ugyancsak tematikus lapszámokban gondolkodik. 2007-ben kezdte meg működését az ELTE Filozófia TDK folyóirata, az *Elpis*.⁶⁰ Az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság pedig 2010-től *Többllet* címen ad ki negyedévi filozófiai lapot, helyet adva magyarországi műhelyekben szerkesztett tematikus lapszámoknak.

A filozófiai könyvkiadás területén mára ugyancsak jelentős funkcióváltás következett be. A rendszerváltás éveiben a szöveghiány pótlása tűnt az egyik legfontosabb feladatnak, s ennek köszönhetően gazdag fordításirodalom jelent meg. Ha klasszikus filozófiai művek fordítása tekintetében nem is érte utol magát a magyar filozófiai kultúra, de mára sokat behozott a lemaradásból. Az évek múlásával a hangsúly egyre inkább a kortárs filozófiai művek fordítása irányába tolódik el. Könyvkiadók tucatjai jelentetnek meg filozófiai műveket, de csak kevés van köztük, amelyik szisztematikus és professzionális filozófiai kiadói tevékenységet folytat. Ám együttes tevékenységüknek köszönhetően filozófiai művek sokasága jut el az olvasókhoz. Ugyanakkor az általuk preferált filozófiai problematika, ízlésvilág és orientáció tekintetében nagy különbségek mutatkoznak közöttük. A teljesség igénye nélkül néhány kiadó filozófiai tevékenységére érdemes utalni.

58 <http://primus.arts.u-szeged.hu/philol/kulonbseg/diffindex.html>

59 <http://www.fenomenologia.hu/aspecto/>

60 <https://sites.google.com/site/elpiszfolyoirat/>

A DOLOG ÉS A SZÓ

Az Atlantisz Kiadó⁶¹ tevékenységének köszönhetően számtalan klasszikus filozófiai mű jelent meg magyar nyelven. A kiadó Mesteriskola, Kútnál, Kísértések, illetve Veszedelmes viszonyok című sorozataiban többek között, Platón, Descartes, Kant, Husserl, Wittgenstein és Foucault műveinek – sok esetben új fordításban történő – közlése mellett kortárs magyar filozófusok tematikus tanulmányköteteit is megjelenteti.

Jelentékeny filozófiai kiadói tevékenységet folytat a L'Harmattan Kiadó,⁶² amely Rezonőr, Argumentum, A filozófia útja, Cogito-könyvek, illetve Dasein Könyvek című sorozataiban klasszikus és kortárs filozófiai művek fordításait jelenteti meg (Berkeley, Sartre, Leibniz, Malebranche, Merleau-Ponty), valamint kortárs magyar filozófusok tanulmányköteteinek közreadására is vállalkozik. Külön ki kell emelnünk a Kiadó Cogito Könyvek című sorozatát, amely a Magyar Filozófiai Társasággal és az ELTE BTK Filozófiai Intézettel közösen évente odaítélt Cogito-díj alapján fiatal pályakezdő filozófusok első köteteit adja közre.

A pécsi Jelenkor Kiadó⁶³ Dianoia című könyvsorozata elsősorban kortárs, illetve 20. századi amerikai, francia és német filozófusok jelentékeny műveinek a közzétételére vállalkozik (Rorty, Lévinas, Derrida, Sloterdijk stb.), emellett a posztmodern, a pragmatizmus és a dekonstrukció tematikában magyar szerző tollából származó tanulmányköteteket is kiad.

Az Osiris Kiadó több filozófiai könyvsorozatot jegyez, így például az Osiris-Gond által kiadott Horror Metaphisicae sorozatot, amely kortárs magyar szerzők

61 <http://www.c3.hu/~atlantis/>

62 <http://www.harmattan.hu/>

63 <http://www.jelenkor.com/>

művei mellett Heidegger, Habermas, Derrida, Rorty és Deleuze műveinek fordításait közölte. Klasszikus művek közreadásával, fenomenológiai, tudományfilozófiai, nyelvfilozófiai, kommunikáció-filozófiai, politikai filozófiai és filozófiatörténeti kötetek megjelentetésével jelentős filozófiai kiadói tevékenységet végez.

Az utóbbi évek egyik sokat ígérő vállalkozása az Akadémia Kiadó jóvoltából újrainduló *Filozófiai Írók Tára* című könyvsorozat, amely (Harmadik folyam) első kötete Arisztotelész Lélekfilozófiai írásait közölte.⁶⁴ A Kiadó emellett filozófiai kézikönyvek és lexikonok közreadásában is jeleskedik. Így külön ki kell emelnünk a *Filozófia* című vaskos Akadémiai kézikönyvet,⁶⁵ amely a filozófiai gondolkodás történetének alapos összefoglalása. Ki kell emelni, hogy a kézikönyv magyar szerzők tollából származik, akik önálló kutatásaikra alapozva tették közzé a művet. Korábban ilyen jellegű és terjedelmű kézikönyvre (filozófiatörténeti műre) ez nem volt elmondható.

Fontos filozófiai kiadóként kell megemlítenünk az Áron Kiadót, amely a redszerváltástól kezdődően máig elsősorban kortárs magyar filozófusok nyelvfilozófiai, történetfilozófiai, esztétikai, alkalmazott filozófiai és magyar filozófiatörténeti tanulmányköteteit és kézikönyveit jelenteti meg.

A Tipotex Kiadó⁶⁶ főként kortárs filozófusok fordításköteteinek, illetve magyar szerzők tanulmányköteteinek a közlésével véteti magát észre.

64 Arisztotelész: *Lélekfilozófiai írások*, Ford. Steiger Kornél, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 253. o.

65 *Filozófia*. Főszerkesztő Boros Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 1436. o.

66 <http://www.tyotex.hu/>

A DOLOG ÉS A SZÓ

Az Attraktor Kiadót⁶⁷ eszmetörténeti és filozófiai tanulmánykötetei mellett az Ad Hominem című sorozatában klasszikus filozófusok monográfiáit adta közre.

A kilencvenes évek elején ígéretes kezdeményezésként indult, majd csakhamar abbamaradt a T-TWINS Kiadó által gondozott Athenaeum-könyvek sorozata, amely például Schelling, Heidegger, Gadamer egy-egy művének fordításait, valamint néhány magyar szerző kötetét adta ki.

A felsorolás nem lehet teljes Eseti, vagy éppen szisztematikus jelleggel kiadók, illetve tanszéki és civil műhelyek sokasága jelentet meg filozófiai műveket.

* * *

A filozófia ezen hazai intézményeinek, műhelyeinek áttekintéséből láthatjuk, hogy mára a magyar filozófiai élet valóban sokarcúvá és sokszínűvé vált, s talán éppen ez az egyik legnagyobb eredménye. Bár a filozófia akadémiai és oktatási intézményi struktúrájának folyamatos változása és szűkülése nem feltétlenül tett jót a hazai filozofálás praxisának, de az már annál inkább pozitív fejleménynek tekinthető, hogy kiszélesedett a hazai filozófiai folyóirat- és könyvkiadás, megélénkült a civil infrastruktúra. Noha a filozófia a magyar szellemi és tudományos élet (szerves, de nem meghatározó) részévé vált, és sokkal kevésbé tekinthető elszigetelt vagy éppen ideológiailag befolyásolt tudásnak, mint korábban bármikor, ám helyzetét a legkevésbé sem tekinthetjük kielégítőnek. A filozófia által képviselt árnyalt, reflexív és kritikai gondolkodásmód nem vált szellemi közéletünk sajátjává.

67 <http://www.attraktor.hu/>

Összegző leltárunk elején azt állítottuk, hogy a magyar filozófiai hagyományra a megkésetttség és az elszigeteltség volt a jellemző. Nos, ezen jellemvonások már kevésbé érvényesek a jelenre. Azáltal, hogy mára a magyar filozófiai kultúra részévé vált az európai szellemi vérkeringésnek, és szerves kapcsolata alakult ki az európai filozófiai centrumokkal, a megkésetttség és az elszigeteltség jellemvonása jobbra érvényét veszítette. Ám filozófiai kultúránk receptív, befogadó jellege továbbra is megmaradt. Ugyanakkor kétségtelenül vannak a mai magyar filozófiai életnek eredeti és autonóm személyiségei. Mondhatnánk, hogy látszólag soha nem állt olyan jól a magyar filozófiai kultúra ügye, mint a rendszerváltást követő két évtizedben. Ám ez csak a látszat, s csak a korábbi évtizedek, évszázadok viszonylatában igaz. A mélyben az esetlegesség jellemvonásai dominálnak. Annak ellenére, hogy a filozófiai művek és gondolatok iránti olvasói érdeklődés növekedszik,⁶⁸ s hatása a közgondolkodásra kimutatható, a kultúrán, tudományos életen belüli pozíciója továbbra sem tekinthető jónak. S ezen körülmények viszonylatában, a szakmai, szakmák közötti és személyes konfliktusok hálójában fájó tapasztalat a filozófuscéh érdekérvényesítő képességének a hiánya, a megosztottság és a meghasonlottság. Különösen fájó tapasztalat a filozófia és a humántudományok (általában vett) kultúracsináló szerepének a folyamatos csökkenése, a filozófia életvitelszerű művelésének a fokozatos ellehetetlenülése. Az államilag irányított kultúr- és tudománypolitikának nyilvánvalóan nem túl kedves gyermeke a filozófia, amely mellőzhetőségének, haszontalanságának, luxusvoltának kinyilvánítása már-már megszokott

68 Bár a kiadott filozófiai művek száma az ezredfordulóhoz képest jelentősen csökkent.

fejlemény. Ám ami újabban leginkább fájdalmas, az a politikai hatalom megnyilvánulása, a filozófia kriminalizálása, amely nem pusztán intézményeket és személyes sorsokat érintett, hanem sajnálatos módon egyúttal a filozófiával, filozófusokkal szembeni társadalmi ellenszenvet és értetlenséget, illetve a szellemi/tudományos életen belül a filozófia elutasítottságát és elszigeteltségét is fokozta.⁶⁹

Látnivaló, hogy számtalan kérdésre nem született még válasz. Így arra sem, hogy a kortárs magyar filozófiai élet tud-e élni a jelenleg számára adott intézményesült lehetőségekkel, avagy a megosztottság, az egymást kioltó szándékok és akaratok megnyilvánulása, a pozícióvesztés, illetve a forráshiány válik meghatározó jellemvonásává, s a rendszerváltást követő talpraállás után inkább befolyásának a folyamatos gyengülésével, lehetőségeinek további beszűkülésével, szerepének csökkenésével kell számolnunk? Fel kell tenni a kérdést, hogy végső soron mindez vajon felveti-e a szubkultúrává válás lehetőségét? Mert az továbbra sem tisztázott, hogy a 21. század elején mit vár egy nemzeti kultúra, esetünkben a magyar kultúra a filozófiától? A kérdés koránt sem pusztán partikuláris, lévén a filozófia univerzális státuszát, sőt identitását, ha úgy tetszik, mirevalóságát érinti.

69 Az elmúlt év konfliktusairól, a magyarországi filozófiai élet belső fejleményeiről, az intézményi átalakulásokról, a filozófia kriminalizálásáról és annak krónikájáról, illetve arról, hogy a filozófia egy politikai kampány következtében hogyan vált a közbeszéd negatív szereplőjévé, a 2011 januárjában induló *Hagyják abba a filozófusok rágalmozását* nevet viselő facebook-csoport oldalai tájékoztatnak: – <https://www.facebook.com/groups/filozofusok>

–<https://www.facebook.com/notes/hagyj%C3%A1k-abba-a-filoz%C3%B3fusok-r%C3%A1galmoz%C3%A1s%C3%A1t/az-eddigiek-kr%C3%B3nik%C3%A1ja/127227164011411>

A TANULMÁNYOK EREDETI MEGJELENÉSI ADATAI

- „Boldog nép, melynek kertjében nyílnak e rózsák” In. Iskola-
kultúra 12. 2002 11. 107–110. o
- A magyar filozófiai műnyelv kialakulása. Apáczeitől a 19–20.
század fordulójáig.* In. Közelítések a magyar filozófia
történetéhez. Szerk. Mester Béla – Percz László,
Áron Kiadó, Budapest 2004. 75–121. o. (Recepció és
kreativitás – Nyitott magyar kultúra c. könyvsorozat)
- Erdélyi János és a „nemzeti filozófia” eszméje.* In. ILIA írások
70. születésnapjára. Szerk. Füzi László, Lengyel András,
Bába Kiadó, Szeged 2004. 213–219. o.
- Böhm Károly és a Magyar Philosophiai Szemle.* In. Mikes In-
ternational 2007. 2. április-június, 16–20. o.
- A századforduló magyar nyelvű filozófiai folyóiratairól.* In.
Bölcséleti Folyóirat (1886–1906) repertórium – Ma-
gyar Filozófiai Társaság Közleményei (1901–1914)
repertórium. Szerk. Laczkó Sándor, Balog Éva, Pro
Philosophia Kiadó – SZTE EK Társadalomelméleti
Gyűjtemény, Kolozsvár-Szeged 2010. 7–21. o.
- Nietzsche első magyar olvasatai.* In. Don-Quijote.hu – avagy
a filozófia vándorútjai. Tanulmányok és egyéb írások
Csejtei Dezső tiszteletére 60. születésnapja alkalmá-
ból. Szerk. Kissné Novák Éva, Laczkó Sándor, Sze-
ged, 2011. 157–162. o.
- A századforduló liberalizmusképének színe és visszája.* In. Ki-
sebbség és liberalizmus. Szerk. Demeter M. Attila,
Pro Philosophia Kiadó – SZTE EK Társadalomelmé-
leti Gyűjtemény, Kolozsvár-Szeged 2008. 211–238. o.
- A filozófia gimnáziumi oktatása Magyarországon a XIX. szá-
zad végén.* In. Iskolai filozófia Magyarországon a XVI-

A DOLOG ÉS A SZÓ

XIX. században. Szerk. Mészáros András, Kalligram Kiadó, Pozsony 2003. 62–68. o.

Brandenstein Béla és a Magyar Filozófiai Társaság vitáulésai.

In. Brandenstein Béla Emlékkönyv, (Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár IV.) Szerk. Veres Ildikó, Miskolc 2002. 125–130. o.

Bartók György és a 'Szellem és Élet' In. Mikes International 2008. 4. október-december, 28–30. o.

Halasy-Nagy József a szegedi katedrán. In. Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról. Szerk. Szabó Tibor, Lectum Kiadó, Szeged 2004. 165–173. o.

A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai (A tanulmány ebben a kötetben jelenik meg először.)

A filozófiai élet jelene Magyarországon. In. Erdélyi Múzeum. 2012. 1. füzet. 157–169. o.

UTÓSZÓ

Percz László

Mit ér a filozófiatörténész, ha a magyar filozófia történetét műveli?

Laczkó Sándor már eddig is számos könyvet jegyzett. Elég csak beütni a nevét a nemzeti könyvtár internetes katalógusába, vagy az éppen általa létrehozott 'magyar nyelvű filozófiai irodalom adatbázisába' – kérjük az olvasót, tegye ezt meg maga is –, seregnyi tétel fog megjelenni. Mint a filozófiai társaság főtitkára, ő a szerkesztője a társaság évi nagyrendezvényeinek – a szegedi filozófia tanszéken megtartott hagyományos tanévzáró konferenciáknak – az előadásaiból összeállított köteteknek: a Platónhoz úgymond lábjegyzeteket fűző tematikus kötetsorozat már a tizedik darabján is túljutott. Mint filozófiatörténész, ő gondolja a magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásait közrebocsátó könyvsorozatot: ez a vállalkozás is több mint tucatnyi kötettel dicsekedhet immár. Mint a magyar bölcséleti múlt elkötelezett kutatója, volt társszerkesztője a régi magyar filozófiai folyóirat közleményeiből készített, valamint a hazai Nietzsche-recepció dokumentumaiból összeállított kiadványnak: mindkettő imponálóan terjedelmes, fontos kötet lett. Mint könyvtáros, állított össze és adott ki folyóirat-bibliográfiát. Volt szerkesztője tanulmánygyűjteménynek és társszerkesztője Festschriftnek.

Laczkó Sándornak tehát sok könyve van – mégis ez az első. Az első, amelyik a sajátja, amelyik a maga filozófiatörténeti munkálkodásának eredményeit – az elmúlt

A DOLOG ÉS A SZÓ

tíz évben szerzett tanulmányainak szövegét – bocsátja közre.

Utószavunkban nem a szerző portréját próbáljuk megrajzolni: az olvasó kezében tartott kötet értelmezéséhez szeretnénk valamelyes segítséget nyújtani. Induljunk el tehát legelőlről: a munka címétől és alcímétől. A kötet cím – olvassuk csak – nyilvánvalóan ironikus, az alcím rejtetten polemikus. A kötet cím nyilvánvalóan ironikus: *A dolog és a szó* játékosan, ám félreérthetetlenül a múlt századi európai filozófia megkerülhetetlen művére, a posztmodern korérzékelés megalapozó szövegeinek egyikére, Foucault híres könyvére utal. Az alcím ellenben rejtetten polemikus: a *Tanulmányok a magyar filozófiai hagyományról* amellettt érvel, hogy minden ellenkező közvélekedés ellenére igenis létezik „magyar filozófiai hagyomány”.

Hát igen, az a bizonyos közvélekedés. Ezzel mindjárt a dolog szíve közepénél vagyunk, illő hát új bekezdést nyitnunk. A magyar kultúra, ez nyugodtan lehet a kiindulópontunk, nem filozofikus kultúra, sőt, szerkezetileg kifejezetten antifilozofikus kultúrának minősíthető szegény. Ez a megítélés a régmúltba nyúlik vissza, ám máig hatóan érvényesül. Olyan sok a példa, hogy földidézni is bajos. A magyar filozófiatörténet legelső földolgozóinak egyike, a 19. század első felében, kötete tartalomjegyzékében a magyar bölcsélet addigi történetét Descartes előtti, Descartes és Kant közötti meg Kant utáni szakaszra osztja. A hazai bölcséleti munkálkodásnak, íme, nincs is saját története: a magyar szereplők, így vagy úgy, követik csupán az európai gondolkodás alakulását. A neokantianizmus tiszteletre méltó professzora, maga is hazai bölcsélet-történet föltárásának szorgalmas elkötelezettje, a két háború között, abban a diktumban foglalja össze meggyőződését, hogy „magyar filozófusok vannak, magyar filozófia

nincs”. Ilyen-olyan intézmények, tanszékek, társaságok meg bennük tevékenykedő filozófiaprofesszorok léteznek tehát ugyan, maga az autochton szellemi teljesítmény és a nemzeti kultúra önállósult szférája, a magyar filozófia mégis hiányzik. A magyar kultúra panteonjában „nemzeti költők” állnak, hozzájuk hasonlítható „nemzeti filozófusokat” hasztalan próbálnánk keresni. A magyar irodalomtörténet nagyjaival már az elemiben kötelezően megismerkedik mindenki, a magyar filozófiatörténet nagyjaival az egyetemen sem igen tud találkozni senki. Kortársi íróról-költőről – tartozzék akár a középnemzedékhez – nyugodtan megjelenhet monográfia, kortársi filozófus – legyen akár pályáját összegző gondolkodó – aligha részesülhet ebben a megtiszteltetésben.

„Magyar filozófiai hagyomány”? A hagyomány, ugye, általánosan szólva, olyasvalami, ami régi, ami a miénk, és amivel ma is kapcsolatban vagyunk: közösségünk kultúrájában továbbélő és tudatosan ápoltságú gondolati örökség. Noha az utószó írója is a magyar bölcséleti múlt föltárásának régi elkötelezettje – ez irányú munkásságának darabjaira megtisztelő módon épp a jelen kötet is többször utal –, maga nem merne határozottan élő „magyar filozófiai hagyományról” beszélni.

Laczkó viszont mer. Nem csak kötetének alcímében tételez „magyar filozófiai hagyományt”. A figyelmes olvasó a kötetben szereplő szövegek legtöbbszörében is találkozik a fogalommal. A kötet tanulmányainak szerzője láthatóan rokonszenvesen meg van győződve róla, hogy vizsgálódásainak tárgya hagyományt képez. Nem is gondol tehát arra, hogy a magyar filozófia legfontosabb hagyománya éppen a hagyományok megszakítottasága. Úgy végzi a hagyományápolás munkáját, hogy munkája előfeltételének tekinti a hagyomány létezését.

A hagyományápolás munkája? A hagyományápolás ezen a területen szükségképp többféle munkálkodást is kell jelentsen. A magyar kultúra említett szerkezeti antifilozofikussága azzal a következménnyel is jár, hogy a hazai filozófiai múlt kutatásának intézményes föltételei – a nagy történeti társtudományokhoz képest – összehasonlíthatatlanul kedvezőtlenebbek. Noha nemigen szokott ilyesmi akár eszünkbe ötleni is, érdemes egy pillanatra összevetni a magyar filozófiatörténeti és a magyar irodalomtörténeti kutatások helyzetét. Ugye, mindkettő, a magyar filozófiatörténet is, a magyar irodalomtörténet is történeti humántudomány lenne: egyik is, másik is a magyar múlt valamilyen szellemi területével foglalkozik. Ennek ellenére, nyilvánvalóan, frivolitás együtt emlegetni őket. Aki a magyar bölcséleti múlt valamely kérdésének kutatása közben a könyvtárban nézte már irigykedve a mellette dolgozó irodalomtörténészt, az tudja, miről beszélünk. A magyar irodalomtörténész, amikor nekikezd a munkájának, széles országúton indul el: fölfestett sávokat követve jut előre, jelzőtáblák segítik, hogy el ne tévedjen. Bármilyen legyen is a szűkebb témája, hosszú kutatási hagyományhoz kapcsolódik, intézményesült szakterületre lép, megszilárdult infrastruktúra támogatja. Sztenderdizált szövegkiadásokat használ, karbantartott bibliográfiák adatainak útmutatását követi, régi kézikönyveket forgat, és friss monográfiák vannak a segítségére. A magyar filozófiatörténész ellenben – folytassuk csak a metaforát –, ugye, keskeny ösvényen kénytelen magának utat törni. Nincs kijelölt országútja, sávokat nem festettek föl neki, hasztalan próbál jelzőtáblákat találni. Nem kapcsolódhat hosszú kutatási hagyományhoz, nem léphet intézményesült szakterületre, nem támogatja megszilárdult infrastruktúra. Sztenderdizált szövegkiadások, karbantartott

bibliográfiák, régi kézikönyvek és friss monográfiák? Ugyan.

A magyar filozófia történéskének, éppen mert semmi sincs a kezében, mindent magának kell csinálnia. Minthogy nemigen létezik megszilárdult kánon, meg kell alkotnia a maga alternatív kánonát. És minthogy nemigen léteznek föltárt források, el kell végeznie a forrásföltárás aprólékos munkáját. Boldogabb tudományzakok esetében ezek, ugye, egymástól intézményesen elkülönített, specializált szakterületnek számítanak, a mi magyar filozófiatörténészünknek viszont egyszerre kell bajlódnia velük. Hozzá kell tennünk, persze, a maga hajlamai szerint azért ki inkább „föülről”, ki inkább „alulról” próbál elindulni.

Nos, Laczkó nyilvánvalóan nem a „föülről”, hanem az „alulról” építkező kutatók közül való.

Tessék csak föllapozni a kötet tartalomjegyzékét. Jelentősrészt olyasmi szerepel itt, ami a filozófiatörténetírás aprómunkájának körébe tartozik. Hosszú kutatás eredményeként összegyűjtött és alapos előszóval ellátott bibliográfia a korai magyar Nietzsche-recepció darabjairól. A magyar nyelven megjelent filozófiai publikációk adatait rendszerezve földolgozó internetes könyvtári vállalkozás kialakulását és működését ismertető dolgozat. A magyar bölcseleti terminológia kiformalódását a folyamatosan változó intézmények keretei közé illesztve és gazdag példaanyaggal illusztrálva bemutató nagytanulmány. Több, manapság már teljesen elfeledettnek mondható hazai filozófiai folyóirat történéskének szentelt esszé. A kortársi magyar filozófiai élet intézményrendszerének részletes, az egyes szakmai műhelyeket és publikációs fórumokat aprólékosan számba vevő összefoglalása. Egykori filozófiai és ideológiai vitákat – a 19. század közepi

Erdélyi–Szontagh-vitát, a Társadalomtudományi Társaságnak a „társadalmi fejlődés irányáról” a múlt század elején tartott vitáját meg a Filozófiai Társaság két háború közötti vitasorozatát – földéző dolgozatok. Két pedagógiatörténeti kontribúció: az egyik a 19. század végi gimnáziumi filozófiaoktatásnak nyomoz utána, a másik a két háború közötti korszak meghatározó filozófiai ismeretterjesztőjeként ismert professzor oktatómunkáját idézi föl. Szemletanulmányak beillő, méltató recenzió a hazai bölcséleti múlt újrafelfedezésének áramában született tematikus esszégyűjteményről.

A legtöbb írás úgy tűnik föl, mintha előkészítő szerepet vállalna magára: mintha éppen az volna a legfontosabb törekvése, hogy segítséget nyújtson egy későbbi, majdani földolgozás számára. Mit mondjunk: rokonszenvesen szerény filozófiatörténeti program.

Apróság, de a figyelmes olvasónak föl kell tűnjön. A szerző lokálpatriotizmusára gondolunk. Laczkó szegedi: nem csak Szegeden él, de láthatóan a szegedi szellemnek is határozott elkötelezettje. A kötet két írása is a helyi hagyományápolásnak ebből a törekvéséből született meg: a Bartók György szegedi folyóiratát meg a Halasy-Nagy József szegedi professzori működését bemutató dolgozat egyaránt ennek a lokálpatriotizmusnak a megnyilvánulása. Bartók is, Halasy-Nagy is a magyar bölcséleti múlt jeles személyiségei, egyikőjük sem számít azonban kánon kiemelkedő szereplőjének. A neokantianizmustól a szellemfilozófia antropológiai változatáig elérkező, szubtilis gondolkodású és fáradhatatlanul dolgozó Bartókot valószínűleg mestere, a hazai filozófiai fejlődésfolyamat egészének szempontjából is kiemelkedő Böhm Károly alakja borítja árnyékba. Az eklektikus bölcséleti álláspontot képviselő, filozófiatörténészként is rendkívül termékeny

Utószó

Halasy-Nagyot pedig egyébként is csupán filozófiai ismeretterjesztőként – a szélesebb közönség bölcséleti tájékozódását alapvetően orientáló kézikönyvek és szöveggyűjtemények szerzőjeként – szokás számon tartani. Valószínűleg szerzőnk figyelme is inkább azért fordult feléjük, mert pályájuknak szegedi vonatkozása is van. A kolozsvári Bartók Trianon után, a kolozsvári egyetem áttelepülésével lesz szegedi professzor – s alapítja meg ott a tanulmányban elemzett folyóiratát, a *Szellem és Életet* –, Halasy-Nagy pedig az ő utódja lesz majd – Bartók Kolozsvárra való visszatéréssel örökli meg annak katedráját. A velük foglalkozó írások, tessék észrevenni, a Nietzschétől emlegetett „antikvárius múltszemlélet” jegyében születtek: a helyi hagyományokat ápoló szerző szeretetteljes figyelmének bizonyítékai.

Az első saját könyve ez Laczkó Sándornak, említettük utószavunk bevezetéseként. Az első ugyan, de olyan, amelyik virtuálisan több későbbi – megírható és megírandó – könyvet is magában foglal, tehetjük hozzá most, utószavunk befejezéseként.

Több későbbi könyvet, de kettőt bizonyosan. Nem két itt szereplő tanulmányra gondolunk, hanem két témára. A terminológiatörténet az egyik, a folyóirat-történet a másik. A terminológiatörténeti dolgozat – figyelemre méltó: a gyűjtemény legterjedelmesebb darabja – önmagában tekintve is, egy nagyszabású monográfia vázlataként olvasható. Részletesen bemutatja, ahogy a magyar filozófia szakszókincse kialakul és megszilárdul, Apáczai első kísérletével kezdve a 19. századi vitákon keresztül egészen a századfordulóig. A dolgozat szemlélete nem eminensen nyelvészeti-nyelvtörténeti: a magyar bölcsélet szakszókincsének alakulástörténetét, igen üdvözlendően, intézménytörténeti keretbe helyezve

A DOLOG ÉS A SZÓ

meséli el. Ismételjük: egy reménybeli monográfia pontos vázlataként. Folyóirat-történeti fókuszú tanulmány pedig három is akad a kötetben. Az egyik az első magyar nyelvű filozófiai folyóirat – a *Magyar Philosophiai Szemle* – közleményeit az alapító szerkesztő, az említett a Böhm Károly bölcseletének fényében veszi szemügyre; a másik két századfordulós közlöny – a *Bölcseleti Folyóirat* és a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* – történetének vázlatát nyújtja; a harmadik Bartók előbb idézett folyóiratának – a *Szellem és Életnek* – a tendenciáit villantja föl. Magunk annak idején részletesebben is foglalkoztunk a hazai bölcselet egyik orgánumával, talán ezért is fogalmazódik meg bennünk: a három írás, így együtt, éppen a hazai filozófiai folyóiratok történetét átfogóan földolgozó nagymonográfia felé mutat.

Kicsit idősebb pályatársként azt tanácsolnánk Laczkó Sándornak, alkossa meg mielőbb a mostani kötetében föl villanó virtuális könyveit. Bármelyik elkészül majd, megígérjük: szívesen írunk hozzá utószót.

NÉVMUTATÓ

A DOLOG ÉS A SZÓ

**AZ SZTE KLEBELSBERG KÖNYVTÁR
TÁRSADALOMELMÉLETI GYŰJTEMÉNYE**

és

AZ SZTE BTK FILOZÓFIA TANSZÉKE
által készített és folyamatosan fejlesztett

**MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIAI IRODALOM
ELEKTRONIKUS ADATBÁZISA**

<http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/human/philobibl>

1881-től kezdődően rögzíti a magyar nyelven megjelent filozófiai könyvek, illetve időszak kiadványokban megjelent tanulmányok és kisebb-nagyobb közlemények bibliográfiai adatait.

Az adatbázis jelenleg mintegy 44 000 magyar nyelvű filozófiai publikáció bibliográfiai adatait tartalmazza.

Lehetővé teszi a szerző, cím, tárgyszó, 'teljes szöveg', (a keresett kifejezés a bibliográfiai leírás bármelyik elemében előfordulhat, a legnagyobb találati pontossággal itt lehet keresni) és a kiadási adatok szerinti visszakeresést, illetve a hatékony szakirodalmi tájékozódást.

A program szakmai irányítója:

Laczkó Sándor

laczkos@bibl.u-szeged.hu

Főmunkatárs:

Balog Éva

balogeva@bibl.u-szeged.hu